

ÚJ NÉZŐPONT

I. ÉVFOLYAM

3-4. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

FAZAKAS GÁBOR: Az 1878. ÉVI NAGYVÁRADI KÉPVISELŐVÁLASZTÁS

MŰHELYMUNKÁK

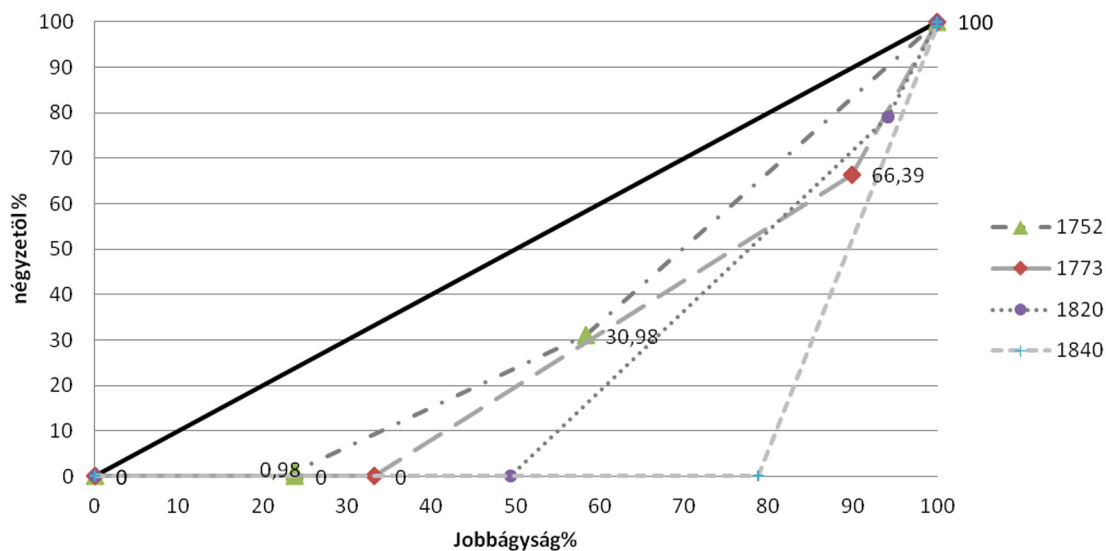
KÁLI RÓBERT: Egy birtokjogi per és Balmažújváros társadalma a 18–19. században

MAGYAROSI ÁDÁM: A KABAI NÉPKONYHA INTÉZMÉNYE A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG IDŐSZAKÁBAN (1933–1935)

HÍREK

PAPP RITA: BESZÁMOLÓ A BIHAR-KUTATÁS 2014 KONFERENCIÁRÓL

Mg. népesség/négyszetől eloslzás, 1752, 1773, 1820, 1840

ÚJ NÉZŐPONT

I. ÉVFOLYAM

3-4. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és
Debreceni Honismereti Egyesület online folyóirata

I. évfolyam 3-4. szám

Debrecen, 2014.

Szerzőink

Fazakas Gábor, történelemtanár (Ady Endre Elméleti Líceum, Nagyvárad, Románia)

Káli Róbert, doktorandusz (DE BTK, Történelmi Intézet)

Magyarosi Ádám, MA-hallgató (DE BTK, Néprajzi Tanszék, részismereti képzés)

Papp Rita, doktorandusz (DE BTK, Történelmi Intézet)

Főszerkesztő

Dr. Brigovác László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,

Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter, Dr. Vajda Mária PhD

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Korrektor

Kiss Tamás

Angol fordítások

Kovács Gergely

E számunk írásait lektorálták

Dr. Bartha Ákos PhD, történész (Debrecen)

Dr. Brigovác László PhD, levéltáros (MNL HBML, Debrecen)

Dr. Szendrei Ákos PhD, tudományterületi doktori titkár (DE BTK)

Dr. Szilágyi Zsolt PhD, egyetemi tanársegéd (DE BTK, Történelmi Intézet)

Tóth Ágnes, főlevéltáros (MNL HBML, Debrecen)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

FAZAKAS GÁBOR: Az 1878. évi nagyváradai képviselőválasztás	5
--	---

Műhelymunkák

KÁLI RÓBERT: Egy birtokjogi per és Balmazújváros társadalma a 18–19. században	23
MAGYAROSI ÁDÁM: A kabai népkonyha intézménye a világgazdasági válság időszakában (1933–1935)	51

Hírek

PAPP RITA: Beszámoló a Bihar-kutatás 2014 konferenciáról.....	77
---	----

Contents

Studies

GÁBOR FAZAKAS: The Parliamentary Elections of 1878 in Oradea	5
--	---

Workshops

RÓBERT KÁLI: A Possession Law Trial and the Society of Balmazújváros in the 18–19th Century	23
--	----

ÁDÁM MAGYAROSI: The Institution of the Soup Kitchen in Kaba at the Era of The Great Depression (1933–1935).....	51
--	----

News

RITA PAPP: A Report on the Bihar Research 2014 Conference	77
---	----

Fazakas Gábor

Az 1878. évi nagyváradai képviselőválasztás*

Az 1867. évi kiegyezés után a magyarországi városok helyzetét rendező közigazgatási reformok lényegében két várostípust hoztak létre: törvényhatósági jogú és ún. rendezett tanácsú városokat. Nagyvárad városát 1870-ben az előbbi kategóriába sorolják. A törvényhatósági joggal felruházott városok – amelyek a szabad királyi városok közül kerültek ki – a megyékkel azonos jogokkal rendelkeztek: önkormányzatiság, az állami közigazgatás „közvetítését” végezheték lefelé és felfelé, és talán a legfontosabb, hogy országos ügyekkel is foglalkozhattak, állást foglalhattak, véleményüket kifejezheték a képviselőházban, kérvény formájában. Ami pedig e dolgot szempontjából igazán lényeges: a törvényhatósági joggal rendelkező városok jogai között szerepelt egy *országgyűlési képviselő megválasztása* is.¹

E jogok ugyanakkor a többség esetében időlegesnek bizonyultak. A Tisza Kálmán nevével jelzett „fordulat” számos város életében változást hozott, hiszen szűkítették a törvényhatóságok számát. A kormánypárt és a kormány a „generális” kezében eszköz lévén,² lehetőséget nyújtott azon reformok megvalósítására, melyek segítségével, a főispán személye által, a kormány ellenőrzése alá vonhatta a megyék és törvényhatósági jogú városok működését. A tulajdonképpen cél az volt, hogy végérvényesen megszüntessék a megyék azon jogait, melyekkel esetleg útjában állhatnak a hatalmi érdekeknek. A köztörvényhatóságok rendezéséről, a közigazgatási bizottságok megalakításáról, a megyék újrászabályozásáról vagy a törvényhatósági joggal felruházott városok számának csökkentéséről szóló rendeletek, hogy csak néhányat említsünk, mind a hatalom konszolidációja és jövőbeni megtartása érdekében születtek. Az illető törvények revízióját, eltörlését követelő feliratok hatástalanok maradtak.³

A hatalmi politikáról, a dualizmus rendszerének létrejöttéről, működéséről, intézményeiről, az országgyűlésekről és a dualizmuskori Magyarország országgyűlési képviselőválasztásairól több összefoglaló munka, tanulmány született. A történetírás a választások lefolyását csalásokkal, politikai visszaélésekkel, korrupcióval illetve/illeti. Ismert, hogy a választásokon a kormánypárt mindenkor célja parlamenti többségének megtartása volt.

Az alábbiakban igyekszünk feleleveníteni egy dualizmuskori (1878. évi) országgyűlési képviselőválasztást, annak lefolyását, ismertetve röviden a megméretés előtt álló személyiségeket, a két szembenálló párt helyi választási képviselőit, és értékelve a választás eredményét magyarországi viszonylatban. Munkánkban elsősorban levéltári adatokra

* A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára 2013. évi történeti pályázatán 2. helyezést ért el munkát átdolgozott változata.

¹ Gyáni – Kövér 2003. 55.

² Csorba 1998. 391.

³ Az említett „rendezési célok” megakadályozása ellen „körlevélkampány” indult a leginkább érintett törvényhatósági jogú városok részéről. Szokolca, Gyulafehérvár, Temesvár, Késmárk, Szamosújvár, Ruszt stb. – többek közt – felhívásaikkal az illető törvény paragrafusai elleni tiltakozásra buzdítottak, kérték felirataik „pártolását”, támogatását. A képviselőházhoz küldött kérelmek eredménytelenek maradtak. RÁL BML 141. 127. cs.

hagyatkozunk, ezen belül a városi polgármesteri iratokra. Forrásainkat a helyi lap (Nagyvárad) és a fővárosi sajtó (Pesti Napló) tudósításaival, a Nagyváradnál foglalkozó irodalom, valamint a politikatörténeti szakirodalom által nyújtott adatokkal egészítjük ki.

1848 változást hozott a képviselőválasztás módjában is. A képviselőház összetételének átalakulása, az intézmény reformja az 1848-as törvényalkotásból ered. 1848 előtt a megyékben szerveződött nemesi közösségek juttatták el követeket a törvényhozásba. Minden megye és hasonló funkciójú közigazgatási egység nemesi közössége két követtel vett részt a Diétán, törvényhatóságoként egy-egy szavazattal rendelkezvén. A szabad királyi városok és a káptalanok – két-két személy –, illetve a privilegizált prépostok, apátok stb. – egy-egy személy – követek egészítették ki a nemesi közösséget ugyancsak egy szavazattal. A követnek szigorú elvárásokat kellett teljesítenie: a közösségek politikai álláspontját kellett képviselje, nem lehetett semmiben saját állásfoglalása, mint ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk. Ha a Diétán oly ügyben kellett állást foglalnia, mely az ún. követutasításban nem foglaltatott, kötelező módon ki kellett kérnie a közösség véleményét, és annak határozatát tolmácsolnia az illető kérdés vitájában.

A dualizmuskori választások alapja az 1848. évi V. tc.⁴ és az ezt kiegészítő 1874. évi XXXIII. tc. volt. 1899-ben csupán néhány eljárás változtattak. Új választójogi törvény a korszak végén, 1913-ban született, de ezen törvény alapján sohasem tartottak parlamenti választásokat.

Magyarországon a dualizmus egészen át egy kerület – egy mandátumos, abszolút többségű nyílt választási rendszer működött. A választás érvényessége nem függött részvételi számtól vagy aránytól. Ha az első forduló megmérettetés alkalmával senkinek sem sikerült megkapnia a leadott szavazatok 50%-át, akkor a második fordulóban a legtöbb szavazatot kapott két jelölt csapott össze újból.

Törvény szabályozta, hogy az egyes törvényhatóságokban hány választókerület lehetett.

A polgári választási rendszer létrehozói számára a választási mechanizmus akkor tűnt igazságosnak, ha a lakosság minden tagja ugyanolyan módon nyert képviselőt, ezért úgy határozták meg a választókerületek számát, hogy minden harmincezer lakosra jusson egy képviselő. Ebben benne foglaltatott azon elv, hogy még a politikai jogokból kizszorult állampolgárok is azonos módon, arányban képviseltessenek.⁵

A választások megszervezése és lebonyolítása a törvényhatóságokra tartozott, a belügyminisztériumnak csak közvetett befolyása volt minderre. A főispán – mint megyei/törvényhatósági kormány megbízott – a megyei határozatok felülvizsgálata által érvényesíthette ellenőrzését. A közvetlen végrehajtás és befolyás a közgyűlésre, a közgyűlés által megválasztott tisztviselőkre és a képviselőválasztásokért felelős központi választmányra maradt.⁶

A választásokat egy többlépcsős folyamat előzte meg. A választójogosultak összeírása a választásra való felkészülés első lépcsőjét jelentette. Ezzel egyidőben megkezdődött az állami, a városi és a magánalkalmazásban levő tisztviselők bérvizonyainak számba-

⁴ MT 1896. 223-224. 1848. évi V. tc.

⁵ Boros – Szabó 1999. 131.

⁶ Lányi 1911. 446-448. 1874. évi XXXIII. tc. 17-28. §.

vétele. A központi választmány által készített első, *ideiglenesnek* nevezett összeírásokat megtekintés végett közszemlére tették. A cél a politikai jogokkal bírók feltérképezése volt. Az összeírásból esetlegesen kimaradottak számára lehetőség adódott jelezni az összeíró bizottság által elkövetett figyelmetlenségeket, *felszólalás* útján. A várad kerületet alkotó négy városrész – Nagyvárad-Újváros, Váradolaszi, Velence és Váralja (Csillagvárossal kiegészülve) – választási joggal rendelkezőinek listáit nem egyidőben függesztették ki. A sorrend kötött volt: előbb a két „központi” városnegyed (Váradolaszi és Újváros), majd a két, 1875-től a várad választókerülethez tartozó városnegyed arra jogosult tagjainak listáit tették közzé.

Annak ellenére, hogy Velence és Váralja 1860-ban véglegesen egyesült Nagyváraddal (anyagi viszonyaiban is, nemcsak közigazgatásilag),⁷ a képviselőválasztási alkalmak idején az itt lakó választói joggal rendelkezők a bihari kerület politikai társadalmának csoportját növelték. A város politikai jogokkal bíró közönsége által korábbi alkalomkor „elválasztott” parlamenti képviselő – Teleszky István – „*sürgetésére a miniszter beadta a törvényjavaslatot, mely szerint városunk Váralja és Velence részei itt szavazzanak*”, mármint Váradon, a város által állítandó két vagy több képviselőjelöltre.⁸ Az eredmény nem váratt sokat magára: az 1875. évi II. tc. 2. §. kimondja: „*Várad-Váralja és Várad-Velence városrészek, melyek jelenleg a Bihar vármegyei bihari választókerülethez tartoznak, ezen kerülettől elszakítván, a nagyváradai választókerülethez csatoltatnak; eszerint Nagyvárad-Újváros, Várad-Olaszi, Várad-Váralja és Várad-Velence városrészekből egyesített és törvényhatósági joggal felruházott Nagyvárad város választ egy képviselőt*”.⁹

A bizottság által készített összeírólisták elleni felszólalások, észrevételek előbb helyi szinten, a központi választmány által tárgyalattak meg, majd ha a határozat a felszólalót, ennek elvárását nem elégítette ki, fellebbezést nyújthatott be a Királyi Kúriához. Az eljárás a választói jogból frissében kívül rekedtek számbavételét, illetve az újonnan bekerültek regisztrálását szolgálta.

A választók listáinak „állandósítását” követően, a választások után újonnan megalakuló országgyűlésre való királyi felhívást, a központi választmány által megjelölt képviselőválasztások napját, helyét, időpontját, a szavazatszedő bizottság összetételét és a városnegyedeket érintő választási sorrendet hirdetmények útján tették ki közszemlére, ezzel informálva a helyi társadalmat.¹⁰

Az Országgyűlés feloszlása és a választások kiírása után, a helyi elit különböző álláspontú, elkötelezettségű csoportjai kiválasztották képviselőjelöltjeiket. Ez a választások növekvő mértékű pártszempontúvá válása során egyre gyakrabban a meglévő pártok „központjaival” való konzultáció alapján történt. Lehetőséget nyújtott helyi szintű politikai megegyezésekre, legfőképp az ellenzéken belül (a dualizmusban gyakran éltek választási egyezségekkel), ami a későbbiekben esetünkben is kivehető majd. Ezek után kezdődött meg a jelölt és/vagy támogatóinak kampánytevékenysége. A választókerületben tartott nagygyűlések meghatározó jelentőséggel bírtak. Egyrészt a képviselő személyének nyilvánosságra hozását, másrészt a helyi pártok vezetőségének megválasztását

⁷ Az egyesítés főbb állomásait, létrejöttének kereteit, a forradalom és szabadságharc ideje alatt elért eredményeket vázoltuk egy korábbi tanulmányunkban. Lásd: Fazakas 2009. 181-200.

⁸ NV, 1875. 8. sz.

⁹ Törvények 1875.

¹⁰ RÁL BML 141. 375. cs.

jelentették. A pártok állította képviselőjelöltek ezek után programbeszédükben fejtették ki álláspontjaikat.

Az 1878. évi nagyváradai képviselőválasztások lezajlását illetően sem történt ez másként. Az események részletesebb tárgyalása előtt azonban ismerjük meg a két képviselőjelöltet:

Teleszky István a kormánypárt színeit képviselte az 1878. évi nagyváradai választások alkalmával. 1836. április 4-én Szatmáron született, ahol édesapja gyakorló orvosként dolgozott. Apja (eredetileg Jeiteles János) kérvényezésére 1839-ben zsidó családnevüket Teleszkyre változtatták át. Teleszky István később kikeresztelkedett, és katolikus vallásra tért át.¹¹ Jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte. 1859-ben a jogi szigorlatot, 1860-ban a gyakorlati közjegyzői, 1861-ben az ügyvédi vizsgát tette le. Az 1861. év végén ügyvédként Nagyváradon telepedett le. Pályája fokozatosan ívelt felfelé. Rövid időn belül Bihar vármegye tiszteletbeli alügyészévé nevezték ki. Itt kezdte meg szereplését a közügyek terén.¹² Elnöke lett a nagyváradai ügyvédi egyesület egyik szakosztályának, majd Nagyvárad és Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának tagjává választották, és mindkét törvényhatóság tiszteletbeli főügyészévé nevezték ki.¹³

1874-ben mint balközépit, Nagyvárad városa választotta meg képviselőjének. A következő évben, illetve az 1878-ban rendezett újabb képviselőválasztás alkalmával megerősítették a nagyváradai választópolgárok képviselői funkciójában.¹⁴ 1887-ig Ugocsa megye nagyszőlősi kerületét képviselte; az 1892–1897. évi országgyűlésen Ugocsa megye halmi kerületének képviselőjeként volt jelen.¹⁵

1874-ben, első képviselőházi mandátumának elnyerésekor az igazságügy-miniszter a magánjogi törvénykönyv örökösödési részének elkészítésével bízta meg. Tevékeny részt vett az igazságügyi bizottság tárgyalásaiban, több fontos törvényjavaslatnak előadója volt. Budapesten nyitott ügyvédi irodát; a jogászegylet tárgyalásaiban vezető szerepet vitt, ugyanakkor a budapesti ügyvédi kamarának választmányi tagja és kamarai tag is volt egyben.¹⁶

1888-ban többszöri felhívás után elvállalta az Igazságügy Minisztériumban az államtitkári állást, és az örökösödési jogról szóló törvényjavaslatot mint saját művét, már államtitkárként képviselte. Bizottsági tagja lett a főváros törvényhatóságának, ugyanakkor elnöke volt a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének.¹⁷

1899. augusztus 5-én halt meg Koritnicán.

A korabeli sajtóban megjelent programbeszédei kiváló szónoki tehetségre utaltak, kiérződött beszédeiből egyféle „emocionális kapocs”, amely összekötötte választóival. (Csak a nagyváradai választói társadalmat értjük alatta.) Valószínű, hogy ebben szerepet játszott életének, karrierjének Nagyváradon eltöltött időszaka is. Esetében fellelhetjük a

¹¹ Kempelen 1937. 135.

¹² Szinnyei 1908. 1436.

¹³ RÁL BML 141. 110. cs.

¹⁴ Az 1875. évi választást illetően lásd: NV, 1875. 153. sz., valamint az 1878. évi választási eseményeket: NV, 1878. 197. sz.

¹⁵ Cieger 2000. 50.

¹⁶ MTCN 1887. 459.

¹⁷ Pallas 1897. 56.

képviselők „kijáró” funkcióját is: elég csak gondolnunk Váralja és Velence városrészek választói kerületének a nagyváradai kerülethez csatolását célzó kérvényére.

Teleszky céltudatos és következetes politikus volt. Személyében a dualizmuskori magyar társadalomban helyét kereső és megtaláló, asszimilált, zsidó eredettel rendelkező ember képét lelhattuk fel. A társadalmi élet szervezésében, a közjót és közérdeket szem előtt tartó egyesületek alapításának kezdeményezésében tevékeny részt vett.¹⁸ Szabadelvű politikai felfogásában elkötelezett kormánypárti, a kormánypárt mamelukhadának egyik hű tagja.

Középosztálybeli társadalmi hátterének köszönhetően¹⁹ gondtalanul biztosíthatta azon feltételeket, amelyek politikai hivatásának családjában történő továbbörökítését célozták.²⁰

Szilágyi Dezső az 1878. évi nagyváradai választásokon az ellenzék jelöltje volt. Nagyváradon, protestáns családban született 1840. április 1-jén. A középiskolát Nagyváradon, jogi tanulmányait a bécsi és pesti egyetemeken végezte, majd ügyvédi gyakorlatra lépett. A kiegyezést követően Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter titkárnak hívta maga mellé a minisztériumba, ahol rövid időn belül osztálytanácsos lett, törvényelőkészítési feladatkörrel. 1870-ben „megbízást” kapott Angliába, ahol a bűnvádi eljárást tanulmányozta. Visszatérte után, 1871-ben a miniszterelnök mellett szervezett kodifikáló bizottságnak lett tagja minisztertanácsosi ranggal. Ugyanebben az évben Gyulafehérvár megválasztotta képviselőnek.²¹ A törvényelőkészítő bizottság felbomlása után (1874) a budapesti tudományegyetemen a büntetőjog és a politikai tudományok tanára lett. Mint jogász és politikus, a magyar igazságszolgáltatás európai szintre való emelését kívánta elérni.²²

A parlamentben a Deák-párthoz tartozott, majd az 1875-ös fúziót követően a Szabadelvű Párt tagja lett. A gazdasági kiegyezést meghosszabbító szerződés aláírása előtt azonban a vámkérdésekben való nézetkülönbségek miatt kivált a pártból. Az eszmetársaisból és a különféle párttöredékekből alakult Egyesült Ellenzék tagja és vezére lett. A delegációnak kevéssel képviselővé választása után vált tagjává, ezután állandó jelleggel részt vett ennek tárgyalásaiban, mint ellenzéki szóvivő. 1886-ban a közigazgatási reformjavaslat tárgyalásakor nagyobb beszédet mondott, másnap kilépett a Mérsékelt Ellenzékből és visszatért a Szabadelvű Párt soraiba.²³

1878 és 1887 között a budapesti józsefvárosi kerületet képviselte. 1887-ben a siklósi kerületben alulmaradt, kis idő múlva azonban megválasztotta Pozsony I. kerülete, amelynek mandátumát 1892-ben és 1896-ban ismételten elnyerte. 1889-ben a Tiszakabinet igazságügy-minisztere lett, tagja volt továbbá a Szapáry- és a Wekerle-kormányoknak is. Utóbbi bukása után felmentették miniszteri állásából, a Bánffy-kabinet megalakulását követően azonban felkérték a képviselőház elnöki tisztére, amit elvállalt. 1896-ban megerősítették ezen állásában. A Szapáry-kabinet alatt valóságos belső titkos

¹⁸ Borovszky 1901. 354.

¹⁹ Welker 2002. 239-269.

²⁰ MÉL 1969. 862.

²¹ Szinnyci 1908. 886.

²² *uo.*

²³ OA 1897. 310.

tanácsos lett, az ezredéves ünnepélyek alkalmával a Vaskorona Rend első osztályát nyerte el.²⁴

1901-ben halt meg Budapesten.

Szilárd liberális elveihez való ragaszkodását több ízben bizonyította, több fontos igazságügyi reform megvalósításában vitt vezérszerepet: a táblák és főügyészségek decentralizációja, bírák kiképzése, ügyvédi szervezet, börtönügy reformja, stb. tárgyalásakor találkozhatunk nevével. Törvényelőkészítői állásakor tett javaslatot a kormány a választójog újraszabályozására. Szilágyi készítette el és védte a törvényjavaslatot. Gondolatmenete klasszikus liberális elvekre épült, Deák-pártiként azonban a fennálló rendszer biztosításának motivációja vezette érvelését.²⁵

Liberális elhivatottsága mellé mintegy „kiegészítésként” tartozott a Kelet-Magyarországot jellemző kálvinista vallás, az annak elveivel való azonosulás. A Dunamelléki Református Egyházkerület világi főjegyzője volt, mely állásra 1876-ban lett megválasztva.²⁶ A Wekerle-kormány idején az egyházpolitikai törvények tervezéséből, kidolgozásából és megvédéséből is kivette részét.

Az elmondottak alapján mintegy összegzésként illik rá a következő jellemzés: „[...] minden embernek megvan a bogara, Szilágyié a nagyratörő ambíció [...]”.²⁷ Valóban feltehető ezen tulajdonság Szilágyinál, s erre a pályafutása a legjobb bizonyíték: titkár, miniszter, képviselőházi elnök is volt. Akad azonban valami, amivel nem bírt: államférfiúi jellemmel. Sokoldalú tanulmányai ellenére csak mint szakminiszter tűnt ki, hiányzott belőle két fontos összetevő: a politikai érzék és a politikai ösztön – ahogy egy kortárs jellemezte.²⁸

1878-ban a szülővárosában, képviselőjelöltté állításakor felróták neki, hogy „[...] még eddig nem volt alkalmam Nagyvárad érdekében valamit cselekedni [...]”.²⁹

Szilágyi választás előtt mondott beszéde személyiségéről árulkodott: bőbeszédűsége ellenére élcélődéseivel, humorral ötvözött érveivel, gondolataival igyekezett megnyerni hallgatóságát.

Akad azonban egy közös vonás a két programbeszédet tartó képviselőjelöltben: beszédek megtartása alkalmával mindketten politikai meggyőződést plántálhattak át szavazóikba. S itt meghatározó volt a szónoki tehetség.

A Nagyváradon 1878. augusztus 7-én és augusztus 28-án tartott parlamenti választások alkalmával az Egyesült Ellenzék jelöltje, Szilágyi Dezső, valamint a Kormánypárt színeiben fellépő Teleszky István csapott össze. A választás napjait megelőzően mindketten kifejtették politikai hitvallásukat pártjaik és választópolgárok előtt. Teleszky mint a Szabadelvű Párt tagja, kiállt annak politikája mellett: „megválasztásom esetén ismét azon országos párthoz csatlakozom, melynek szerény tagja voltam eddig is: csatlakozom őszinte meggyőződésből, csatlakozom mert a belügyi kérdéseknek az adott viszonyok között, a szabadelvű reformok

²⁴ Kenyeres 1969. 774.

²⁵ Gerő 1997. 65-67.

²⁶ MTCN 1887. 408.

²⁷ Kákay Aranyos 1874. 68.

²⁸ *uo.* 72.

²⁹ NV, 1878. 197. sz.

irányában fontolva való haladás mellett legcélszerűbben leendő megoldását ezen párttól várom”.³⁰ A vállalások sorában a belügyi kérdések rendezése, a közérdeket és az egyéni jogokat biztosító közigazgatás létesítése, a pénzügyi adminisztráció terén meghozandó reformok megszavazása ugyanúgy feltűntek, mint a kereskedelem és az ipar fejlesztését célzó hitelek biztosítása, a tanügy terén elérendő fokozatos fejlesztés, egyszerű és olcsó igazságszolgáltatás, egyszóval minden, ami a hazai érdekeket és fejlődést szolgálja. Mindez az adott viszonyok között (boszniai válság, pénzügyi problémák, stb.) programbeszédének gerincét alkotta.³¹

Elmaradhatatlan volt a vetélytárs személyére és pártjára való utalás, mely ugyanakkor magáról a képviselőről, annak jelleméről is árulkodik. Kiindulópontja: „[...] a reformművek hatályos kezdeményezése a többség által támogatott kormány szerepléséhez tartozik: az alkotások terén a szervezkedett pártok tagjainak összeműködése képes célszerűen hatni, ezért annak, aki nem érez magában egyéni hivatást arra, hogy új irányt teremtsen, vagy aki nem akarja a különködő háládatlan szerepét vinni, a szervezkedett pártok egyikéhez vagy másikához kell csatlakoznia, hogy egyéni nézeteinek részben való érvényre emelését e pártban igyekezzék keresztül vinni”.³²

A kormánypárti képviselőjelölt a választási események előtt egy hónappal tartotta beszédét, ellentétben az ellenzék jelöltjével, aki programadó beszédét viszonylag későn (a választás előtt egy héttel) ejtette meg. Feltehetően elhúzódott a pártok közötti jelöltállítás egyezkedés, aminek eredményét az ellenzék által megtartott nagygyűlés keretében hozták nyilvánosságra. Szilágyi bíráló és támadó hangvételű beszéde Tisza Kálmán és kormánya ellen volt intézve. Az 1867–1878 közötti időszakra tett visszapiillantást, melyet három korszakra osztott: az első, a kiegyezés, a szép ígéretek korszaka; a második a megtagadás kora, a harmadik a szép ígéretek tagadása. Mindezzel alapot teremtett a Szabadelvű Pártból való kilépésének magyarázatához. Teleszkyhez hasonlóan az „adott viszonyok közötti” kérdésekre is kitért.³³

A jelöltek ismertetése és az ő programadó beszédek után elkötelezett és óriási lelkesedéssel bíró kortesek kezdtek meg működésüket, népszerűsítve jelöltjüket a választók körében.³⁴

A választásokat megelőzően elengedhetetlen volt fáklyásmenetet indítani a képviselőjelölt szálláshelyéhez, illetve „felszerelni” a városnegyedeket röpiratokkal, plakátokkal, választási zászlókkal. Utóbbiak az egyes választók elkötelezettségét mutatták. A zászlókra rövid, rímbe szedett verssorok kerültek, közülük itt most említsünk is meg egyet: „Hej Teleszky azt üzenete/Nem teljes a regimentje/Ha még egyszer ezt üzeni/Mindnyájunknak el kell menni/Éljen Teleszky István!”.³⁵

A választás 1878. augusztus 7-én délelőtt 8 órára volt kitűzve, választási helyiségül az Olasziban fekvő Apolló szálloda volt megnevezve.³⁶

³⁰ NV, 1878. 155. sz.

³¹ *uo.*

³² *uo.*

³³ NV, 1878. 176. sz.

³⁴ Korteknek nevezték azt, aki a képviselőválasztások alkalmával saját jelöltje számára minél több szavazat gyűjtésében fáradozott. A szó állítólag a spanyolból került át a magyarba, egy 1821. évi Nógrád megyei, heves indulatokat keltő választás alkalmával. A szó spanyol és portugál nyelvekbeli jelentése: képviselőház. Lásd: Pallas 1893. 534.

³⁵ NV, 1878. 185. sz.

³⁶ NV, 1878. 164. sz.

A szavazás hivatalosan kitűzött időpontja előtt a kortesek vezetésével mindkét párt végigjárta – immár sokadszorra – a városnegyedeket, buzdítva a választókat a szavazásra. A városrészeket bejáró menetek végül két különböző helyszínen gyülekeztek, a keveredést és az esetleges incidenseket megakadályozandó. Innen csoportosan a választási helyszínre vonultak át. A választás megnyitásakor a szavazatszedő küldöttség elnöke felszólította a megjelent választókat, jelöljenek valakit képviselőnek.

A szavazás a központi választmány által megválasztott szavazatszedő bizottság előtt zajlott, amely a képviselő „bizalmi embereivel” egészült ki. A választást felügyelő tagok név szerint: Ritoók Zsigmond, a szavazatszedő küldöttség elnöke; Hlatky Endre, a szavazatszedő küldöttség jegyzője; Nagy Károly, a szavazatszedő küldöttség helyettes elnöke; Kovács Béla, a szavazatszedő küldöttség helyettes jegyzője; Vass Károly és Rothmann Lipót (Szilágyi Dezső képviselőjelölt részéről bizalmi férfiak); Dr. Sípos Árpád és Sebestyén Lajos (Teleszky István képviselőjelölt részéről bizalmi férfiak); ifj. Gyalokay Lajos és Holnapy József, a választók azonosítása végett érkező két „városi kiküldött”; a jelöltek városrészenkénti bizalmi férfiai: Tar István, Szakács Imre, Juhász Benedek, Dr. Berkovits Zsigmond, mint Szilágyi Dezső képviselő részén Nagyvárad, Olaszi, Újváros, Váralja és Csillagváros rész és Velence városrészek ellenőrzésére megjelent lakosok; Dr. Pollák László, Juhász Gyula, Szmekta György és Ullmann Izidor, mint Teleszky István részéről, bizalmi férfiak által az előbb nevezett városrészeire megjelent lakosok.³⁷ Egy választópolgár többszöri szavazását, politikai jogokkal nem rendelkező állampolgárok voksainak érvényességét, esetleges választási trükkök, cselek megakadályozását voltak hivatva megelőzni a város által kiküldött biztosok, illetve a jelöltek bizalmi férfiai.

A választás reggel 9 órakor vette kezdetét, a központi választmány által meghatározott városnegyedek szerinti sorrend alapján: *„az egy városrészből való választók aszerint ahogy egyik vagy másik jelöltre szavaztak külön bocsátattak a szavazásra, Nagyvárad-Olaszi mint első városrésznek a küldöttség elnöke által kibűzött sor szerint Teleszky István jelöltre szavazók szavaztak először. Nagyvárad-Újvárosnak Teleszky Istvánra szavazók, Váralja és Csillagváros Szilágyi Dezsőre szavazók és Velencénél ismét Teleszky Istvánra szavazók, ekként felváltva bocsátattak szavazásra”*.³⁸

A szavazás nyíltan, élőszóval történt, a szavazó neve és szavazata, valamint a városrész, amelyhez tartozott, fel lett jegyezve a szavazási névsorba.

A választás lefolyása nem volt konfliktusmentes. A választási jegyzőkönyv tanúsága szerint déli 12 órakor öt személy (Dr. Oláh Gyula, Márkus Lajos, Orley Kálmán, Adler Ignác, Pallay Lajos) lépett a választási helyiségbe és azon előterjesztést tettek, hogy *„egy fiatal nem szavazó egyén a kormány elnöke ellen sértő kifejezéseket használt, a Teleszky pártiakat gyalázza, mely az egész Teleszky párt hazafias érzelmeit sérti”*.³⁹ Kérték a szavazatszedő bizottság elnökét, hogy utasítsa rendre a választói nyugalmat megzavaró egyént. Válaszában az elnök elutasító volt: olyan preventív intézkedést, mellyel a szót elvonathatná, nem lehet tenni. Mivel tettelegesség nem származott a rendbontásból, a választási elnök javasolta a megesett sérelmek jogi úton való orvoslását.

³⁷ RÁL BML 141. 375. cs.

³⁸ *uo.*

³⁹ *uo.*

Délután 2 órakor – Ritoók Zsigmond választási elnök fél kettőtől távol volt, és addig Nagy Károly helyettes elnök vezette a szavazást – Dr. Oláh Gyula ismét megjelent a választási helyiségben azon hírrel, hogy a polgárok közt verekedés támadt, illetve a Teleszky-párt választói jogaik gyakorlásától „visszaséreltettek”. Az elnök, miután a rendőri hatóság révén meggyőződött az állított verekedésről, figyelmeztette a pártokat a rend fenntartására, utasította őket gyülekezési helyük elfoglalására.

Néhány órányi viszonylagos nyugalom után este háromnegyed nyolckor Mezey József választó – aki a Teleszky-párt Váralja városnegyedbeli bizalmi férfja lett volna, de állítólagos betegsége megakadályozta feladata ellátásában – azzal jelent meg, hogy a Szilágyi-pártiak kövekkel dobálták meg őt. Ugyanakkor Tokody Ágoston (a nagyváradai Szabadelvű Párt elnöke), Márkus Lajos és Örley Kálmán tudatták, hogy a Szilágyi-pártiak kint verekedtek, „egy egyént a Teleszky pártiak közül letiportak”, és miután a rendőri segítség nem elegendő, kérték a katonaság kirendelését. A városi rendőrkapitány jelentése nyomán, melyben a rendelkezésére álló erők elégtelenségéről számolt be, az „*elnök törvényes jogánál fogva megkereste a választásra kiküldött százados*”, hogy a két pártot különítse el egymástól. A Szilágyi-párt az Apolló, a Teleszky-párt a Fő utcán kijelölt helyeit foglalta el, illetve a katonaság is „állást foglalt”, elkülönítve egymástól a két pártot.

A katonaság jelenléte azonban nem hozta meg a várt hatást. Este nyolc órakor a százados azzal a kijelentéssel lépett be a szavazóhelyiségbe, miszerint „*vagy engedelmességre bírja az elnök a népet vagy Ő kénytelen a rendet rohammal fenntartani*”. Ritoók erre ismételtén nyugalomra és fegyelemre szólította a választókat és a közönséget, s ezzel megakadályozta a tetteges fellépést.

A választás lefolyásának eredményeképpen, miután este negyed kilencre minden városrész szavazott, azok is, akik a megállapított sorrendben nem tudtak szavazni vagy nem jelentek meg, a választási elnök a szavazást egy órával meghosszabbította. Ezen idő lejártá után a szavazók névsorát berekesztették, ám a szavazók a berekesztés után is „*fohlyton jelentkeztek és szakadatlanul szavaztak*”.

Az 1878. augusztus 7-én Nagyváradon megtartott parlamenti képviselőválasztás eredménye: Szilágyi Dezső ellenzéki képviselőjelölt kapott 520 szavazatot, Teleszky István kormánypárti jelölt szintén 520 szavazatot. Érvényes szavazat 1040, visszautasított voks 144-ben volt megállapítva.⁴⁰

A szavazategyenlőség magával vont egy második szavazási fordulót.⁴¹ A törvényben előírtaknak megfelelően a választás addig tartott, míg szavazó akadt és választásra jelentkezett. Szavazat visszautasításának „oka” lehetett a választói bizottság által elkövetett visszaélés (az adott jelölt szavazatainak csökkentése érdekében), de magának a választónak a „tudatlansága” is. A nyílt választói rendszer persze megkövetelte az illető képviselőjelölt pontos nevének ismeretét, nem fogadott el hibás vagy hiányos névbevonást.⁴²

A képviselőválasztási jegyzőkönyvben foglaltak csak egy „vázát” festenek a tulajdonképpeni események sorozatáról. A helyi sajtóban megjelent írások, valamint a fővá-

⁴⁰ *uo.*

⁴¹ Lányi 1911. 459. 1874. évi XXXIII. tc. 82. §.

⁴² *uo.* 458. 1874. évi XXXIII. tc. 78. §.

rosba küldött jelentések segítségével viszont valamelyest beleláthatunk az események részleteibe.

A július közepén megalakult nagyváradi Egyesült Ellenzék választmánya egyhangúlag és nagy lelkesedéssel Szilágyi Dezsőt kiáltotta ki képviselőjelöltjének. *„Nagyvárad város e ténnyel, melynek jelentőségét fokozza azon körülmény, hogy Nagyvárad városa fészke a Tisza-junkereknek, kibontakozott a szolgalelkű kormánypártiságból s van biztos alapra fektetett reményünk, hogy amint e fellépés máris morális vereség a kormányzatra nézve, úgy az bizonyára tényleges győzelemre is fog vezetni”*.⁴³ Ez akár magában hordozhatta egy esetleges komolyabb konfliktus kialakulását is.

Tisza Kálmánt és kormányát ért vádak és kritikák hallatszottak a választás napján is. Ez lehetett a konfliktus kiváltó oka, melyhez társulhattak a kortesek „buzdító” beszédei.

A választás napját követően a helyi lap cikkeiből kiderült, hogy a rendbontást bizonyos Márkus József nevű ellenzéki kortes kezdte el.⁴⁴

Ezzel ellentétben a Pesti Naplóhoz augusztus 7-én este nyolc óra tíz perckor elküldött „eredeti sürgöny” szerint *„a kormánypárt mindenáron provokálja az ellenzéket, a szavazás folyik, Szilágyi 45 szóval van előnyben”*.⁴⁵

A jegyzőkönyvben szereplő „panaszosok” közelebbi vizsgálatának eredményeképpen kizárólagosan kormánypárti személyekről beszélhetünk. Ami a bizottsági tagokat illeti, itt is túlnyomó többségben van jelen a kormánypárt: a választási elnök, a küldöttség jegyzője, annak helyettese, az egyik városi kiküldött mindannyian a nagyváradi Szabadelvű Párt választmányi tagjai.⁴⁶ Ami a második városi kiküldöttet, valamint a szavazatszedő bizottság helyettes elnökének pártbeli hovatartozását illeti, helyálló adatok hiányában nem tudunk pontos megállapításokkal szolgálni. Feltehetően ellenzékiek. A város társadalmi életében elfoglalt pozícióikat illetően adataink elégtelenek.⁴⁷

Arra a kérdésre, hogy a kormánypárt részéről történt-e bármiféle provokáció, rendbontás, választ adni nincs lehetőségünk.

A *„Szilágyi párt egész nap túlnyomó többségben volt”* állítás sehogy sem fért össze a Márkus-féle agitációval.⁴⁸ A Teleszky-pártot ért provokáció kissé logikátlannak tűnhetett akkor, amikor a Szilágyi-párt vezetett. A helyi lap választás utáni számaiban ellenzéki választók (!) ítélték el a bujtogatót, elutasítva mindenféle azonosulást az általa mondottakkal. Azt, hogy a pártvezéreknek sem lehetett tetszésére, látni lehetett már abból, hogy beszéde alatt Márkust egy rendező háromszor kérte a leszállásra, de *„bizony túláradott kormányelleni keserve kiöntésében tán az Isten fia által sem hagyta volna magát megakadályoztatni”*.⁴⁹

A jegyzőkönyvben szereplő esti egy órai hosszabbításkor – a Pesti Napló cikke szerint – a Szilágyi-pártiak vezettek. A szavazás meghosszabbítása után, az új határidőig mindkét fél óriási erőfeszítéseket tett, az indifferens választót – ilyen sok volt – például az ágyból húzták ki a kortesek. Végre tíz órakor, minthogy több választó nem jelentke-

⁴³ PN, 1878. 171. sz. Esti Kiadás.

⁴⁴ NV, 1878. 184. sz.

⁴⁵ PN, 1878. 192. sz. Reggeli Kiadás.

⁴⁶ NV, 1878. 155. sz.

⁴⁷ RÁL BML 141. 375. cs.

⁴⁸ PN, 1878. 193. sz. Esti Kiadás.

⁴⁹ NV, 1878. 184. sz.

zett, vége szakadt a szavazásnak. Rendzavarás sehol sem fordult elő, pedig a provokációk nem hiányoztak.⁵⁰

Ugyancsak ezen lap hasábjain olvashatjuk: „[...] a kormánypárt némely tagjai [...] erővel arra törekedtek, hogy verekedést idézzenek elő; nyolc óra után a szavazók annyira meggyérültek, hogy a választási elnök fél óra időt tűzött ki a választás időtartamául, de melyet a kormánypárt azszal, hogy 30-40 embert, kik választói joggal nem bírtak a választói terembe tölteni, egy órával továbbra nyújtott, mely idő alatt a „muszáj” szavazókat a posta, a járásbíró, a vaspálya, távirda és Isten tudja mi minden állami hivatalokból annyira behozta, hogy Szilágyi Dezső és Teleszky István (a választási elnök Teleszkyre szavazott) egyenlő 520 szavazatot kaptak [...]”.⁵¹

Ez az elbeszélés, valamint az a tény, hogy zömében a helyi párt embereivel találkozunk a bizottság vizsgálatakor, a helyi Szabadelvű Pártra sem vet túl jó fényt. Feltételes módon fogalmazunk, mivel nem nyílt lehetőség helyi szintű sajtóanyag bővebb áttekintésére, az események hírlapi életének alaposabb megismerésére. Annyi bizonyos, hogy a kormány esetleges politikai befolyásának feltétele az illető törvényhatóság vezetésének „politikai egysínűsége”, kormánypártisága. Ahhoz viszont, hogy e kérdésben egyértelműen állást foglalhassunk, szükséges lenne ismerni a város közgyűlését, annak személyi összetételét. Ezzel egészében nem rendelkezünk, így teljes biztonsággal nem áll módunkban megállapítani, hogy milyen kulcspozíciókat betöltő személyek voltak a helyi kormánypárt tagjai.

Annyi bizonyos, hogy történt rendbontás, a katonaságnak ki kellett szállnia. S ha hihetünk a sajtóban megjelenteknek, akkor Szilágyi Dezső nyerte volna az augusztus 7-én Nagyváradon tartott képviselőválasztást. (Noha a váradai választás egyenlő szavazati eredménnyel ért véget, az ellenzék képviselőjelöltje mégis győzelmet ültetett: Budapest VIII., józsefvárosi kerülete végül „elválasztotta” képviselőjének.⁵²)

Az 1878. augusztus 28-án megrendezett második fordulóban ismét Teleszky és Szilágyi mérkőzött meg.⁵³ Szilágyi jelöltetése tulajdonképpen „szimbolikus” jelentőséggel bírt, ugyanis nagyváradai programbeszéde alkalmával kijelentette, hogy „azon esetre, ha azon helyek valamelyikén megválasztanak, ahol őt már föléptették és véletlenül itt is megválasztanak – akkor kénytelen lesz e tisztségtől lemondani és azt elfogadni, amelyben előbb felkérték”.⁵⁴

Az általános választások megtartására hozzávetőlegesen egy tíz napot felölölő időszak volt kijelölve, ezen időszakon belül a törvényhatóság joga volt a szavazás napjának meghatározása. Ez annyit jelent, hogy nem ugyanazon a napon tartották meg országszerte a választásokat. Szilágyi Dezső megválasztása példaként szolgálhat: jelölték Józsefvárosban és Nagyváradon is. Nem mellékesen ez a megoldás, tehát valamely jelölt egyszerre több választókerületben való indítása gyakorlat volt nevesebb politikusok esetén, részint a mandátum, részint a kerület biztosítása érdekében.⁵⁵

A képviselőválasztás lezajlásáért felelős központi választmány augusztus 12-i ülése a szavazatszedő bizottság elnökének a polgármesterhez beterjesztett kérvényére volt válaszal. Az első választási alkalom nyugodt és fegyelmezett lefolyásáért felelős Ritoók

⁵⁰ PN, 1878. 193. sz. Esti Kiadás.

⁵¹ PN, 1878. 194. sz. Esti Kiadás.

⁵² Szinnyei 1908. 886.

⁵³ NV, 1878. 190. sz.

⁵⁴ NV, 1878. 176. sz.

⁵⁵ Boros – Szabó 1999. 134.

Zsigmond kérvényben felmentését kérte az augusztus 28-án rendezett második forduló elnöki tiszteiből. Döntésének oka: „egy 48-as párti, több 48-as polgár nevében választási elnöknek egy névtelen levelet küldött, mely a vakmerőség, a megbélyegző aljas galádság non plus ultrája”. Ebben Ritoókot „úgyis mint választási elnök, úgyis mint e város polgára és mint ügyvéd a legdurvább, legszemtelenebb, ocsmány szitkokkal és átkokkal illették, életében és vagyonbiztonságában fenyegették meg”.⁵⁶ Emellett lemondásának indoka: „a teljes bizalmat és az abból folyó erkölcsi támogatást nem bírja már polgártársai részéről, ennek felismerésére úgy a választás megejtése után, a választási helyről távozott közönség egy részének nyilatkozatában, személye ellen ellenszenves érzület volt érezhető, erről biztos tudomást nyert és mert intelligens férfiak részéről eljárása nemcsak tévesnek, hanem öntudatosan az egyik párt javára célzottnak volt nyilvánítva”.⁵⁷ Burkoltan a választás „megfurásával” vádolták a bizottság elnökét, az anonim levél csupán „nyomatékosításnak” tekinthető. A levél és annak tartalma elérte célját: a bizottság elnöke lemondott tiszteiből, annak ellenére, hogy a központi bizottság 48-as tagjai – az összes taggal egyetemben – feltétlen bizalmukról és támogatásukról biztosították Ritoók Zsigmondot.⁵⁸

Az augusztus 28-án megrendezett második forduló alkalmával „semmit sem bíztak a véletlenre”. A szavazatszedő bizottság elnöke, helyettes elnöke, jegyzője, helyettes jegyzője egyaránt a nagyvárad Szabadelvű Párt tagjai voltak; sorrendben a következők: Komlóssy Antal, Hlatky Endre, Gálbory Sámuel, Kovács Béla. A két városi kiküldött politikai hovatartozását adatok hiányában nem tudtuk beazonosítani.⁵⁹

A választási sorrend változatlan maradt: elsőként a váradolasziak szavaztak, őket az újjávárosiak, a váraljaiak és végül a velenceiek követték.

A két megmérettetés előtt álló párt közül a kormánypárt mutatott nagyobb aktivitást. Ez bizonyos mértékben érthető is volt. Zavaró viszont némely részeiben a Szabadelvű Párt elnöksége által szignált felhívás, mely kételyeket ébresztett az első választás érvényességét illetően: „[...] az első választáskori siker elmaradása határozottan annak volt tulajdonítható, hogy a város részenkénti általános szavazásánál polgártársaink tömegesen hiányoztak, az emiatt beállott kisebbség a vegyes szavazásnál nehezen volt helyre hozható”.⁶⁰ A „nehezen volt helyre hozható” megfogalmazás a Pesti Napló állításainak hitelességére enged következtetni, akárcsak a választók távolmaradása és az utánuk indult „hajtóvadászat”.

A felhívás tulajdonképpen célja a párt tagjainak mozgósítása. Odahatni, hogy a választókerületenkénti szavazáson való pontos megjelenésükkel a párt által támogatott Teleszky István biztos lehessen megválasztásában.

A parlamenti képviselőválasztás augusztus utolsó hetében megrendezett második fordulója hasonló körülmények között zajlott, mint az előző: kora hajnaltól kortesek járták a különböző városrészeket, „ébresztőt” fújva a választás napjára; nyolc óra előtt mindkét párt lovasbandériummal, lobogóerdővel, zeneszó mellett vonult fel a szavazás helyszínére, az Apolló épületéhez.⁶¹

⁵⁶ NV, 1878. 185. sz.

⁵⁷ *uo.*

⁵⁸ *uo.*

⁵⁹ RÁL BML 141. 375. cs.

⁶⁰ NV, 1878. 194. sz.

⁶¹ NV, 1878. 197. sz.

Az utcákon a választás elkezdésétől annak befejezéséig a városi rendőrség és a katonaság őrködött a rend fenntartása felett, gondoskodva arról, hogy a pártok egymással ne érintkezhessenek.

A két választási időpont közötti időszak izgatottsággal, ellentétekkel, feszültségekkel terhesnek látszik. Aggodalom támadt, hogy alapjaiban bolygatták meg a társadalmi élet békéjét: „*Félő volt, hogy a választási mozgalmak konkolyt hintenek majd a társadalmi életbe, a politikai ellentéteket átültetik a családi tűzhelyre, ellenszenvet és visszásságot szórnak a hű barátok közé és hosszan tartó elkeseredést szülnek minden rangú és rendű polgáraink kebelében*”.⁶² A politikai kérdésekben való állásfoglalás, az elvek melletti kiállás – a választási rendszer „sikerességének” köszönhetően – valóban okot adhatott aggályokra, fölébreszthette a politikának a társadalmi életre gyakorolt káros befolyásától való félelmet.

A szavazás augusztus 28-án reggel kilenc órakor vette kezdetét, a városrészek korábban megállapított sorrendjében. Annak ellenére, hogy mind a városi rendőrség, mind a katonaság ki lett rendelve a rend fenntartására, a választás most sem zajlott le problémamentesen: a választási jegyzőkönyv szerint délután háromnegyed négykor Némethy Károly választó (a nagyváradai Szabadelvű Párt egyik alelnöke) azzal a panasszal ment be a választási helyiségbe, hogy az utcán a Szilágyi-pártiak egy személyt bántalmaztak. A választási elnök egy bizonyos Imre elfogatását rendelte el, akit verekedéssel vádoltak, elfogatását és a vizsgálat lefolyását a városi rendőrkapitányra bízta.⁶³

A szavazás a továbbiakban gond nélkül folytatódhatott, befejezéséig nem történt rendzavarás. Az eredményhirdetést követően az összegyűlt tömeg (a Szilágyi-párt részéről) „[...] a kisebbség tudatában annyira elhagyta magát ragadtatva az erélytelenség által, hogy a pártbeli demonstrálókat nem fékezhetette. Az ily – szavazati joggal alig bíró egyének – késő este benyomultak a szavazóterem előtti szobába [...]”.⁶⁴ A katonaság gyors közbelépésének köszönhetően a rendbontókat eltávolították a választási helyszín közeléből. „*Emiatt a Szilágyi pártnak haragja tetőpontra hágott*”, a párt egyik túlbuzgó tagja beverte a választási terem ablakát, az egész küldöttséget gyanúsították, szidták. Dulakodás következett a párt hívei és a katonaság között, mely utóbbi erélyes fellépésével ért véget. „*Nem lett megsértve egyetlen egy sem*” a választók közül.⁶⁵

A karhatalmi erők fellépése csak olaj volt a tűzre. A visszariasztottak kövekkel dobálták meg a katonaságot. Ezek azonban túrték a „csekélységet”, a rendőrségért küldtek a nép türelemre és csendre intése érdekében. A Szilágyi-párt vezetői mind szétszéledtek, a félrevezetett, felizgatott és magára hagyott nép dühe nem ismert határt. A katonaság kövekkel való dobálása rendszeressé vált. A rangidős tiszteket ért „támadás” azonban már a türelem határát súrolta. A fegyverek élesítését rendelték el.⁶⁶

A nagyváradai polgárságot „megsajnáló” katonatiszt türelmének kifogyhatatlanságát mutatta. Végül „csupán” „szuronyt szegeztek” a „zabolázatlan népnek”, kik „vadfuttában” menekültek ez elől. Hogy a rend többé ne legyen megzavarva, az egész város területén az éj további részében katonai és polgári őrjáratok alkalmazása lett elrendelve.

⁶² *uo.*

⁶³ RÁL. BML. 141. 375. cs.

⁶⁴ NV, 1878. 197. sz.

⁶⁵ *uo.*

⁶⁶ *uo.*

A teljes békeség azonban még váratott magára. A következő napok során „erőszakoskodásban és ablakvergetésben” újra és újra megnyilvánult a választói szenvedély, ezért kettőzött rendőri őrzérekkel tartották fenn a rendet.⁶⁷

A Nagyváradon 1878. augusztus végén megtartott parlamenti képviselőválasztás eredményeképpen Teleszky István kormánypárti jelöltnek szavaztak bizalmat a nagyváradi polgárok. A második forduló eredménye: az 1097 érvényes szavazat közül Teleszky István 573-at, Szilágyi Dezső 524-et kapott. Visszautasítottak negyvenegy szavazatot.⁶⁸

1878 ismét a Szabadelvű Párt győzelmét hozta, a párt azonban jelentős presztízs-vesztéseket könyvelhetett el. Ebben szerepe volt a Magyarország szempontjából fontos kérdéseket feszegető külpolitikának is. Bosznia-Hercegovina megszállása az 1875–1878 közötti országgyűlés berekesztése után, de a választásokat megelőzően vette kezdetét. Az 1878 júliusában megindult okkupáció a mohamedán lakosság ellenállása miatt elhúzódott, illetve nem várt véráldozattal és anyagi megterheléssel járt. Belpolitikai következménye a választásokon is lemérhető volt. Intő jele volt az elégedetlenségnek, hogy Tisza Kálmán „otthon” (Debrecenben) bukott meg a függetlenségi Simonyi Ernővel szemben. (Érdekességgéppen: Simonyi Ernő az 1875. évi választáson Nagyváradon (is) fellépett és ugyancsak Teleszkyvel csapott össze. Utóbbi került ki győztesen.) De ami talán még fontosabb, a Szabadelvű Párt a magyarlakta vidékeken elvesztette többségét, és ezt a dualizmusban soha nem tudta visszaszerezni. A kormánypárt a nemzetiségek által lakott peremvidékeken biztosította és gyarapította választóinak számát.

Az új országgyűlés (1878–1881) összetétele az alábbiak szerint alakult: Szabadelvű Párt 239, Függetlenségi Párt 76, Egyesült Ellenzék 75, Nemzetiségi 9, Pártonkívüliek 14 mandátum.⁶⁹

Az 1878. évi választásokat követően a Tisza-kormány nyugodt lehetett, mögötte egy fegyelmezett mamelukhad sorakozott fel, ennek volt egyik tagja Teleszky István.

⁶⁷ NV, 1878. 200. sz.

⁶⁸ RÁL BML 141. 375. cs.

⁶⁹ Dobszay – Estók – Salamon – Szerencsés – Tombor 1998. 52.

Gábor Fazakas

The Parliamentary Elections of 1878 in Oradea

The subject of this study is one episode of the parliamentary elections in Hungary in the era of dualism. Features: one district, one mandate, open electoral system, censory electoral law. Date and venue: 1878, Oradea. The following are indicating the cornerstones of the work: the preparations and organization of the parliamentary election, introduction of the contestant candidates, the process and the results. On the occasion of the parliamentary elections in every three- and then five-year period, there were social movements: the small number of those who had right to vote and the masses of those who were trapped outside also presented themselves; they made their voices heard.

Források

Levéltári források

RÁL BML Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltára. 141. Polgármesteri iratok. (Arhivele de Stat. Direcția județeană Bihor. 141. Fondul Primăriei Municipiului Oradea.) 110., 127., 375. cs.

Hírlapok

NV Nagyváradi, 1875. (VI. évf.) 8., 153. szám.
1878. (IX. évf.) 155., 164., 176., 184-185., 190.,
194., 197., 200. szám.

PN Pesti Napló, 1878. (XXIX. évf.) 171. szám. Esti Kiadás.
192. szám. Reggeli Kiadás.
193-194. szám. Esti Kiadás.

Szakirodalom

Boros – Szabó 1999. Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1918). Bp., 1999.

Borovszky 1901. Bihar vármegye és Nagyváradi. (Magyarország vármegyéi és városai.) Szerk.: Borovszky Samu. Bp., 1901.

Cieger 2000. Cieger András: Ugocsa megye politikai vezető rétege a dualizmus időszakában. In: Kárpátaljai Minerva, 3. (1999) 1. sz. 5-51. Különlenyomat: Bp. – Beregszász, 2000.

Csorba 1998. Csorba László: A dualizmus rendszerének kiépülése és a konszolidált időszak (1867–1890). In: 19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerk.: Gergely András. Bp., 1998. 375-404.

Dobszay – Estók –
Salamon – Szerencsés –
Tombor 1998. Dobszay Tamás – Estók János – Salamon Konrád – Szerencsés Károly – Tombor László: Tisztelt Ház! A magyar Országgyűlés története 1848–1998. 1998.

Fazakas 2009. Fazakas Gábor: Adalékok Nagyváradi 1850. évi közigazgatási egyesítésének történetéhez. In: Miscellanea Historica Varadinensia I. Nagyváradi, 2009. 181-200.

Gerő 1997. Gerő András: Az elsőpró kisebbség. In: Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az I. Világháborúig. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Kövér György. Bp., 1997. 62-82.

- Gyáni – Kövér 2003. Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2003.
- Kákay Aranyos 1874. Nagy férfaink. Legújabb fény és árnyképek Kákay Aranyostól. [Kecskeméthy Aurél.] Bp., 1874.
- Kempelen 1937. Kempelen Béla: Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok. I. Bp., 1937.
- Lányi 1911. Lányi Márton: 1868–1875. évi törvénycikkek. Bp., 1911.
- MÉL 1969. Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk.: Kenyeres Ágnes. Bp., 1969.
- MT 1896. Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Bp., 1896.
- MTCN 1887. Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. Bp., 1887.
- OA 1897. Új Országgyűlési Almanach 1887–1892. Szerk.: Sturm Albert. Bp., 1897.
- Pallas 1893. A Pallas Nagy Lexikona. 4. k. Bp., 1893.
- Pallas 1897. A Pallas Nagy Lexikona. 16. k. Bp., 1897.
- Törvények 1875. Az 1875. évi törvények gyűjteménye. Hivatalos kiadás. Bp., 1875.
- Szinnyei 1908. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 13. k. Bp., 1908.
- Welker 2002. Welker Árpád: Between Emancipation and Antisemitism. Jewish Presence in Parliamentary Politics in Hungary 1867–1884. In: Jewish Studies at the Central European University 2. [1999–2001.] 2002.
http://web.ceu.hu/jewishstudies/pdf/02_welker.pdf
 (Utolsó letöltés: 2014. szeptember 13.)

Káli Róbert

Egy birtokjogi per és Balmazújváros társadalma a 18–19. században*

A dolgozat egy úrbérrendezésből kiinduló persorozat hátterének néhány lehetséges aspektusára próbál rávilágítani. Arra, hogy az egész per felvázolásra kerüljön, ebben az esetben nincs lehetőség, ezért azt a magyarországi szakirodalomban rendhagyó módon próbálom röviden bemutatni. A köztörténet táblázatban való elhelyezését Hugh Rockoff alkalmazta *Amerika háborús gazdasági útja* (The America's Economic Way of War) című munkájában.¹

1773	A Mária Terézia-féle úrbérrendezés hivatalos okmánya ekkor készült el a településen. ²
1794–1797	A települést birtokló urak Andrassy István, majd Zsigmond fiú örökös nélkül hunynak el. Így fiskális felmérés kezdődik mindkét birtoktesten.
1798	Semsei Semsey András és családja kapta meg a területet, ahova be is költöznek.
1814	Meghal Semsey András, a birtok új tulajdonosa Lajos lesz. ³
1817–1820	Az első nagyobb per az úrbérrendezés kapcsán, a jobbágyság szerint ekkor igen nagy sérelmeket szenvedtek el. A földesúr ellenben a törvényre és az igazságos kiosztásra hivatkozik. ⁴
1837–1840	Kihirdetik az 1836. évi VI. és X. törvényeket, melyek kapcsán a per újraindul. ⁵
1841	Korrekciót hajtanak végre a jobbágyság javára, ám az ítélet ellentmondásos lett. Az alperes fél így elégedetlennek érzi magát. ⁶
1854	Semsey Lajos végrendeletet ír, melyben csak azzal a kikötéssel adja át gyermekeinek, Andornak, Jenőnek és Lajosnak az örökségüket, ha azok hitbizománnyá alakítják a birtokokat. ⁷
1856	Az 1853. évi úrbéri pátens nyomán újrazivsgálják a pert, ám ez nem módosít a felosztáson. Ugyanebben az évben meghal Semsey Lajos ⁸
1863	A hitbizománnyá alakítás megtörtént. Három hitbizomány: Andor: 11 276 719 n.öl (Balmazújváros) Lajos: 11 671 310 n.öl (Balmazújváros) Jenő: 6 952 333 n.öl (Balmazújváros) 4 571 600 n.öl (Buzinka, Hatkócz, Jászfalu) ⁹
1868	Új per kezdődik. ¹⁰
1891	Újabb nagyobb méretű korrekció zajlik, ezúttal a legelők terén, mely a per végét jelenti. ¹¹

* A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára 2013. évi történeti pályázatára benyújtott munka átdolgozott változata.

¹ Rockoff 2012.

² MNL SZSZBML IV.A.1.g 1377. k.

³ Pozsonyi 2002. 23.

⁴ BUM 2001.2.1.

⁵ MNL HBML V.607.a 2.

⁶ MNL HBML V.607.a 2.; BUM 2001.2.1.

⁷ BUM 95.39.1.

⁸ BUM 95.39.1./15.

⁹ BUM 95.33.1./2-3.

¹⁰ BUM 2001.2.1.

¹¹ MNL HBML V.607.d 6.

Az amerikai történész módszere azáltal segíti elő a gazdaságtörténettel foglalkozó kötet értelmezését, hogy egyszerű áttekintést ad az érdeklődő olvasó kezébe annak érdekében, hogy a gazdasági és köztörténeti dimenziók közötti váltást ne a főszövegben kelljen elvégezni. Ott azonban egy makroszintről, míg jelen munka esetén egy mikroszintről beszélhetünk. Éppen ezért szükséges röviden kiegészíteni a táblázatban foglaltakat.

Balmazújvároson 1773 és körülbelül 1891 között egy birtokjogi persorozat zajlott a helyi lakosok és a birtok nagyobbik részét tulajdonló Semsey család között. A vita tárgyról később lesz szó, ám annyit mindenféleképpen érdemes megjegyezni, hogy a másfél évszázados játszma következményei jelentős mértékben befolyásolták a lakosok mindennapjait, és ez fordítva is fennáll. A kapcsolódási pontokat mind mentális, mind pedig materiális téren fontosnak tekintem. Előbbi esetében a frusztrációt lehet lényeges elemként kezelni. Minél több belső és külső konfliktus vagy negatív folyamat zajlik le a területen, a földekért folytatott tusakodás annál fontosabb mindkét fél számára.¹²

A történet kezdetén az Andrassy család vezeti a birtokot. István és Zsigmond megosztva gazdálkodnak területeiken egészen halálukig, 1794-ig, illetve 1797-ig. Akkor Balmazújváros visszaszállt az uralkodóra, akitől rövid úton a Semseyek semsei ágához került az irányítás joga. Mindkét oldal esetében nagy a kényszerítő erő, akár a legkisebb földterület megszerzése érdekében is. Ez abból is érzékelhető, hogy az új perfelvételek gyakran valamilyen országos vagy regionális jogi-közigazgatási eseményt követnek. Más szóval a lakosok, amikor csak tudtak, éltek a lehetőséggel egy következő perfelvétel érdekében. Az 1837–41-es perre az 1836. évi törvények adtak lehetőséget, az 1856-osra az 1853. évi úrbéri pátens miatt volt esély, az 1868-as oka lehetett a kiegyezés, bár még valószínűbb, hogy az ez évben meghozott LIV. törvénycikk hatását láthatjuk lokális szinten.¹³

A köztörténet itt azt a szerepet játssza, amit egy színházban az előadás. Jól látható s úgy gondolom, ebben az esetben is előre megírt. A színpad mögött azonban számos, a színpadról alig vagy egyáltalán nem látszó szál mozgatja a dísztet s a segédszemélyzet még említésre sem kerül. Most a mozgó szálak és a segédszemélyzet nem jelentenek

¹² Ha majd az olvasó az 1. ábrához ér, érdemes rátekinteni a szántók más művelt területekhez viszonyítva elhanyagolható mértékére. A termésátlagok függvényében feltételezhető, hogy – persze nem feltétlenül tudatos törekvések eredményeként – a szántóföldnek sokkal kevesebb gazdasági jelentősége volt, mint a többi területnek. Ennek ellenére – véleményem szerint – meghatározóbb szerepe volt a perekben, mint például a nádasnak vagy egyéb, kisebb jelentőségű határrészeknek. A vitafelek körülbelül 3,6 jobbágyteleknyi földért pereskednek a szántó esetében. Ez a mennyiség fejenként (ha 1798-ban nézzük azokat a jobbágyokat, akiknek a források kategóriarendszere szerint több földjük van, mint fél telek) 0,017-nyi telek, mely egy helyen terült volna el. Az így visszakapott szántók véleményem szerint inkább a helyiek közérzetét javították volna, mint valós életkörülményeiket. Természetesen a kaszálók és a legelők esetében már komoly gazdasági mozgatórugókat feltételezhetünk. A népesség egy idő után nagymértékben növekszik, s nincsenek újabb elfoglalható területek, ezért a kényszer az állattartás oldaláról nő meg, mert a népesedési „*növekedés mechanizmusának [...] folyamatosan alkalmazkodnia kell a környezeti feltételekhez*.” (Livi Bacci 1999. 41.) Ebben az esetben a feltételek adottak, csupán jogi korlátozások alatt álltak. Ezért a lakosoknak növekvő igényük lehetett a környezetük irányába, melyet a perek folyamán szerettek volna érvényesíteni. A földesurak részéről ez annyiban különbözik, hogy a piac kényszere miatt volt szükségük a földek megtartására. Végül is a tusakodás hátterében két erő látható, egyfelől a szántók tekintetében véleményem szerint inkább a presztízs a hajtóerő, míg utóbbiak (legelő és kaszáló) esetén a településen a kereskedelem és a természeti környezetben lezajló változások adják ugyanezt az energiát.

¹³ 1868. évi LIV. törvénycikk A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.

mást, mint a településen hosszú távon lezajlott kulturális, gazdasági, társadalmi hatások fonadékát. A fonadéknak ezúttal csak az egyik szálát, a társadalmat áll módomban alaposabban bemutatni, de azért az is – bár nem maradhat érintetlenül a másik két száltól sem – nagyobb kontúrokat kell kapjon módszertani és terjedelmi okok miatt.

A környezet

A szintér nem kevésbé élénk szereplője a történetnek, mint a Semsey család vagy a lakosok. Balmazújváros az Alföld keleti részén fekszik. A korszak különösen jó arra, hogy az első és második katonai felméréseket felidézve egy használható tájkép születessen a vizsgálódó fejében. Két térkép folyamatában mutatja be a környezet változását. Számomra a legfeltűnőbb, hogy az első felmérésen az észak felé haladók egy nagy kiterjedésű láppal találkozhattak, mely a később keletkezett abroszon már csak árnyéka önmagának. Helyette a szántóföldek és a legelők színei mutatják az emberi beavatkozást, melyet néha meg-megtör egy mesterséges vízfelület. Északkeletre Hajdúböszörmény terül el, nem sokkal messzebb, mint Balmazújváros legtávolabbi tanyái. Keleti irányban, de délebbre és tovább fekszik ennél Debrecen. A két település közötti távolság nem lehetett több 30 kilométernél. Déli irányba az előzőektől semmiképpen sem kiugró távolságban Hajdúszoboszló és földjei határolják Balmazújvárost. A nyugatról közlekedők ellenben egy sokkal barátságosabb képpel találkozhattak. A Hortobágy mocsaraslápos látképe az, amiben a falu határát elhagyó utazó részesülhetett.¹⁴ Amikor az Andrássy család két tagja 3 év különbséggel elhalálozott, a fiskális összeírást végző személyek által bontakozik ki, hogy mi módon ágyazódott be Balmazújváros a környezetébe a kor emberének szemében. Egy forrásközlés szerint „*Balmaz-Újváros [...] Szabolcs Vármegyében fekszik Nagy-Váradtól 12 órányira Püspökladány kamarai helységétől pedig 4 órányira*”¹⁵ Sajnálatos módon a forrásközlő elfelejtett néhány egyéb adatot is leírni, mert a forrás eredeti párjában ott szerepel az is, hogy Debrecentől egy pihenőre, Tokajtól pedig 7 mérföldnyire fekszik.¹⁶ Ebből is látszik, hogy Balmazújváros szorosan betagozódott a Debrecen vonzáskörzetét alkotó települések hálózatába.¹⁷ Nem gondolom, hogy ez bármiképpen cáfolható lenne, mégis van egy másik kép, melyet ugyanez a forrás ad, csak hogy egy kicsit eltérő módon mutatja be a lokális városhierarchiát, illetve a városok lakóinak egymáshoz fűződő viszonyát. Egy adott lakóhelyen mindig is jelentős értéket képviseltek a kocsmák. Jelen esetben nem kevesebb, mint 8 vendéglátóhelyről van szó.

Az összeírók feljegyezték a csapszékek nevét, a pincéjük kereskedelmi szempontból hasznos úrtartalmát, az alapterületüket, illetve az istálló és a szekérszín befogadóképességét. A legtöbb esetben pedig meghatározásra került az épület értéke és elhelyezkedése is. Ezek mind igen fontos információk, melyek közül mégsem lehet itt mindet felhasználni, hiszen ekkor a képlet túlságosan soktényezősé válna, az eredmény lényegesebb

¹⁴ I. és II. katonai felmérések ide vonatkozó részei alapján.

¹⁵ A forrás egyébként egy-két esetet leszámítva használható adatokat tartalmaz. Ifj. Varga 1984. 161–175.

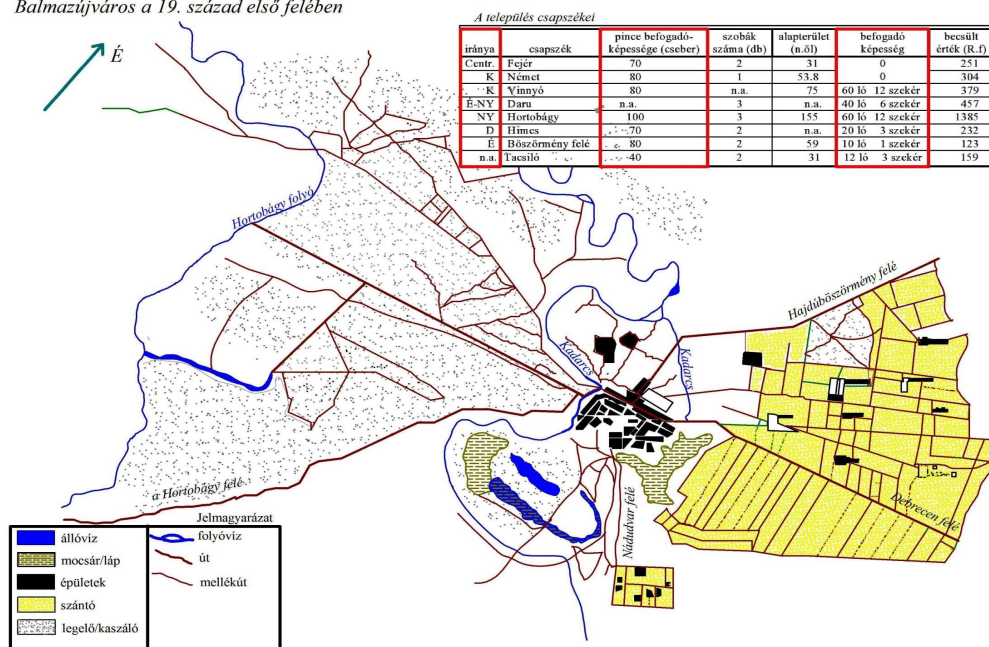
¹⁶ MNL OL E 156. UC 202:19., UC 202:16.

¹⁷ Kövér György Tiszaeszlári drámájának elején források segítségével bemutatja, mennyi időt vett igénybe eljutni a szomszédos településekre. Az általa felhasznált forrásközleményben Balmazújváros is szerepel, így az 1782–85-ös állapotokat lehetőségem nyílt bemutatni. Szabolcs megye katonai összeírói szerint Hortobágy 4, (Tisza)Csege 8, Polgár 10, a Hortobágyi csárda 3, (Hajdú)Nánás 7, (Hajdú)Böszörmény 3,5 óra távolságban van gyalog. Pók 1992. 15.; Kövér 2011. 15–17.

részletezése nélkül. Valószínű mindenestre, hogy már ekkor is mérlegették a befektetések és bevételek arányát, azaz gazdaságilag racionálisan viselkedtek. Így az olyan adatok, minthogy mekkora a pince hasznos űrtartalma, mennyi lovat és szekeret képes befogadni a csapszék, vagy milyen értékűnek és állapotúnak mérték fel az objektumot, megmutathatják a vendéglátó egységek kihasználtságának hierarchiáját. Itt még az sem számít, ha esetleg az értékbecslésnél felverték az árakat, hogy a birtok értékesebbnek látszon, hiszen a névleges és a valós érték közötti különbség így is alighanem arányos egymással.

A térkép és a rajta szereplő adatok segítségével annak ellenére, hogy a csapszékek pontos helye ismeretlen, jól kivehető, hogy a legnagyobb értékű és befogadóképességű csapszékek a Hortobágy–Debrecen vonalon helyezkednek el. Emellett az is megfigyelhető, hogy a délre vezető úton a jelentéktlenebb kocsmák kaptak helyet, vagyis Hajdúböszörménnyel nem volt olyan szoros a kapcsolat. A vendéglátó egységek jól tükrözik, hogy Balmazújváros milyen irányú átmenő forgalmat bonyolíthatott le ekkor, hiszen kevésbé feltételezhető a közel kétszáz jobbágycsaládról az ekkora mennyiségű alkohol elfogyasztása, és a szekérállások befogadóképessége is egészen másra utal. Alátámasztani látszik még e megállapítást az is, hogy bár az épületek többségén a feljegyzést készítő szóvá tett valamilyen hibát, azok a romosan álló utolsót kivéve használhatóak voltak. A használaton kívüli épületek kiemelésre kerültek, ezért úgy gondolom a többi legalábbis működőképes volt.

Balmazújváros a 19. század első felében

1. térkép

Vinnyó esetében ez azért is fontos, mert egy viszonylag nagy értékű beruházás szükségességét a feljegyző is sürgeti: „Hozzá tartozott [a Vinnyó csapszékehez...] egy [...] szekérül-

lás [...] amelynek tényleges felépítése elkerülhetetlen volna. Az újjraépítendő székérállás[...] újjraépítése 1492 rajnai forint és 37 krajcár volna".¹⁸ Lényeges megemlíteni, hogy a településen nem haladt át fontosabb út a korszakban. Ez megkérdőjelezheti, bár meg is erősítheti a lokális városhierarchiáról felállított elméletemet, amennyiben a falu a „fő út” egyik pihenőállomásaként szolgált. Mégis zavaró, hogy a források nem árulkodnak a csapszékek bevételeiről vagy egyéb olyan dolgokról, amik azt mutatnák, hogy az épületek jó kihasználtsággal működtek. Az ily módon megkonstruált térszerkezet, amiben Balmazújváros kapta a központi helyet, csupán az egyik lehetséges módja a környező településekkel kiépült kapcsolatháló jellemzésének. Ezek szerint – ahogy említettem – egy nyugatról keletre vagy keletről nyugatra tartó forgalom egyik megállójaként sejlik fel a község, melyhez képest az északi és déli kapcsolatok sokkal jelentéktelenebbek. Ugyanakkor nem állítom, hogy Balmazújváros akkoriban bármilyen központi szerepkört is betöltött volna. Beluszky Pál az egész nagytájat átfogó vizsgálatai alapján a település – alföldi viszonylatban – nem rendelkezett a 18–19. század folyamán kiemelkedő funkcióval.¹⁹

A természeti környezet fonala itt azonban még nem ért véget, a látképhez tartozik a Kadarcs folyása is. Több adat is árulkodik arról, hogy ez az ér áradásaival többször is kárt okozott a helyi mezőgazdaságnak.²⁰ Ahogy azt sem szabad elhanyagolni, hogy sok nádas és bozotos határolta körül Balmazújvárost. A „határolja” kifejezés itt azért félrevezető, mert a korban az épületek és utak szövete leginkább egy patkóra hasonlít, melynek szárai között helyezkedik el egy központi tér – amit hol névvel illetnek (Nagy Szék), hol nem is ábrázolnak, hol pedig lápos-nádas területként, esetleg legelőnek tüntetnek fel – ami a két említett térkép szerint lassan teret veszített a lakossággal szemben.²¹ Még hozzá úgy, hogy a patkó szárai a falu keblébe zárták e részt, s még igen sokáig kihasználatlan maradt. Ahogy egy későbbi képeslap is demonstrálja, mint egy beépítetlen piac, és központi tér játszott szerepet a lakosság életében. A piactér szélére épült a település négy vallási épületéből három. A katolikus és magyar református templomok s majd később a zsinagóga is.

¹⁸ Ifj. Varga 1985. 158.

¹⁹ Beluszky 2001. 178, 209.

²⁰ Bár Réthly Antal csupán egyszer említette meg ezt a jelenséget forrásgyűjteményében, a periratokban és a fiskális összeírásokban sokszor szerepelnek olyan kifejezések, melyek gyakori ár- és belvízre engednek következtetni.

²¹ Az I. és a II. katonai felmérés alapján.

1. kép. Balmazújváros, a Piac-tér a 19–20. század fordulóján²²

A 18. század végére pillantva azt látjuk, hogy a nádas mindenképpen jelen van a balmazújvárosiak életében, s ez világossá teszi, hogy miért is vált komoly ütközőponttá. A nádas területét a parasztok 1870-ben kicsivel többre, mint 308,5 holdasra becsülték, melyen számításaik szerint évente 104 348 kéve nád terem.²³ Ennek ismeretében a nádlás jogának birtoklása még érthetőbbé válik a per folyamán, hiszen a lokális földrajzi-gazdasági körülmények között kifelé terjeszkedni képtelen népesség az elérhető belső javak minél nagyobb százalékának megszerzésére törekedett.

Persze nemcsak a lápot, mint talajtípust, illetve környezetet kell itt említeni. Balmazújvárost nyugatról „Folyók holocén ártéri képződményei”, keletről pedig a „Nyírség talpazata és egyéb ármentes pleisztocén térszínfoltok” veszik körül.²⁴ A két különböző mezőgazdasági művelést megengedő talajtípust a Kadarcs folyása választja el. Ehhez képest a szántóföldi termelés a talajtípusnak megfelelően a határ árvíztől jobban védett keleti oldalán folyt. A szántóföldek tekintetében több forrást is fel lehet használni. Ha a jelen kor lakosainak tesszük fel a kérdést a település körüli földek minőségéről, a válasz mindenképpen kedvező lesz. Ez a 18. század utolsó és a 19. század első fele között – érthető okokból – egészen máshogy történt. A föld minőségéről több adatot is elárulnak a források, bár perszereplő válogatja, ki milyennek véli azt. A fiskális összeírók szerint a föld minősége első osztályú, búzából hármat, zabból, rozsból és árpából négyet ad vissza.²⁵ E számok

²² BUM 86.29.1. A legközelebb a katolikus templom, a háttérben a Semsey-kastély és a hozzá tartozó épületek látszanak.

²³ BUM 2001.2.1.

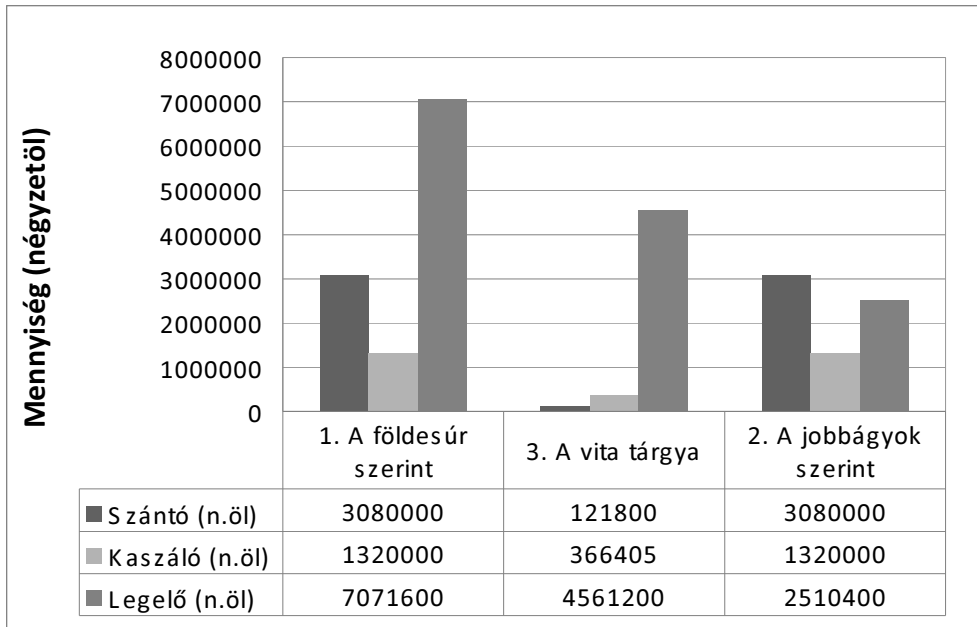
²⁴ Mendöl 1940. 12.

²⁵ Ifj. Varga 1984. 169.; Ifj. Varga 1985. 159.

alulmúlják Wellmann Imre számításait (4–4,5) az egész országra vonatkozóan.²⁶ A jobbágyság és a földesúr vitájának tükrében a kép mégsem ennyire egyszerű. Egy vita hevében, annak érdekében, hogy a lehető legjobb pozícióba kerüljenek a felek, nyilvánvalóan történtek torzítások. A jobbágyság először 1600 négyzetölbben szerették volna megkapni a holdakat, ami azonban meghiúsult. A szántók minőségéről ezek után kezdtek el termésátlagok útján beszélni, nyolcszoros és négyszeres termésű földeket emlegettek, ami alapján az feltételezhető, hogy a földek minősége lokális szinten eltért. A földesurak a törvényben meghatározott makro kategóriarendszeren belül képzelték a minőségi meghatározást, azaz véleményük szerint egyazon kategóriába esett az összes szántó. A legelők esetében is hasonló álláspontok fogalmazódtak meg. Itt az egy kaszálón nőtt széna mennyisége fölött zajlott a vita. Egy kaszáló réten „egy szekér” széna volt a norma, melyet mindkét fél a saját igaza szerint értékelt. A jobbágyság helyi tapasztalatra épülő érvrendszere alapján itt sem lehet általánosn első osztályúnak tekinteni a kaszálókn minőségét, egyes helyeken előnyös évben is jó, ha fél szekér széna termett. A Semseyek szerint a környék összes kaszálója első osztályú, s ezért a földek jó helyen és megfelelő mértékben lettek kiosztva. A harmadik földtípus, amelyet itt említeni kell, a legelők. A település körül számos csorda és nyáj legelhetett a tárgyalt időszakban. A források egyértelműen közlik, hogy a juhok és a szarvasmarhák jelentős értéket képviseltek a földesurak és a jobbágyság számára is.²⁷ Mivel mindkét állatfaj igen nagy kedvvel fogyasztja a legelők fűvét, ennek jelentősége talán a korábbi földtípusokénál is nagyobb. A jobbágyság itt arra tettek panaszt, hogy az általuk kapott rész amellet, hogy sokkal kisebb az eredeti méreteinél, még sok helyen szikes is, s ami maradt, annak egy részén a Kadarcs folyik. Ráadásul a földesúr nem veszi figyelembe, hogy az nem közös, hanem közlegelő. A két fél álláspontját az említett kérdésekben a 1. ábra hivatott illusztrálni.

²⁶ Honvári 1997. 187.

²⁷ Az 1794–97-es feljegyzések szerint a településen élő állatok száma: tehén: 2323; borjú: 1262; bika: 16; ökör: 10; juh: 2895; ló: 868. Andrassy Zsigmond uradalmában pedig: tehén: 484; borjú: 690; ökör: 32. Bár ez az adatsor már a gazdasági háttér kategóriájába tartozik, rálátást enged arra, hogy a legelők és a rétek milyen mértékben számítottak a lakosok számára. Továbbá hasznos képet fest a lakosság hússal való ellátottságáról. Ifj. Varga 1984. 159–160.; Ifj. Varga 1985. 169–171.

1. ábra. A kiadott földek mértéke, a felek szerint.²⁸

Azt, hogy valójában kinek volt igaza a földek mennyiségének, használatának és minőségének terén, se lehetősége, se helye nincs e dolgozatnak kideríteni. Mindkét fél mögött ott állnak a gazdasági érdekek, s mindkettőt szorongatja a természet. Az állítások ugyanannyira lehetnek igazak, mint amennyire hamisak, s olyan szubjektívek, mint amennyire „objektívek”.

Időjárás és munka

A viszonylag kevés kivételt leszámítva a település lakossága mezőgazdaságban dolgozott. Ezért gondoltam azt, hogy egy ilyen rurális környezetben a két látszólag elkülönülő dolog valójában több szálon is összefügg. A református iskolák naplóiba feljegyzésre került egyes tanulók szüleinek foglalkozása, illetve a 19. század közepétől már a házassági és a születési anyakönyvek is tartalmazznak ilyen jellegű adatokat. A mezőgazdasági túlsúlyt jól mutatja, hogy az adott forrásanyag kategóriaosztályán belül az elsős magyar származású diákok szülei között még 1898-ban is 60-70 százalékos volt a mezőgazdaságból élők aránya. A másik nagyobb kategória a cselédség, melynek aránya a lakosságon belül mintegy 20 százalék volt, igaz ez évenként sokkal nagyobb kilengést mutatott. A német származásúak esetében ugyanezen foglalkozási körök 75-85 százalékot, illetve 5-10 százalékot tettek ki. Az iparosok, tanítók és egyéb kategóriába tartozók sokszor az 5 százalékot sem érték el a forrásokban.²⁹ A mezőgazdasági kötöttségük miatt életüket (és a pert is) nagyban befolyásolta az időjárás, amit a térhez hasonlóan

²⁸ BUM 2001.2.1.

²⁹ TtREL I.28.c 44.

„háttérszereplőként” kell kezelni. A fejezetcímbe azért lehetséges összekapcsolni a két egymás mellé ritkán kerülő fogalmat, mert úgy gondolom, hogy egy jellemzően mezőgazdaságból élő népesség számára az időjárástól nagyban függnének a munkafolyamatok és így a mindennapok. A hétköznapiakra a mai infrastrukturális körülmények között is jelentős hatással lehetnek a természeti anomáliák, s ez a szállítási nehézségekkel terhelt korszakokra nézve még inkább igaz.

Az időjárás tekintetében sajnálatos módon nincsenek lokális adatok. A település, ahogy említettem, közel helyezkedik el Debrecenhez, ahol ellenben számos feljegyzés készült a természeti eseményekről. A környező településekről szóló forrásokat mégsem tartottam elegendőnek. Az időjárási összefüggések miatt egy adott területet nem lehet anélkül vizsgálni, hogy a nyitás egyre nagyobb és nagyobb egységek felé ne történjen meg, és fordítva. Ebben az esetben az egységeket a kor szereplői határozták meg azzal, hogy a feljegyzéseiket mindig egy adott városhoz, megyéhez, tájhoz vagy országhoz kötötték.

Az 2. ábrán láthatóak Balmazújváros szűkebb és tágabb környezetének időjárási és természeti csapásai, melyek az említett módon befolyásolhatták a település lakóinak életét. A három léptékhez valójában egy negyedik (amely még mindig nem a végső) szint is társulhatna: Európa éghajlatának változásai.³⁰ Ezt ebben az esetben mégsem tartottam olyan lényegesnek, hogy tovább bonyolítsam vele az ábrát. A vizsgált időszakon belül a szemtanúk által 82 feljegyzés készült valamilyen kedvezőtlen hatásról, melyek az esetek túlnyomó többségében egy-egy különálló évet jelképeznek a vizsgált 133 évből a település szűkebb és tágabb környezetében. További 23 feljegyzés készült Magyarországról, ami már nagyobb arányban esik egybe a 3. és a 2. halmaz elemeinek időfaktorával. A különböző károk kétségtelenül kihatottak a lakosok mindennapi életére, hiszen ezek határozták meg az élelmiszerárakat, a kereskedelmi kapcsolatokat, sőt, a munkaerőpiacba is beleszólásuk volt. Bár az adatok szűkösek, mégis megfigyelhető, hogy rossz idő esetén az árak felszöktek, hiszen az eladható áru mennyisége minimálisra csökkent. Ellenkező esetben az árak normalizálódhattak, noha az is előfordult (mint 1792-ben), hogy a gabona nagy terméshozamának eredményeként az árak oly mértékben leszálltak, hogy az észak-magyarországi aratók nem érkeztek meg Debrecen környékére.³¹ Annak köszönhetően, hogy a halmazok elemei elsősorban kvalitatív forrásokat jelölnek, trend kialakításával nem próbálkozhattam. S ez talán jobban is tükrözi a kortársak szemléletmódját. Az időjárási ábrából kimaradt évek során nem tapasztaltak számottevő károkat.

A társadalom

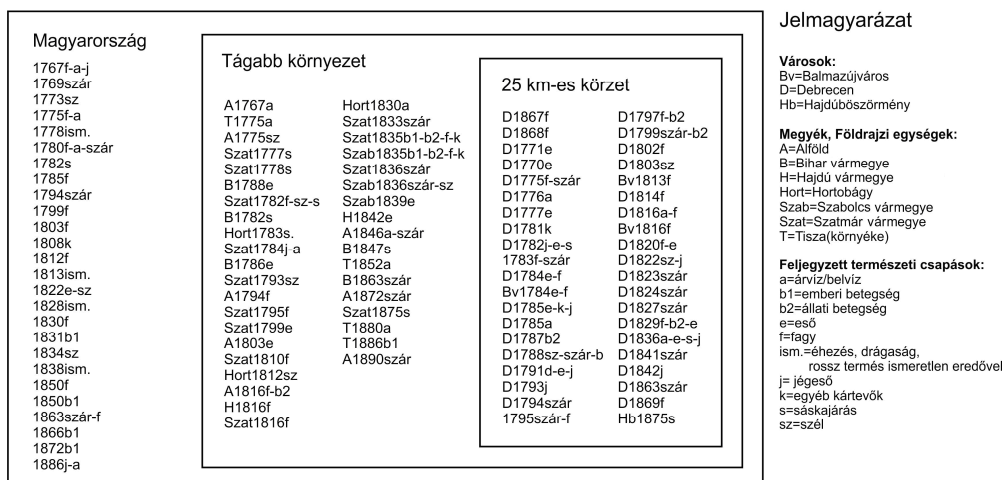
Egy társadalomszerkezetet többféleképpen is megkonstruálhat egy kutató anélkül, hogy az egyes modellek érvénytelenítenék egymást. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a település lakosságának többdimenziós képét. Különösen nagy

³⁰ Rácz Lajos szerint a 18. század elején Európa-szerte felmelegedés köszöntött be a korábbi időszakokhoz képest, ami a közép-európai vonatkozásban a következőt jelentette: „Az 1730-as évektől kezdődően – akárcsak az 1901–1960 közötti referencia-időszakban – egészen a 19. századba nyúlóan a nyarak kivételével minden évszak hűvös-hideg és többnyire meglehetősen száraz maradt.” Rácz 2008. 199.

³¹ Réthly 1970. 393–394.

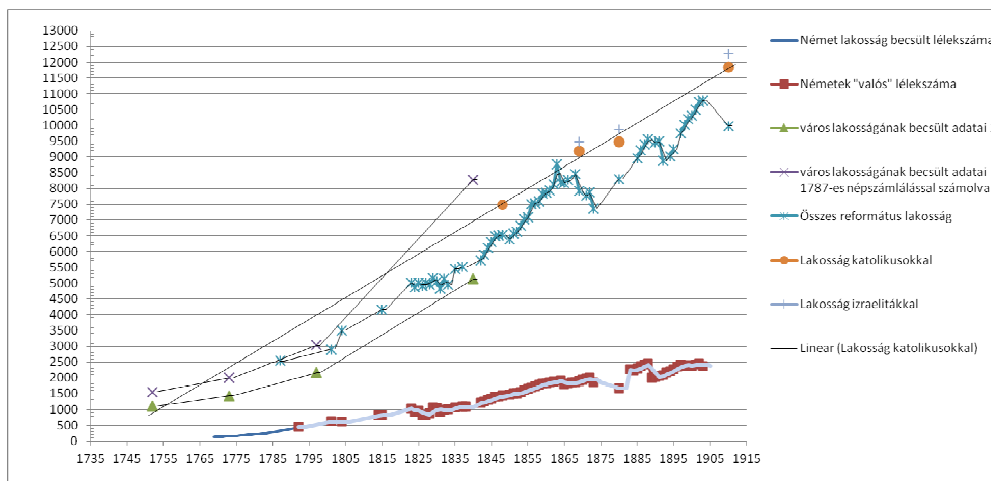
hangsúlyt fektetnek a demográfiai és a kulturális keretekre. A 3. ábra Balmazújváros település népesedését mutatja 1750-től a 19. század végéig. A 150 év magába foglalja a pert s annak előzményeit is, ami alatt hatalmas mértékben megnőtt a lakosság lélekszáma, s ez önmagában generálta a lakosság kényszerét a per folyamán. Ahogy látható, az ábra több lehetőséget is bemutat arra, hogy mekkora lehetett egy adott időszakon belül a lakosok száma; míg más gráfok a népszámlálások, anyakönyvek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek és egyéb összeírások adatait jelölik. Mielőtt belekezdenék a grafikon bővebb tárgyalásába, ki kell emelnem, hogy a források a katolikus lakosságot tekintve hiányosak. Bár sikerült elérnem a különböző anyakönyveket, azokban nem került feljegyzésre a felekezet taglétszáma.

A mezőgazdaság és a mindennapi megélhetés szempontjából negatív időjárási események Balmazújváros környezetében (1767-1900)

2. ábra³²

³² Réthly 1970. 223-575.; Réthly 1998.; Réthly 1999.

3. ábra. Balmazújváros népesedésének főbb vonalai³³

Az anyakönyvi adatok hiányossága miatt csupán egy-két különálló feljegyzésre, illetve a népszámlálási adatokra támaszkodhatok. Mindenesetre kijelenthető, hogy a regressziós görbe mutatta legfeljebb 10 százaléknyi katolikus népesség a következőket nem befolyásolja komolyabban. Természetesen a hiány mindenféleképpen további kutatásokat igényel, ami az izraelita lakosságra is érvényes. Úgy vélem, először a nagyobb népességre kell rátérnem, s ezután haladni az apróbb részletek felé. A magyarázandók terén a legelső a becsült adatok, melyeket a teljes lakosság grafikonján látható egyenesek jelképeznek. A 18. század második felére vonatkozóan az első magyarországi népszámlálás adatai segítségével készítettem becsléseket. A katonai célú összeírás kategóriaalkotása miatt nem lehetett elkülöníteni egyértelműen a jobbágyokat és a zselléreket más csoportoktól, ezen a téren a fiskális összeírásokra (1797) és az 1773-ban keletkezett urbáriumra támaszkodtam. E két évben az adatok adottak voltak, ezért, hogy ki tudjam számolni az egy családfőre jutó népességet 1787-ben, meg kellett becsülnöm az akkori jobbágy- és zsellérlétszámot. Azt a számot kerestem, mely a két bázisszám közötti növekedést jól jelzi, s nem „veszték” adatot. Azzal a kikötéssel, hogy feltételezhetően a korszakban nem történt nagyobb demográfiai esemény. A paraszti családfők 1787-re becsült száma 282, melyhez hozzá kell venni a 39 egyéb kategóriába tartozót és a katonákat, illetve az 1 papot, melyet önkényesen 2-re emeltem, hiszen a településen ekkor már biztosan megvolt a katolikus és a református egyház is. (Ezen kívül sajnos több jel is arról árulkodik, hogy az összeírás adatai csak óvatosan használhatóak fel.) Így az egy családfőre jutó népesség 7,87 fő.³⁴ A nemeseket nem volt lehetőségem szerepeltetni az adatok

³³ Református felekezetekről: TtREL I.1.s 5. I-II. d. számozatlan iratai. TtREL I.28.c 1-3., 6-21., 23-29., 31-36., 40-46. k.; TtREL I.1.s 5. d. Vstasz-kv 3-17., Vstasz-kv 23., Vstasz 104.; TtREL I.1.s 17. d. 1788: Ratio Educationisszal kapcsolatos iratok, 92. A német lakosságról külön: Pozsonyi 2012. Népszámlálási adatok: Dányi – Dávid 1960. Szabolcs Megye 10. s.sz.; Dányi 1993. 142. Sebők 2005. 73. Népszámlálás 1881., Népszámlálás 1910.

³⁴ A szám kétségkívül kirívóan magas, a Fónagy Zoltán szerinti 5.28-os és a népszámlálás adatai szerinti 5.33-os országos átlaghoz képest. A paraszti népesség számát több különálló forrás is hasonló magasságokba teszi, az pedig, hogy ekkor 150 család nem a mezőgazdaságból élt volna, kétséges. Így arra gondolok, hogy a népszámlálás egy házaspárt vett családnak, míg az én esetemben egy háztartás nevezhető annak. Dányi – Dávid 1960. i.e. helyen. Beluszky 2005. 162. Gergely 2005. 64.

között, igaz kis számuk (férfiak száma 21) miatt ez alacsony hibaarányt jelent. A számítási módszert korábbi és későbbi időpontokra is visszavetítettem. A mezőgazdasági lakosság mellé pedig 1,14-es szorzóval továbbra is szerepeltettem a fentebb felsorolt nem paraszti kategóriák szereplőit. A grafikonon az látszik, ahogy az egy családfőre jutó családtagok számából a teljes népességre való következtetés az 1800-as évekig még a katolikus és az izraelita népesség nélkül is megalapozottnak tűnik, majd a népesség növekedése megváltozik. A mozgó átlag görbéje meredekebbé válik, ám már nem összeegyeztethető módon a 7,87-es szorzóval, inkább amolyan középértékként szerepel az országos átlag (5,28 fő/család) és az általam kiszámolt érték között. Ez egy rövidtávon végbemenő családszerkezet-átrendeződésre enged következtetni. Sajnálatos módon a következő táblázatból ez nem derülhet ki. Itt csupán arra szeretnék rámutatni, hogy az egyházak által nyilvántartott házasságokat felhasználva is lehet egy olyan mutatót szerkeszteni, mely képes egy tendencia bemutatására.

Felekezet/év	18. sz. X.	19. sz. I.	19. sz. II.	19. sz. III.	19. sz. IV.	19. sz. V.	19. sz. VI.	19. sz. VII.	19. sz. VIII.
Magyar református	n. a.	63,17	64,88	69,16	60,06	62,23	57,69	62,55	56,65
Német református	58,27	62,73	64,67	63,39	57,65	60,27	59,70	61,47	61,36

2. táblázat. Felekezeten belüli, nem házások aránya.³⁵

Itt nincs másról szó, mint a házasságok számának a teljes népességhez mért viszonyáról. A táblázatban látható százalékok a népesség nem házasodott részét mutatják. Az így kapott mérő véleményem szerint igen érzékeny a gyermeknépesség számának alakulására. Ami által kialakulhat egy kép arról, hogy milyen volt a népesség korosztályonkénti eloszlása. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kapott érték csupán két halmazra bontja a társadalmat, fiatalok (és velük azok, akik nem léptek házasságra, mely csoport nem lehetett jelentős, például az 1858-as adófékönyvben 43 nő – de nem özvegy – adózott a 2115 fős mintából, melyet ha megduplázunk, 0,04 százaléka az összes adózónak) és azokra, akik már megesküdték. Nem látható nagy különbség a két református felekezet között, ami meglepően ellentmond annak, hogy a német származású népesség családjain belül kevesebb gyermek született, mint a magyar népességben belül. Ez a típusú viszony szám hosszú időtartamra nézve megmutathatja, mely csoportot milyen események érintik érzékenyebben, és melyek azok, amelyekkel szemben rezisztensen viselkednek. A képet jelen esetben az torzítja, hogy a fél ágyakat csak 1840 után jegyezték külön, így habár minimálisan, de a korszak előtt (hacsak nincs konkrét névsor) kizárólag ilyen kompromisszummal vizsgálható ez az érték.

Az utolsó gráf a helvét hitű, Württembergből több megállón keresztül 1764–65-ben Balmazújvárosra érkezett, de ismeretlen számú németajkú népességet követi nyomon.³⁶ Görbájükből jól látszik, hogy demográfiai tulajdonságaik eltérnek a nem német lakosokétól, ami elsősorban a nagyobb migrációs készségből eredő kisebb szaporulatban nyil-

³⁵ TtREL I.1.s 16. d. UST D7, UST kv. 12., UST asz kv 49.; TtREL I.1.s 17. d. 1788: Ratio Educationisszal kapcsolatos iratok; TtREL I.1.s 13/a., 13/b. d. kv. 8; TtREL I.28.c 2., 11., 19., 27. k.

³⁶ Ötvös 1996. 30-31.

vánul meg. Az egyenes több szakaszból áll. Az első szakasz egy becsült görbe, az értékét a fent említett módszer ellentettjeként számoltam ki. A probléma ebben az esetben az volt, hogy nem állt rendelkezésemre egy második bázisszám, amelyhez viszonyítani lehetett volna az első. Ezért az 1838-as és 1792-es adatokat vettem alapul. A kettő között kiszámított átlagos növekedést a visszájára fordítottam. Ezzel azt modellezem, hogy mi lett volna, ha a népesség egyenes ütemben növekszik. Ez azonban azt jelentené, hogy a település új lakói betelepülésük után, mintha mi sem történt volna, folytatják régi életüket, illetve azt, hogy egy alacsony lélekszámú lakosság ugyanolyan mértékben növekszik, mint egy nagyobb. Csakhogy ez egy ilyen kis csoportnál fizikailag lehetetlen. Így egy féket építettem be a folyamatba: a német születési anyakönyvek egészét feldolgozva, a korszakra kiszámoltam az évenkénti ezer főre jutó születések számát, aminek átlagos csökkenésével, az 1792-es bázisadat (441 fő) amortizációs értékétől kezdve az x tengely mentén a nulla irányába haladva évenként új amortizációs értéket tudtam létrehozni, mely mindig kisebb csökkenést jelentett, ezért látszik az ellenkező irányba növekvőnek a gráf. A módszer előnye, hogy egy működő modellt mutat be, ami jól reprezentálja egy lehetséges folyamat módját, mely él azzal a feltételezéssel, hogy a növekedés folytonos volt. A számok és az arányok azonban elcsúszhatnak. Ahogy említettem, ez a népességrész nagyobb hajlandóságot mutatott a településről kifelé mutató migrációra, mely e rövid időszakot is érinthette. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a becsült görbe akkor is helytállt, amikor 1801-es adatok a grafikonba kerültek, melyekre a számítás eredményei után akadtam. A görbe középső, ismét csak adatokban szűkölködő szakasza egyszerűen megmutatja, hogy a két ismert adat között átlagban milyen gyorsan növekedett a német ajkú lakosság. Ezúttal az 1804 és 1816 közötti átlagos növekedést kerestem:

$$r = \frac{P_n}{P_o} = \frac{816}{623} = 1.30979$$

$$a = \sqrt[n]{r} = \sqrt[10]{1.30979} = 1.02735; P_x = P_o \cdot a^x = 632 \cdot 1.0735^x$$

Ahol:

”Po” az első bázisérték

”Pn” a sor n-edik (ismert) eleme, mely ebben az esetben 10

”r” a két bázisszám átlaga

”a” évi növekedési ráta

”n” Po és Pn közötti évek számát jelenti

”Px”, illetve ”x” azt az x-edik évet mutatja, melyet ki szeretnénk számolni a Po és a Pn között.

Ezzel a képlettel két bázisszám között bármely év becsült értéke meghatározható, ami források hiányában jó irányvonalat mutat. A veszélye abban áll, hogy „létező” adatként kezelik a hasonló becsléseket, melyektől óvakodni kell, hiszen, ha például az 1824–34 közötti egyenest nézem, ez a módszer sok regresszív és progresszív szakaszt fedne el. Ám arra mindenképpen jó, hogy hiányzó adatok keltette űrt kitöltson vele a kutató.

A 19. század második felétől számítva a papok hajlamosabbak voltak hosszabb-rövidebb népességi adatokat tartalmazó bejegyzésekkel lezárni egy évnyi anyakönyvet, sőt az egyházlátogatási jegyzőkönyvek is nagy mennyiségben őriztek meg demográfiai adatokat a református felekezetekről. Így ebből a korszakból már részletesebb adatokkal rendelkezem. Ezek szerint az említett korszakban két alkalommal is kivándorlásra került sor a német ajkú lakosság köreiben. Először 1865-ben költözött el egy nagyobb, 178 fős csoport, majd 1889-ben egy újabb, már jelentősebb réteg, akik 530-an voltak. A migrációban számos külső és belső folyamat is közrejátszhatott. A sorba talán beillik a települési népességszám gyors ütemű növekedése, s az is, hogy 1863-ban a Semseyek földterületei hitbizománnyá váltak, melyek meggátolhatták a lakosság földvásárlását, és a pernek a lakosság részéről kívánt előremozdulását. A német születési anyakönyvi kivonatok feldolgozására más oknál fogva is szükség volt a dolgozat elkészítéséhez. Mivel a lakosok egy jól körülhatárolható részét jelentik, úgy, hogy a feldolgozandó iratanyaguk nem nyúlik túl a jelenlegi munkán, segítséget jelentenek a nem német lakók adatainak felméréséhez. Így látható az is, hogy a nem német és a német lakosság növekedésének arányai milyen mértékben különböznek egymástól. Az a grafikon, mely a német ajkú gyerekek születését mutatja 1769–1807, 1831–1873 és 1875–1896 között (Jegyzet A), az arányokat ismerve azt is sejteti, hogy a lakosság másik felének ugyanezen, még el nem készült táblázata hol helyezkedhet el.³⁷ Végül az önálló jelekről kell említést tennem. A körök és keresztek azokat az időpontokat jelölik, amikor ismert a teljes lakosság és annak összetétele. Ha az adatok hiányosak is, ez a néhány év jól mutatja a homály fedte esetekben is az arányokat és a tendenciákat.

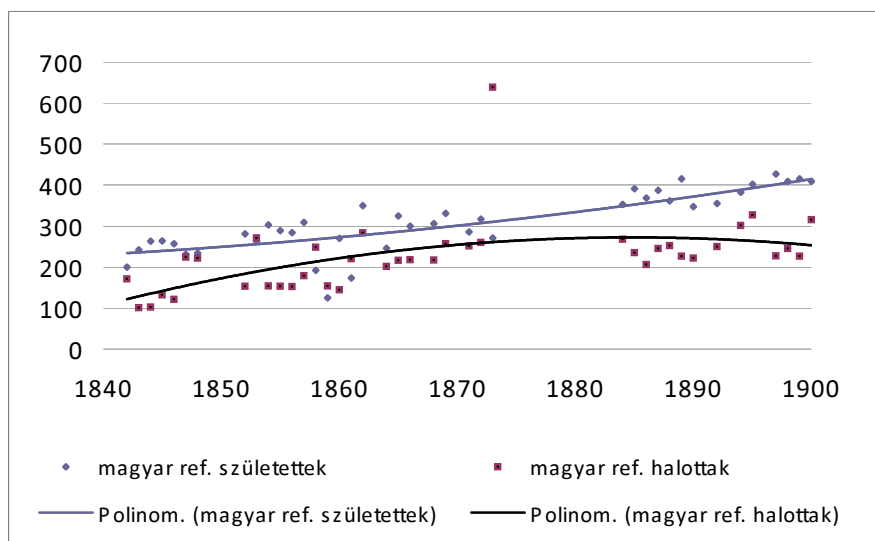
A növekedés folyamatát a halálozási és élveszületési görbe is jól reprezentálja, ami a 4. ábráson látható. Sajnos az adatok igen részlegesek, ennek ellenére nagyon tanulságosnak gondolom. A magyar református lakoságnál jól érzékelhető, ahogy a két görbe először egymás irányába halad, majd pedig lassan elválik, ezzel alapozva meg a helyi viszonylatban hatalmas népszaporulatot. A német lakoságnál egy egészen más típusú kapcsolat fedezhető fel. A két gráf – kis fenntartásokkal – de együtt mozog. A halálozási görbe pozitív irányba való megugrásait leszámítva folyamatos rés van a két érték között, mely egy sokkal stabilabb, bár lassabb népességnövekedést eredményezett. Ez talán az előbbiek lazább, az utóbbiak szorosabb közösségtudatára utalhat, melyet egyébként egészen a 1950–60-as évekig megőriztek. Két interjúalany összevetése alapján ezen különbségek hétköznapiakban élő formái egyéb módon is megnyilvánultak. Például a másféle étrendben, a testvérek számának eltérésében, vagy egymás szórakozóhelye kölcsönös kerülésének szabályában, melynek be nem tartása esetén akár fizikai összetűzések is sor kerültek.³⁸ A harmadik gráf pár a katolikus lakosságot mutatja. Itt egyéb

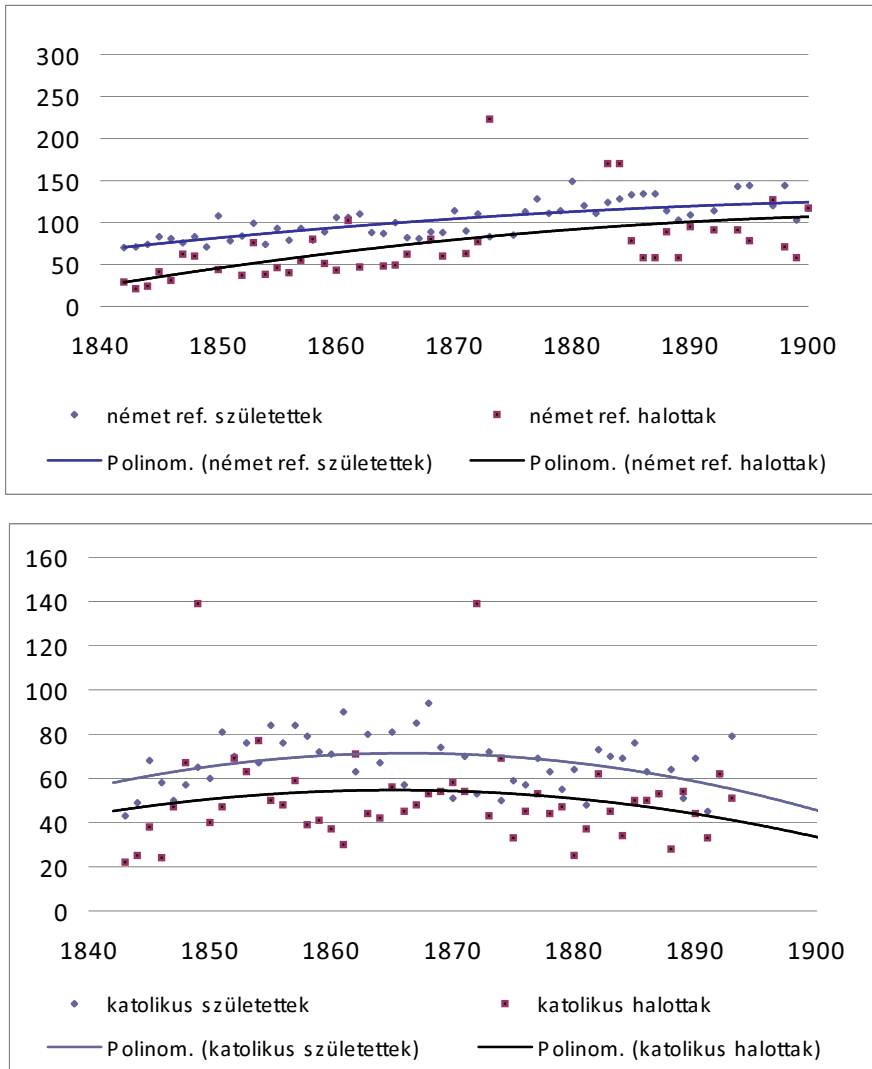
³⁷ Balmazújváros német vonatkozású anyakönyvei Pozsonyi József nagyszabású munkájának köszönhetően nyomtatott formába kerültek. A születési, házassági és halotti anyakönyvek közül eddig az első kettőt adták ki: Pozsonyi 2012.; Pozsonyi 2013.

³⁸ Itt csupán két (egy magyar és egy német származású) interjúalany összehasonlítására volt lehetőségem. A korábbi (német származású interjúalannyal felvett) riport 2010-ben készült Papp Márta és Kovács István által. A riport elsősorban nem a kulturális szegregációra irányult, de tartalmazott számomra felhasználható információkat is. A második (magyar származású interjúalannyal felvett) riport alatt azonban már feltettem erre irányuló konkrét és rejtett célzatú kérdéseket. A kettő összehasonlítása alapján a fent említett pontokról jelenthető ki lényeges különbség. A minta persze nagyon kicsi és további kutatásokat igényel. Első riport: <http://www.emlekpontok.hu/hu/interjutar/balmazujvarosi-svabok-kalvariája> (Utolsó letöltés: 2013. szept-

adatok hiányában csak arra lehet következtetni, hogy a halottak és a megkereszteltek száma egy, a német lakossághoz hasonló méretű közösséget sejtet. Ám az átlag egy csökkenő szaporulatú és csökkenő halálozású közösséget körvonalaz. Az ábra azt is bemutatja, hogy a magyar katolikusok és a német lakosok között is fennállt valamilyen különbség, hiszen mondjuk az 1872–1873-as kolera idején a két magyar lakosság halálozási mutatója az 1863–73 közötti évtized átlagát alapul véve 63 (reformátusoknál: 63,79 katolikusoknál: 63,30) százalékot ugrott. Ez a német származásúaknál 73,19 százalékpontot jelentett. Az eredmény a magyar-német kultúrkörök elkülönülésének felekezetektől független voltát emeli ki, míg a magyarok között e választóvonal kontúrját halványítja. Másfelől az utóbbiak kapcsolatáról elmondható, hogy számos egyéb ponton eltérést mutatnak, melyek mögött mégis ott állhatnak az eltérő életmódból adódó különbségek.

A társadalomnak ez csupán egy másik megközelítése. Fontosnak tartom bemutatni a lakosság növekedésén és foglalkozásszerkezetén kívül a vagyoni-jövedelmi eloszlást, illetve ennek változásait is. Annak reményében teszem ezt, hogy egy újabb, a per hátterében megbúvó fonalra sikerül rámutatnom. A népesség növekedése önmagában sokatmondó, ám ha a csoportnak sikerül újabb és újabb erőforrásokhoz jutnia, akkor nincs „külső nyomás” arra, hogy több évtizedig újra és újra nekifussanak az egyébként mindkét fél részéről anyagi áldozatokat követelő pereknek. Ezért a teljesebb kép érdekében Balmazújváros lakosságának vagyoni eloszlását is áttekintem.

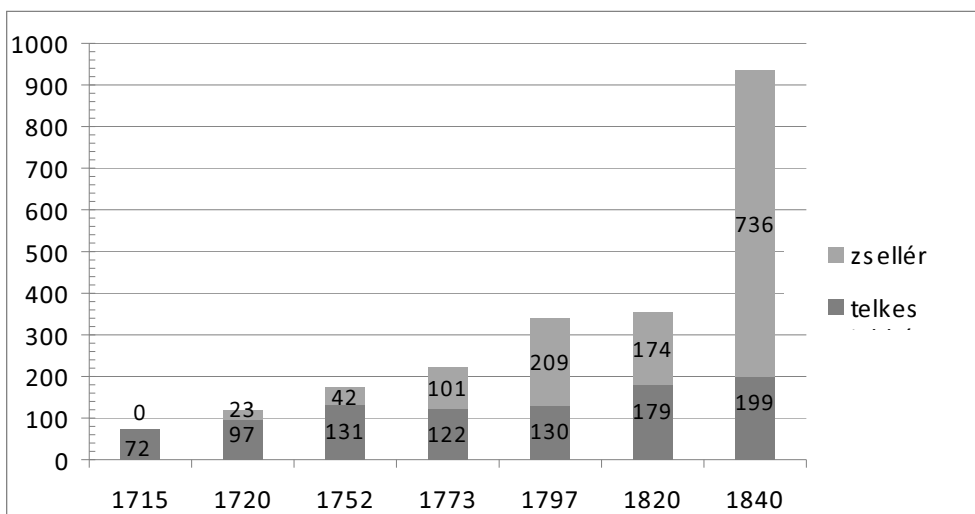
4. ábra. A lakosság élveszületési és halálozási görbéi, felekezeti és kulturális csoportok szerint.³⁹

Az 5-6. ábrák együtt prezentálják a per egyik anyagi háttérét. Az 5. táblázat 1750-től 1840-ig átlagosan húsz évenként mutatja a település telkes jobbágynak és zsellérének létszámát és egymáshoz viszonyított arányuk alakulását. Az alsó sort vizsgálva az figyelhető meg, hogy a telkesek száma igen lassan változott az idők során, s ahogy azt a 6. ábra – amire rövidesen bővebben kitérek – mutatja, nem történt jelentősebb birtokaprózódás a 18. század végéig. A 19. század elején azonban a telkek aprózódása felgyor-

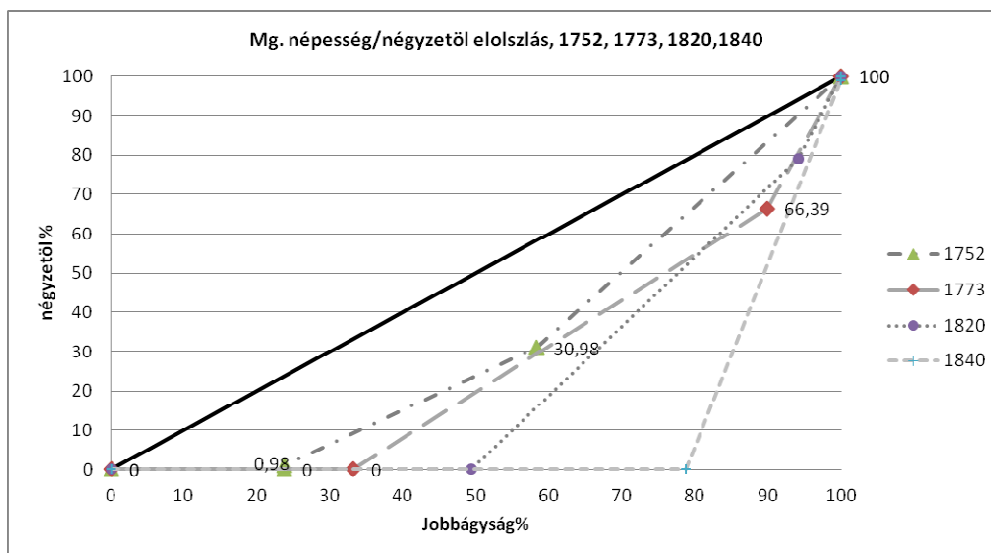
³⁹ BKPI anyakönyvei: III. k. Keresztelték 1836–1853.; V. k. Halottak 1841–1851.; VI. k. Keresztelték 1853–1868.; VII. k. Halottak 1853–1868.; IX. k. Keresztelték 1869–1906.; X. k. Halottak 1869–1906.; (Kocsis Gábor pap szíves hozzájárulásával). Illetve lásd: 33. lábjegyzetből a TtREL egyházlátogatási jegyzőkönyvei.

sult. 1840-re a 199 telkes jobbágyból már csupán egyetlen egy rendelkezett egész telekkel, míg ugyanez a szám 20 évvel korábban 21 volt. A felső sorra áttérve látszik, ahogy a zsellérek száma 1797-ig oszlopról oszlopra megduplázódik, majd a századforduló után előbb csökken, azután megugrik a népesség e része. Az 1820–1840 közötti nagymértékű változásra az a magyarázat, hogy itt a családfők teljes listáját ábrázolja az oszlop, míg az előzőeknél csak a paraszti részt. 1840 oszlopa így nemcsak a felgyorsult birtokaprózódás és a népességszaporodás eredménye, hanem annak is, hogy a telekkönyvben a nem mezőgazdasági, de nem kitüntetett munkát (harangozó, pap, lányok tanítója) végző személyeket is ide sorolták. A torzulás mégsem lehet akkora, ami miatt a trend jelentős mértékben befolyásolódna. A jobbágyok vallomása szerint őket is zsellérnek kell tekinteni, s ez esetben nincs is jelentősége a fogalmi keretek tisztázásának, hiszen ha a legelő példáját nézzük, a lakosság birtokolta rész növekedése ugyanúgy érdekében állhat mondjuk egy kovácsnak is – legelő állatai miatt –, mint a telekkel bíró szomszédjának.

A birtokaprózódásra, illetve a telkek csoportonkénti koncentrációjára konkrétan is ki kell térni. A közgazdászok és statisztikusok gyakran használják a Lorenz-görbét egy adott adathalmaz értékei sűrűségének meghatározására. A módszer két ismerv (sorozat) százalékban mért, kumulált adatait viszonyítja egymáshoz. A két ismervet az „x” és az „y” tengelyek adott értékei mutatják. A 0-ból eredő egyenes jelképezi a teljes egyenlőséget, mint viszonyítási alapot, míg – jelen esetben – a többi a paraszti népesség különböző csoportjai által birtokolt szántóföldek holdban számolt mennyiségét reprezentálja a különböző időpontokban. Egy normál L-görbénél, ahogy a neve is mutatja, egy görbület látható, ez esetben a gráfok töredezetek, minden törésvonal között húzódó szakasz egy-egy kategóriát jelent. A sorrend a szakaszokban: zsellérek, fél telekkel, egész telekkel rendelkező jobbágyok. A zsellérek, mivel nem rendelkeztek külső illetőséggel, nem emelkedhettek el az „x” tengelyről, így a középső szakasz, mely a féltelkeseket jelenti, mindig ott kezdődik, ahol a gráf elhagyja az említett tengelyt, s ott ér véget, ahol a következő töréspont látható. A zsellérek számának változása itt arányában is jól látszik. Mégis, ami fontosabb, hogy az egész telekkel rendelkezők (utolsó szakasz) gyakorlatilag eltűnnek 1840-re. Ennek eredője pedig a már említett aprózódás, minek következtében a földdel bíró lakosság végül szinte egésze, s a telkek 99 százaléka féltelkes csoportba került. Ezekből az adatokból pedig a szántóföldek egyre nagyobb arányú koncentrációja mutatható ki, hiszen a teljes lakosság egyre kisebb hányada birtokol egyre jelentősebb méretű szántót. A L-görbe ebben az esetben azért használható jól, mert az adatokat folyamatukban mutatja be.

5. ábra Balmaújváros paraszti népessége a földhöz való viszonyuk alapján. 1715–1840.⁴⁰

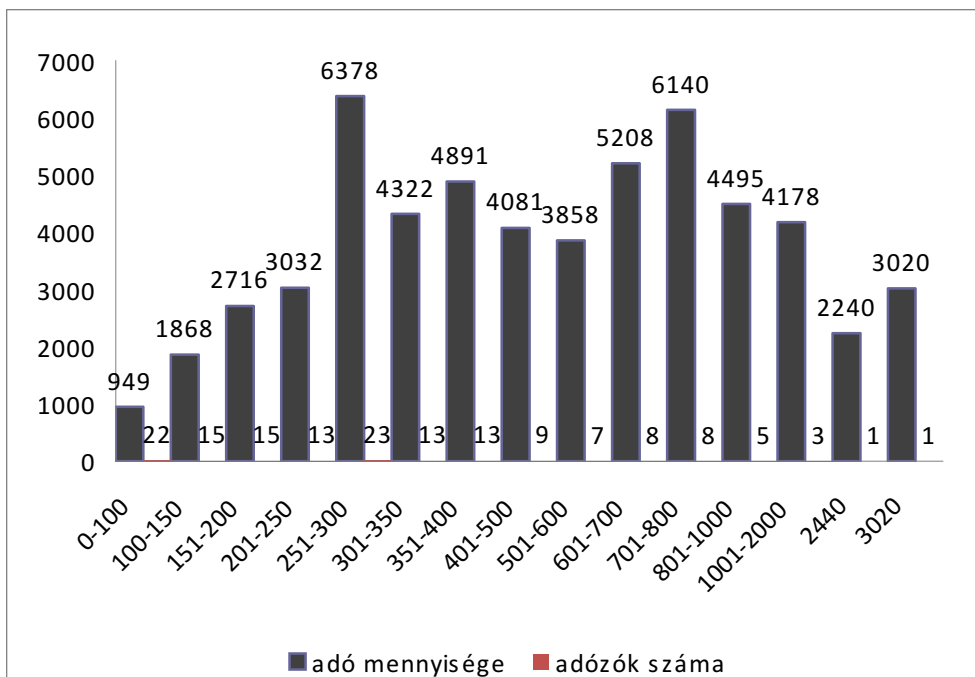
6. ábra. Módosított Lorenz-görbe, mely a paraszti népesség külső telkeinek eloszlását mutatja.⁴¹

⁴⁰ Az 1715-ös jobbágýösszeíráshoz: <http://193.224.149.8/adatbazisokoll/adatbazis/as-1715-evi-orszagosszeiras/adatlap/1535> (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 19.) Az 1720-as jobbágýösszeíráshoz: <http://193.224.149.8/adatbazisokoll/adatbazis/as-1720-evi-orszagosszeiras/adatlap/4221> (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 19.); Ifj. Varga 1984. i.e. 170; Ifj. Varga 1985. i.e. 160.; MNL HBML V.607.a 1.; MNL HBML V.607.a 6.; MNL OL E 156. UC 106:41, UC 106:42 (d-e); MNL SZSZBML IV.A.1.g 1377. k.; MNL HBML V.607.a 1.; MNL HBML V.607.a 6.

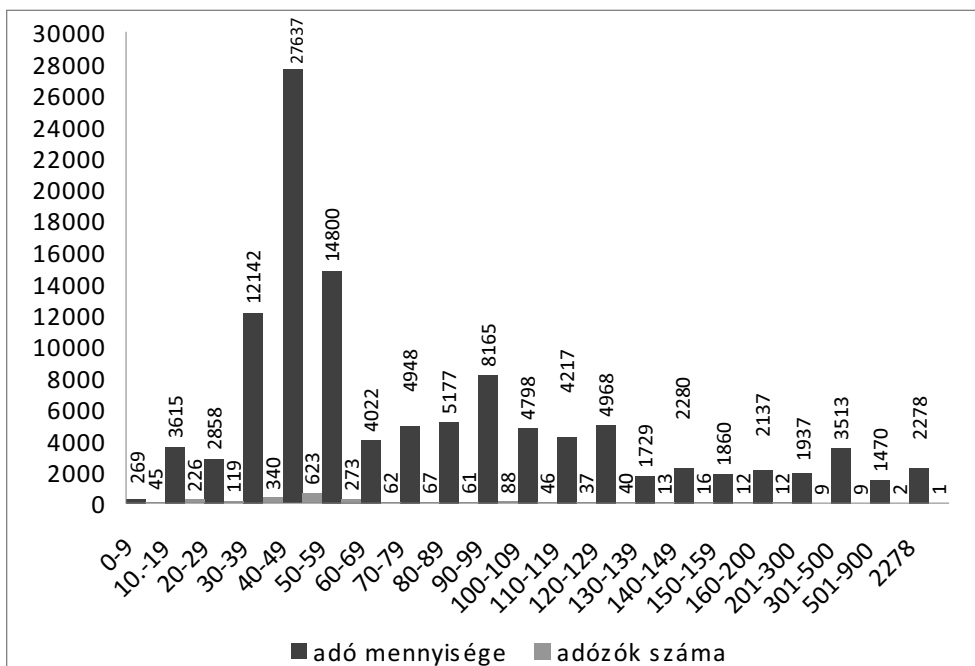
⁴¹ MNL OL E 156. UC 106:41, UC 106:42 (d-e); MNL SZSZBML IV.A.1.g 1377. k.; MNL HBML V.607.a 1.; MNL HBML V.607.a 6.

A település lakói háromnyomásos gazdálkodást űztek, legalább a 18. század elejétől, amit több forrás is megerősít. A legérdekesebb, hogy a forrásokban a gabonanemek közül a 18. század első feléig a búza, a zab és az árpa mellett a köles szerepel. A következő forrás 1797-ben pedig az utóbbi eltűnését és a rozs megjelenését mutatja. Ezt követően 1840 körüli perirat szerint már kukoricát is vetnek a lakosok. Ez a termésátalakok alakulásának folyamatában, illetve egy esetleges kulturális hatás fényében lehet érdekes. A rozs megjelenése egybeesik a német lakosság beköltözésével, ami természetesen véletlen is lehet, de a német eklézsia által bevetett telek és a magyar eklézsia által birtokolt malom bevételeit ismerve elmondható, hogy előbbiek több esetben jegyezték fel a rozst mint bevételt, illetve veteményt, mely talán egy újabb kulturális különbséget mutat a két csoport között, és további kutatásra érdemes.

A mezőgazdasági lakosság egyik vagyontípusával kapcsolatban az elaprózódás mellett egy másik folyamatról is sikerült képet alkotnom. Ehhez azoknak a korszakoknak az adóösszeírását használtam fel, melyekben a település önadózó volt. A mintaévek között eltelt számos év ellenére az ábrák összehasonlítása jól kifejezi, milyen mértékben változott a népesség, és azon belül egyes csoportok vagyoni háttere. A következő ábrák egymás mellé illesztett oszlopon mutatják az egyes adó kategóriák által befizetett összeget és a befizetők létszámát. Az elsőnél (magyar forintról) dénárra, a másodiknál (oszt-rák értékű forintból) krajcárra váltottam át az adóösszeget, és mivel mindkét váltó decimális – legalábbis mennyiségükben –, könnyen összehasonlíthatóak. A 7. ábra 157 személy adatait tartalmazza, így 1728-ban egy egyenletes eloszlás mutatható ki, ahol a két szélsőértékhez (251–300 és 701–800 közé eső adó kategóriák) tartozó, illetve a kettőjük között adózó személyek birtokolják a vagyon többségét. A középréteg igen differenciált, ám hozzá képest a szegényebb és gazdagabb adózók létszáma elhanyagolható. A 19. század közepére ez a kép átalakult. A 8. ábra szerint a szegényebb lakosság mind számában, mind pedig az általa befizetett értékben megerősödött, a középréteg pedig sokkal kisebb hangsúlyt kapott, mint korábban. Egy második görbület is látható a grafikonon, a középső adó kategóriák körében, mely önmagában kiegyensúlyozott szakasz, ami egy jól működő gazdasági középréteget mutathat. Érdekes jelenség, hogy az adózók többsége bőven átlag (54.39) alatt adózott, s akadt olyan adózó, mely önmagában számos kategórián felül fizetett. Az egyensúly felbomlása növelte a kényszert a bevételek növeléséért folyó perben a lakosság részéről. A birtokosok részéről ellenben akár negatív hatást is okozhatott volna, ha a jobbágyság szerint jogosnak vélt területeket kiadják, hiszen a lakosság plusz erőforrásokhoz jutva kevésbé szorult volna rá az uradalmi munkákra. A település női tulajdonosairól el lehet mondani, hogy 1727-ben csupán egy női adózó szerepel az összeírásban, 1858-ban már 220, ezért ők külön kategóriaként is kezelhetők. Adózási eloszlásukat a 9. ábra mutatja.

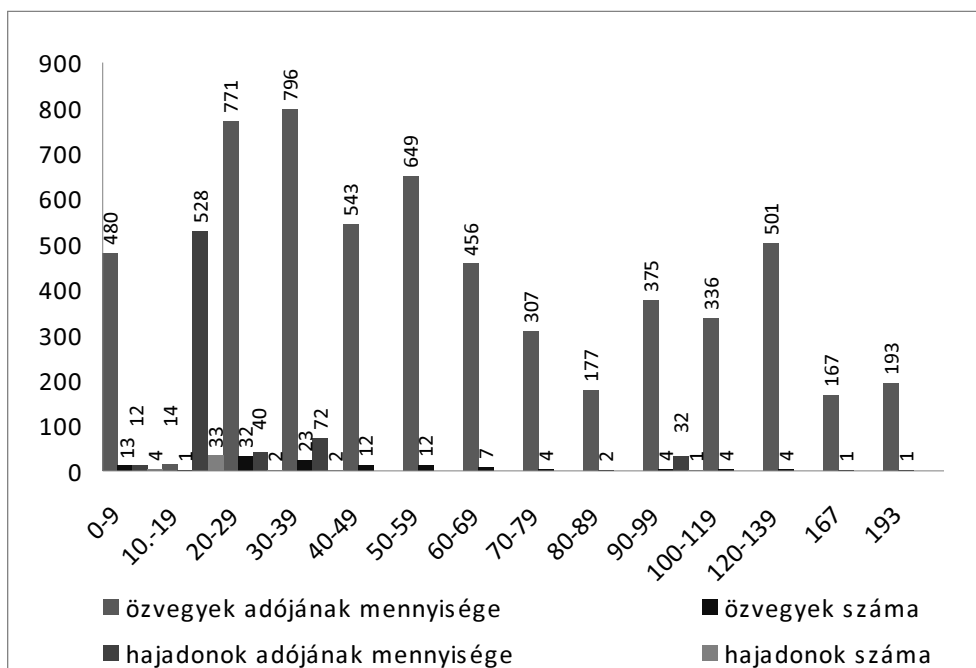

7. ábra. Adózási eloszlás (adó kategória és adózók száma) 1727-ben⁴²

8. ábra. Adózási eloszlás (adó kategória és adózók száma) 1858-ban.⁴³

⁴² MNL HBML V.607.a 5.

9. ábra. A település női adózójának eloszlása (adó kategória és adózók száma) 1858-ban.⁴⁴

A kép így annyival lesz teljesebb, hogy az özvegyek és hajadonok vezette háztartások létszámukhoz képest sokkal kevésbé részesedtek a vagyonból, mint azok a családok, melyek élén férfi állt. Ahogy látható, a két alcsoport közül a hajadonok azok, akik átlagosan kevesebben és alacsonyabb átlagos adóval rendelkeznek, mely azt mutatja, hogy az egyedülálló nők vezette család (esetleg nem egyesített vagyon) nehezebben boldogult, mint az özvegyek által birtokolt adóalap. Hogy ez minek köszönhető, egyelőre nem ismert. Mindenesetre a férfi és női háztartások közötti iskolázottsági különbség itt nem hozható fel okként, mert a református felekezetek által működtetett iskolákban a lányok részvétele arányosan csak nagyon kis százalékban múlta alul a fiúkéét a 19. század folyamán, ami a többi iskolában sem lehetett másként.

Összefoglalás helyett

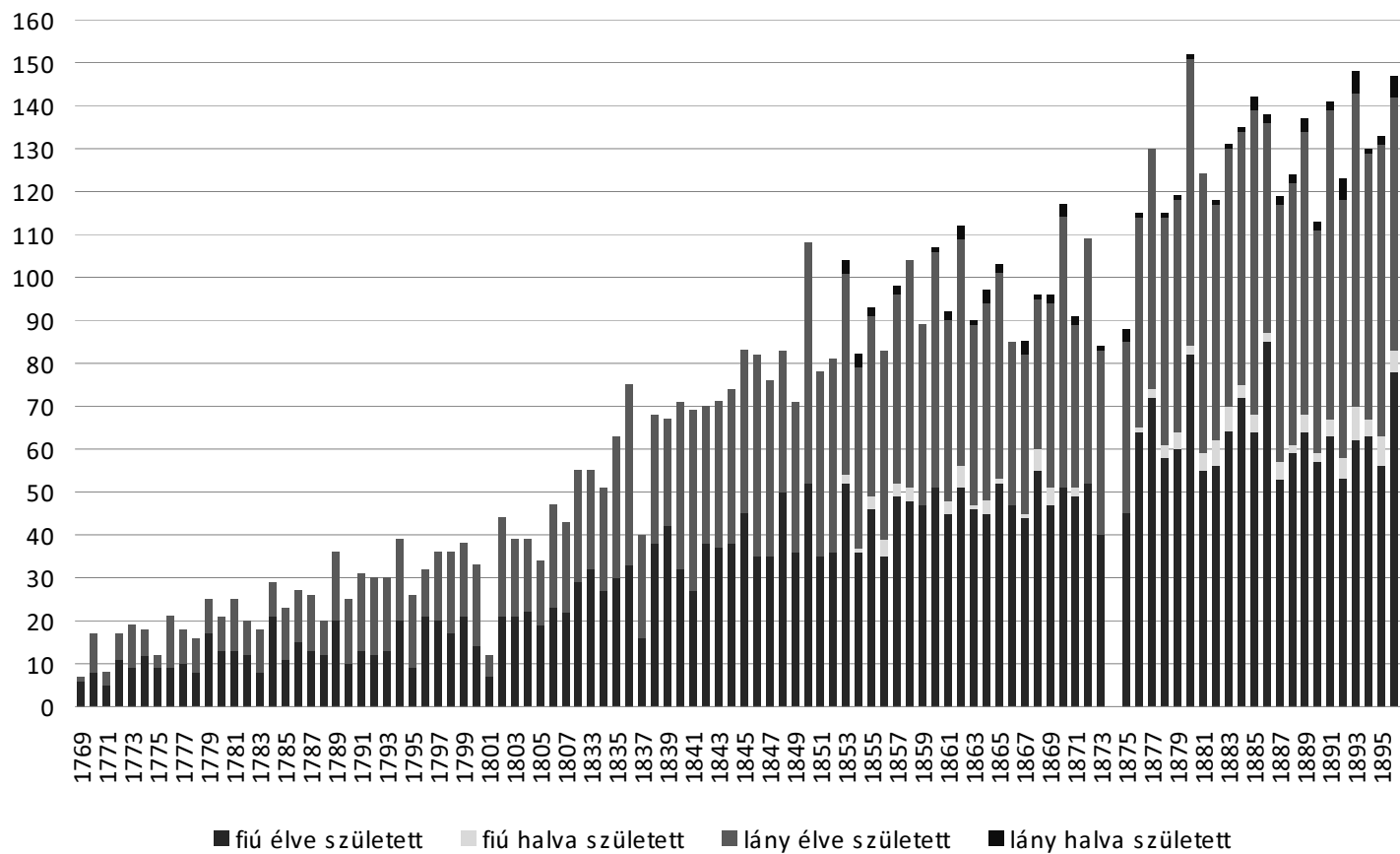
Munkámat némiképp befejezetlenül kell az olvasóközönség elé bocsátanom. Ennek oka, hogy a kutatás még nem zárult le, s épp ezért a fennmaradó pár sorban – nem palástolt, érdeklődést keltő szándékkal – a jövőbeni teendőkről szeretnék írni. Balmazújváros és a hozzá hasonló települések már nem nagyon számíthatnak új, még felfedezésre váró levéltári forrásanyagra. Ezért a már számtalanszor átlapozott anyagok az eddigieknél másabb szempontok szerinti megvilágítására – ebben az esetben a dolgozat

⁴³ MNL HBML V.607.b 1.

⁴⁴ *uo.*

elején bemutatott kulturális és gazdasági, sőt az enyémtől eltérő megközelítésű társadalomtörténeti nézőpontra – lenne talán igény. A gazdaságtörténet folyamatosan átalakuló, módszertani vitákban bővelkedő világát kihasználva a múlt embereinek mindennapi megélhetésébe, erőnlétébe, egészségi állapotába való bepillantást a jelen lakója is hasznosíthatná. Amihez hozzájárulhat az Oral History előnyeinek minél hamarabbi, és talán egységes irányelvek, illetve tematika szerinti kihasználása annak érdekében, hogy a személyes történelmen túl ne vesszenek el a közösség tagjainak kollektív gondolatai, a hétköznapiakban megbújó és a társadalmat keresztül-kasul átszövő, hosszú távú kulturális hatások és a rövid távú sorsmegoldások.

(Jegyzet A) Német származású szülöttek 1769-1807; 1831-1873; 1875-1896

Róbert Káli

A Possession Law Trial and the Society of Balmazújváros in the 18–19th Century

The paper aims to outline the social history of a local community, and, at the same time, it deals with the economic and cultural processes from many aspects presented by emphasizing the effects of the natural environment. Utilizing the benefits of quantitative historiography and research methodology of historical geography, the goal of the researcher was to show the different angles and points of view in his work, in parallel with the mosaic patterned structure of the study.

Források

Kézírtas források

- BKPI Balmazújvárosi Katolikus Plébánia Irattára.
Balmazújvárosi Katolikus Plébánia Anyakönyvei.
III. k. Kereszteltek 1836–1853.; V. k. Halottak 1841–1851.;
VI. k. Kereszteltek 1853–1868.; VII. k. Halottak 1853–1868.;
IX. k. Kereszteltek 1869–1906.; X. k. Halottak 1869–1906.
- BUM Balmazújvárosi Múzeum. [Semsey Andor Múzeum.] Általános Történeti Gyűjtemény.
Úrbéri periratok. 2001.2.1.
Családi Iratok. (A Semsey család iratai.) 95.33.1.; 95.39.1.
- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.
V.607.a Feudáliskori iratok. 1., 2., 5., 6.
V.607.b Önkormányzati iratok. 1.
V.607.d Adóügyi iratok. 6.
- TtREL Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár.
I.1.s Püspöki Hivatal iratai. Egyházlátogatási iratok. Egyházközségi és Iskolai kimutatások. 13/a., 13/b. d. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegye iratai. 1790–1935.
I.1.s Püspöki Hivatal iratai. Egyházlátogatási iratok. Egyházközségi és Iskolai kimutatások. 16. d. Debreceni egyházmegye 1738–1919.
I.1.s Püspöki Hivatal iratai. Egyházlátogatási iratok. Egyházközségi és Iskolai kimutatások. 17. d. Debreceni egyházmegye 1784–1801.
I.28.c Alsószabolcs-Hajdúvidéki egyházmegye iratai.
Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. 1-3., 6-21., 23-29., 31-36., 40-46. k.

Nyomtatott forráskiadványok

- Dányi – Dávid 1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk.: Dányi Dezső – Dávid Zoltán. Bp., 1960.
- Dányi 1993. Dányi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Bp., 1993.
- Pók 1992. Szabolcs Vármegye Katonai Leírása 1782–1785. Közzéteszi: Pók Judit. Nyíregyháza, 1992.
- Pozsonyi 2012. A balmazújvárosi német református egyház anyakönyvei. I. k. Születési Anyakönyvek 1769–1897. Közzéteszi: Pozsonyi József. Balmazújváros, 2012.

- Pozsonyi 2013. A balmazújvárosi német református egyház anyakönyvei. II. k. Házassági Anyakönyvek 1765–1912. Közzéteszi: Pozsonyi József. Balmazújváros, 2013.
- Réthy 1970. Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800. Bp., 1970. 223-575.
- Réthy 1998. Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900. I. k. Bp., 1998.
- Réthy 1999. Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900. II. k. Bp., 1999.
- Sebők 2005. Az 1869-es népszámlálás vallási adatai. Szerk.: Sebők László. Bp., 2005.
- Ifj. Varga 1984. Balmazújváros kamarai összeírása 1794-ből és 1797-ből. Ford.: Ifj. Varga Antal. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI. Szerk.: Gazdag István. (1984). 161-176.
- Ifj. Varga 1985. Az 1794. és 1797. évi balmazújvárosi kamarai összeírás. II. rész. Ford.: Ifj. Varga Antal. In: A Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII. Szerk.: Gazdag István. (1985). 157-174.

Elektronikus forráskiadványok

- BUM Balmazújvárosi Múzeum. [Semsey Andor Múzeum.]
Általános Történeti Gyűjtemény.
Balmazújváros, a Piac-tér képe. 86.29.1.
http://www.lmvk.hu/index.php?option=com_phocagallery&view=category&id=25:varoskepek&Itemid=152
(Utolsó letöltés: 2013. szeptember 24.)
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.
E 156. Magyar kincstári levéltárak.
Magyar Kamara Archivuma. Urbaria et Conscriptiones.
<http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112?v=pdf&q=BRTK%3D%28Balmaz%2FAjv%E1ros%29&a=list>
(Utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.)
N 78. Regnicolaris levéltár. Archivum regni.
1715. évi összeírás.
<http://193.224.149.8/adatbazisok/adatbazis/az-1715-evi-orszasos-osszeiras/adatlap/1535>
(Utolsó letöltés: 2013. szeptember 19.)
N 79. Regnicolaris levéltár. Archivum regni.
1720. évi összeírás.
<http://193.224.149.8/adatbazisok/adatbazis/az-1720-evi-orszasos-osszeiras/adatlap/4221>
(Utolsó letöltés: 2013. szeptember 19.)

- MNL SZSZBML Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára.
IV. A. 1. g. 1377. k. Balmaz Ujváros helységnek urbarioma.
<http://www.szabarchiv.hu/drupal/balmaz-ujvaros-urbariuma>
(Utolsó letöltés: 2013. szeptember 22.)
- Népszámlálás 1881. Az 1881-es népszámlálás adatai. (Internetes adatbázis.)
<http://midaportal.extra.hu/adatbazisok.html>
Forrás: A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei. (Bp., 1882.)
(Utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.)
- Népszámlálás 1910. Népszámlálási adatok 1910. (Internetes adatbázis.)
<http://www.omm1910.hu/?/adatbank>
(Utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.)
- 1000 év törvényei 1000 év törvényei. (Internetes adatbázis.)
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5376>
(Utolsó letöltés: 2014. június 14.)
- I. katonai felmérés Az Első Katonai Felmérés (1763–1785.) Magyar Királyság.
(Arcanum Adatbázis, DVD-kiadvány) Bp., 2004.
- II. katonai felmérés A Második Katonai Felmérés (1806–1869.)
http://archivportal.arcanum.hu/maps/html/katfelm2b_google.html
(Utolsó letöltés: 2013. augusztus 20.)

Szóbeli források

- Káli 2013. Interjú Cs. Erzsébettel, 2013 szeptember. Készítette: Káli Róbert. (A felvétel a szerző tulajdonában van.)
- Papp – Kovács 2010. Balmazújvárosi svábok kálváriája. Gulág-málenkij robot. Papp Márta és Kovács István 2010-es felvétele.
<http://www.emlekpontok.hu/hu/interjutar/balmazujvarosi-svabok-kalvariaja>
(Utolsó letöltés: 2013. szeptember 14.)

Szakirodalom

- Beluszky 2005. Magyarország történeti földrajza I. Szerk.: Beluszky Pál. Bp.–Pécs, 2005.
- Beluszky 2001. Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza. Bp.–Pécs, 2001.
- Benda 2006. Benda Gyula: Társadalomtörténeti Tanulmányok. Bp., 2006.

- Eddie, Scott M. 1996. Eddie, Scott M.: Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába. Debrecen, 1996.
- Floud – Fogel – Harris – Hong 2011. Floud Roderick – Robert W. Fogel – Bernard Harris – Sok Chul Hong: The Changing Body. Health, Nutrition and Human Development in the Western World since 1700. Cambridge, 2011.
- Fogel 2012. Fogel, Robert W.: Explaining Long-Term Trends in Health and Longevity. Cambridge, 2012.
- Gergely 2005. Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Bp., 2005.
- Halmos 2003. Halmos Sándor: „Emlékezz meg!” Hajdú-Bihar megye zsidóságának története napjainkig. Debrecen, 2003.
- Honvári 1997. Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk.: Honvári János. Bp., 1997.
- Kövér 2011. Kövér György: A tiszzaeszlári dráma. Bp., 2011.
- Livi Bacci 1999. Massimo Livi Bacci: A világ népességének rövid története. Bp., 1999.
- Mendöl 1940. Mendöl Tibor: Hajdú vármegye és Debrecen földrajza. In: Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. (Vármegyei szociográfiák.) Szerk.: Csobán Endre. Bp., 1940.
- Ötvös 1996. Ötvös László: A Hajdúvidéki Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznapijai. Debrecen, 1996.
- Pounds 2003. Pounds, Norman J. G.: Európa történeti földrajza. Bp., 2003.
- Pozsonyi 2002. Pozsonyi József: Régi magyar családok. A semsei Semsey család története. Debrecen, 2002.
- Presson 2010. Presson, Karl Gunnar: An Economic History of Europe. Cambridge, 2010.
- Rácz 2008a. Rácz Lajos: Az 1830-as évek éghajlati-környezeti válsága Magyarországon. In: Korall, 9. (2008) 31. sz. 132-160.
- Rácz 2008b. Rácz Lajos: Magyarország környezettörténete az újkorig. Természettörténelem 1. Bp., 2008.
- Rockoff 2012. Rockoff, Hugh: America's Economic Way of War. War and the US Economy from the Spanish-American War to the Persian Gulf War. Cambridge, 2012.
- Ifj. Varga 1958. Ifj. Varga Antal: Balmazújváros történelme 1945-ig. Debrecen, 1958.

Magyarosi Ádám

A kabai népkonyha intézménye a világgazdasági válság időszakában (1933–1935)*

A harmincas évek világgazdasági válságának nyomában Magyarországon is működésbe léptek a társadalmi gondoskodás régi-új, kifejezetten krízisidőszakra jellemző formái. Egyikük a népkonyha volt, melyet sokfelé, így Kaba nagyközségben is üzemeltettek. Bemutatását, a helyi válságkezelésben betöltött szerepének elemzését és megítélését egy tágabb, a két világháború közötti Kabára vonatkozó kutatás eredményei teszik lehetővé. A témaválasztás ötletadója a helyi Gonda Ferenc Városi Könyvtár helytörténeti anyagában fellelt kiadvány:¹ báró Vay Lászlónak, Bihar-Hajdú vármegyék és Debrecen szabad királyi város főispánjának a községi népkonyharendszer alapján elért eredményekről szóló beszámolója, mely füzet formájában, 1933 júniusában járta körbe a törvényhatóságok érintett településeit. Az elemzés kronológiai keretét az alapforrás: a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának állományában, Kaba község iratai között található *Ínségakció 1932–1936* iratanyag adja.²

Előzetesen célszerűnek látjuk foglalkozni egyrészt a társadalomjóléti rendszer különböző helyi eredetű, valamint állami szintről szervezett, intézményes elemeivel, másrészt pedig – röviden – Kaba újkori történetével.

A korabeli viszonyok makroszintű áttekintése után a szegénykonyha tárgyalására kerül sor.

Makroszint

Az alacsony életszínvonalon élő emberek megítélése történeti korok függvényében eltérő. Ezzel együtt nehézségeikről, megélhetési problémáikról általában elmondható, hogy azokat az idő haladásával egyre több társadalom igyekezett egy maga által létrehozott és változtatott normarendszer keretében kezelni. A két világháború közötti időszak és az azt követő évek „welfare state”-je (jóléti állama) érzékenynek mondható a szegénykérdés kezelését illetően, ámbár a korabeli Magyarországon a mezőgazdaságban tevékenykedők iránt azért – a nyugat-európai országokhoz viszonyítva – jobbra állami érzéketlenség mutatkozott.³

Az állami gondoskodás nem a 20. század hozadéka, az előtt is létezett, bár jóval kisebb volumenű formában. Magyarországon az igazi változások a kiegyezés után következtek, és a jóléti állam kialakítása az 1920-as és 1930-as évek feladataként szerepelt.

* A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára 2013. évi történeti pályázatára benyújtott munka átdolgozott változata.

¹ Vay 1933.

² MNL HBML V.636.c 97. cs. Az ínségakció iratanyaga egyelőre nincs darabszinten rendezve, némelyik iratnál pedig elmaradt az iktatás. Erre tekintettel a hivatkozásokban csak a teljes ügyirat száma szerepel (ahol az ismert), az egyes iratoké nem. Utóbbiakra a tárgy (szerződés, kimutatás, jelentés, stb.), valamint a keltezés utalnak.

³ Gyáni 2006. 364.

A századelőtől 1931-ig a szegénységélyezés az illetőségi hely feladata⁴ volt. Ez alapján az ellátás költségei az ellátásra szorult születési helyének közigazgatási hatóságára hárultak. Azon személyeket, akiket a karitatív társadalmi egyesületek nem gondoztak, községüknek volt kötelessége ellátni. A települések (községek) ennek fedezetét a községi szegényalapból látták el, melynek „*legfontosabb bevételi forrása az 1883:XV. tc.-kel rendszeresített 3%-os helyi pótdó*”⁵ volt. Az ellátáshoz kapcsolódó igazgatási feladatok felső szinten kezdetben a Népjóléti és Munkásügyi Minisztériumot, 1932-től a Belügyminisztériumot terheltek.

A pauperizáció a világgazdasági válság idején általánossá lett. Országszerte számos ember vált ideiglenesen munkanélkülivé, s volt a társadalomnak tartósan nélkülöző rétege is. Ez olyan kihívás volt, mely az államot cselekvésre kényszerítette. A lakóhely szerinti gondozás kötelessége a problémára adott válaszként értelmezhető, bár a munkanélküliséget ez sem orvosolta.⁶

A szegénypolitika átalakítására több irányból adódtak kezdeményezések. Társadalmi szinten P. Oslay Oswald egri ferences kidolgozta az egri normát,⁷ melyet később az állam rendelet útján magyar norma elnevezéssel minden városban és magasabb lélekszámú községben bevezetett. Esztergár Lajos nevéhez a produktív szociálpolitika koncepciója fűződik. Ennek értelmében a rászoruló olyan egyszeri állami támogatást kap, mely elegendő helyzete stabilizálására, de olyan szinten, hogy a jövőben nem szorul többszöri támogatásra. Ez természetben történne és a visszatérítés akár pénzben is végrehajtható. A szociálpolitika Esztergár által képviselt változatának az Országos Népi és Családvédelmi Alap volt a végső hozadéka. A kísérletezésekkel párhuzamosan folyt tovább a hagyományos gyakorlat, melynek legfőbb fogyatéka az igényjogosultság kérdése volt.⁸

Esztergár további nem karitatív jellegű szociálpolitikai intézkedéseire tartozik az ínségmunka gyakorlati rendszerének kidolgozása, mely a települési ínségmunkaprogram alapját képezte az 1930-as években. A program alapelveként szerepel a munkaképes személyek ellenszolgáltatás fejében történő segélyezése. Elképzelése tetten érhető a Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve 45. pontjának címében: Munka és nem segély. Fogalmazásukban a munkanélküliek munka ellenében történő segélyezése szerepel és a munkanélküliség leküzdését és a foglalkoztatás koordinálását állami feladatnak tartották. A program és a gyakorlat nem fedte egymást. A közmunkák fedezésére az állam nem fordított megfelelő mennyiségű pénzt, és azt is többnyire rábízta a helyi hatóságokra, akiknek a szegényalapból kellett volna fedezni a munkákat.⁹

A segélyezendőek kategorizálása az ínségmunkák érdekében készült szegénykataszterek alapján történt meg. A segélyezés tekintetében három kategóriát vettek figyelembe: munkaképtelenek, munkanélküliek, munkakerülők. Az utóbbiak nem jogosultak segélyre, mivel őket arra érdemtelennek tekintették (megtagadták a közmunkát). A munkaképtelenek nyílt, illetve zárt segélyezésre voltak jogosultak. Azok az egyének kerültek ebbe a

⁴ Osztrák jogrend adoptációja.

⁵ Gyáni 2006. 375.

⁶ Gyáni 2006.

⁷ A rendszer tartalmazta a „*segélyalap szisztematikus összeggyűjtését (adományokból), a segélyhez jutók számbevételét (környezettanulmányok készítését) és a segélynek, valamint azok mennyiségének a meghatározását*”. Gyáni 2006. 376.

⁸ Gyáni 2006.

⁹ Gyáni 2011.

kategóriába, akiket az orvos egészségügyileg munkára képtelennek vélt. A munkanélküli munkaképes szegények az ínségesek, akik ellenszolgáltatás fejében kaptak segílyt. A diplomások, értelmiségiek szükségmunkát, a fizikai munkát végzők ínségmunkát végeztek a segíly viszonzásául.¹⁰

Ínségmunka címen az eljáró hatóság általában az „*infrastruktúra fejlesztéséhez kapcsolódó fizikai munkák végzésére kötelezte a munkanélkülieket, akik talajmunkákat és építőipari segédmunkákat láttak el ennek során a mindenkori napszámbér körüli összeg fejében*”.¹¹ Legtöbb esetben a téli hónapokban végeztették, mivel ebben az évszakban nagyobb szükség volt, az ínségesek felérték tartalékaikat. Ezt a kora tavasztól ősziig terjedő periódust nevezi Dr. Kerbolt László korabeli körorvos az „*abszolút munkahiány*” időszakának, amikor a termés szünete okozza a munkanélküliséget a mezőgazdasági munkával foglalkozó lakosság körében.¹² Darvas József a „*téli álom*” kifejezést használja, ekkor nincs érdemi munkalehetőség, esetleg csak ínségmunka, de a rászoruló orosházaiak – a szerző véleménye alapján – mentalitásukból kifolyólag szégyennek érezték a segíly kérelmét.¹³

A munkaakció sem a fővárosban, sem az ország többi településén „*nem nyújtott, akár a »tengődési minimum« szintjén sem szociális biztonságot*”.¹⁴ A legkedvezőtlenebb állapotok a mezőgazdasági ínséges bér munkások köreiben voltak. Példaként említhető, hogy Hódmezővásárhelyen az akció során egy családtagra napi 7 fillérnek megfelelő természetbeni juttatás esett. Budapesten pedig az ínségmunkások egy óra eső teljesítményét úgy kalkulálták, hogy bérük ne legyen magasabb 33 pengőnél. Pálos Károly korabeli szociálpolitikai szakíró véleménye szerint a kiszabott bérek és az elvégzendő munkatevékenység miatt „*az ínséges nem tartotta érdemesnek megerőltetni magát s azt a legtöbb városban nem is kívánták tőle*”.¹⁵ A közmunka nem oldotta meg a munkaerő-felesleg levezetésének problémáját, országos szinten pedig a program demoralizáló hatása érzékelhető.¹⁶

Az állami próbálkozásokon túl a két világháború között a szegények gondozásának költségeit, személyi és anyagi terheik többségét változatlanul a magánjótékonykodás és az egyesületi karitás fedezte. Az sem felejtendő el, hogy legtöbb esetben együtt jártak a szegénységgel a kedvezőtlen táplálkozási, higiéniai és lakásviszonyok. Szabó Zoltán korabeli művében a táplálkozás kapcsán olvasható a tejtermékek és a gyümölcsfélék fogyasztásának szinte teljes hiánya és a gabonaneműek meghatározó szerepe az étkezésben. Azt ették, ami termett. Szabó a változatlan táplálkozás, a rossz levegőjű, nyirkos, földes szobák és a sekély kutak ismertetésével rámutat a rossz egészségügyi állapotokra, melyek a betegségek fő forrásai. Narrációja szerint a tardi lakosság mentalitásából kifolyólag nem szeretett volna ezen változtatni, nem volt rá igénye.¹⁷ Érdekes adalékokat nyújt a mentalitás kérdéséhez Kerbolt, a körzetének a betegekhez fűződő viszonya kapcsán. A szegények megítélése hasonlított a betegek önmagukról alkotott ítéletéhez: a

¹⁰ Gyáni 2011. 30–33.

¹¹ Gyáni 2011. 32.

¹² Kerbolt 2006.

¹³ „[...] *következő tavaszig nincs komoly munkalehetőség – hacsak az egy pengővel díjazott és havonta legfeljebb nyolc napot kiterő ínségmunkát nem számítjuk annak. A »községhez menni« azonban még ma is szégyen és csak az folyamodik segítségért, aki a végtelenségig rá van szorulva – bár ilyenek manapság már igen sokan akadnak.*” Darvas 1987.

¹⁴ Gyáni 2011. 33.

¹⁵ Pálos Károlyt idézi: Gyáni 2011. 33.

¹⁶ Gyáni 2011.

¹⁷ Szabó 1986.

szegények között voltak a falvak krónikus betegei, akikre nincs szükség, költeni is fölösleges rájuk, mivel betegségeik orvossága a halál.¹⁸

A fenti példák hivatottak szemléltetni a mélyszegénység orvoslásáért leginkább felelős korabeli állam mezőgazdasági népességgel szembeni szociális érzéketlenségét. A következőkben végigtekintünk a modernkori Kaba községen, majd a vizsgált években berendezett szegénykonyhák bemutatása következik.

Kaba a két világháború között

Földrajzilag a település az Alföldön belül „[...] a Sárrét mocsárvilágába leereszkedő széles lejtőn, az árvízről aránylag legkevésbé veszélyeztetett szigetekéé DK-ról ÉNy-felé sorakozó fűzérén ül.”¹⁹ Közigazgatásilag Bihar vármegyéhez tartozott a törvényhatósági területek 1876. évi²⁰ szabályozásáig, az 1886. évi XXII. törvénycikk pedig már nagyközségként ismeri el. Az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lap árulkodik a település agrárjellegéről: a kiadvány szerint az adott évben az iparosok a népesség 1,4%-át tették ki (1. táblázat). A község nagysága a birtokívek alapján 16 514 kat. hold volt (a részletes lebontást lásd a 2. táblázatban).

Iparban tevékenykedők száma foglalkozás szerint ²¹	
cipész	17
géplakatos	13
szabó	12
kovács	10
ács és kőműves	16
mészáros	7
borbély	4
kerékgyártó	5
órá	2
nyomdász	1
pék	1
bádogos	2
kötélverő	1
szíjgyártó	1
fényképész	1
kéményseprő	1
Összesen	94
Összlakosság arányában	1,4%

1. táblázat

¹⁸ Kerbolt 2006.

¹⁹ Mendöl 1940. 16.

²⁰ 1876. évi XXXIII. törvénycikk 1. § 20. pont: „[...] Hajdu-megye. Ezt képezik: a) Nánás, Dorogh, Bösörörmény, Hadbáz, Szoboszló és Vámos-Pércs hajdu városok; b) Szabolcs megyéből Csege, Balmaç-Ujváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szovát, Tetétlen és Földes községek; c) Bihar megyéből: Kaba, Mike-Pércs és Sámson községek [...]” <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5746> (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 20.)

²¹ Tájékoztató 1925.

A község területének nagysága (birtoklékek alapján) ²²			
		kat. hold	%
Művelési ágak szerint	szántó	12 466	75,49
	rét (kaszáló)	595	3,60
	szőlő (beültetett)	160	0,97
	legelő	2 351	14,24
	erdő	15	0,09
	nádas	85	0,51
	terméketlen	842	5,10
	Összesen	16 514	100,00

2. táblázat

A lakosság létszámát²³ tekintve a demográfiai átmenet nyomon követhető az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai alapján készített statisztika segítségével. A helyi társadalom 12%-a (710 fő) élt tanyán, ami jócskán elmarad a korabeli alföldi értéktől (19%). Az izraelita vallásúak számbeli, illetve intézményes szemléltetésére szolgál az 1905. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv, amiben a népiskolai adatokra vonatkozó kérdéskörök 8. pontjánál („*A nem felekezetiük iskoláiba járók vallásos oktatásából van-e s mily gondoskodás?*”)²⁴ a következőt olvashatjuk: „*Van újabban ugyan egy izraelita iskola, de abba református vallású gyermek nem jár.*”²⁵ A jegyzőkönyvekben először itt olvasható izraelitákra vonatkozó feljegyzés. Ebből arra következtetnek, hogy ekkorra érte el a közösség lélekszáma azt a szintet, amelyen a gyermekek iskolai taníttatása, neveltetése már a felekezet saját intézményében történhetett.

A község lakosságának felekezeti megoszlása 1925-ben ²⁶		
Felekezet	Fő	%
Római katolikus	18	0,26
Görög katolikus	8	0,12
Református	6511	95,79
Izraelita	260	3,83
Összesen	6797	100,00

3. táblázat

²² Tájékoztató 1925.

²³ Összehasonlítva a 3. és 4. táblázat 1925-re vonatkozó adatait, szembevetünk a népesség számának eltérése. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek valószínűleg csak a helyi gyülekezethez tartozó lélekszámot tartalmazzák, de a 96%-os református többség révén feltételezem, hogy a 4. táblázat megfelelő módon adja vissza a népesség alakulását a választott mintávekben.

²⁴ TtREL. I.31.c 9. d.

²⁵ *uo.*
²⁶ Tájékoztató 1925.

Mintaévek	Születésszám		Halálozás		Lélekszám	Tényleges szaporodás ill. fogyás az előző mintaévhez képest
	Férfi	Nő	Férfi	Nő		
1825	119	108	52	57	5148	–
1835/36	124	97	60	70	5669	521
1842	96	107	172	179	5571	-98
1850	107	119	94	94	5788	217
1856	106	111	92	114	5780	-8
1860	95	94	93	91	5825	45
1869	121	117	89	73	6157	332
1870	124	104	85	59	6244	87
1900	116	117	70	66	6660	416
1905	104	133	n.a	n.a	6169	-491
1910	103	119	79	59	6386	217
1915	89	88	95	71	6656	270
1920	84	65	83	74	6523	-133
1925	86	85	70	55	6663	140
1930	71	74	65	48	6836	173
1935	76	84	49	48	6583	-253
1940	66	60	46	44	6781	198

4. táblázat²⁷

A község előjárósága 1925-ben 17 főből²⁸ állt, és volt 14 szegődményes alkalmazott.²⁹ A képviselőtestület³⁰ létszáma 46 fő volt. Kaba közigazgatásilag Hajdú várme gyéhez, azon belül a Hajdúszoboszlói járáshoz tartozott.

A korban 5 iskolával,³¹ egy óvodával, 10 vendéglátóegységgel,³² 14 kereskedéssel, 3 szövetkezettel és egy gyógyfürdővel rendelkezett a település. Jelentősebb ipari üzemek a Bagi és Társa Hengermalom és Gépgyár (15 munkással), és Szilágyi László motoros darálója (2 munkással) voltak.³³

Ezzel párhuzamosan működött Kabán Polgári Gazdakör, Olvasóegylet,³⁴ Iparoskör, Ifjúsági kör, Általános Nép kör (Munkásegylet), Függetlenségi Kör, Kereskedelmi Kör, Énekkar, Vöröskereszt fiók, Levente Egyesület és MOVE Sportegyesület.³⁵

A település régióban betöltött gazdasági szerepe szempontjából előnyös volt, hogy vásártartási joga állandó heti (szerdai napokon) és évenként 4 országos kirakodó és állatvásárt biztosított. A vásártartás mellett a község különleges jogosítványai között említhető a vadászati, vásárvám-szedési és cselédügyi bíraskodási jog.³⁶

²⁷ TtREL I.31.e 9. d.

²⁸ 4 esküdt, 1 közgyám, 3 jegyző, 2 segédjegyző, 2 orvos, 1 állatorvos, 4 irodai alkalmazott.

²⁹ 6 kishíró (küldőnc), 1 bába, 6 éjjeliőr, 1 gazdasági alkalmazott.

³⁰ 20 virilista, 20 választott tag, 6 póttag.

³¹ Református Elemi Népiskola, Izraelita Elemi Iskola, Kiskabai Elemi Népiskola, Községi Gazdasági Népiskola, Iparos Tanonciskola.

³² 6 korcsma, 4 vendéglő, 2 fogadó.

³³ Tájékoztató 1925.

³⁴ Könyvtára 1200 kötetel rendelkezett.

³⁵ Tájékoztató 1925.

³⁶ *uo.*

Az előzőekben leírtak alapján feltehető a kérdés: miért kellett bevezetni a településen a népkonyha intézményrendszerét? Mint alföldi község, Kaba egy prosperáló régióhoz tartozott. Az Alföld annak ellenére, hogy a kedvező gazdasági folyamatokat az 1920-as évek elején végbement változások megakasztották, a két világháború között is az ország egyik legdinamikusabban fejlődő régiója maradt. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a háború, a román csapatok 1919-es tiszántúli dúlása és a trianoni határváltozások után – mely tényezők alapján véve egy társadalmilag és gazdaságilag egyaránt ingatag légkört teremtettek – az országban nagyjából stabilizálódott a pénzügyi és gazdasági helyzet az 1920-as évek második felére. Ebben a folyamatban azonban fordulatot hozott az 1929-es világgazdasági válság, mely a mezőgazdaságot érintette a legsúlyosabban. Eltekintve attól, hogy valaki az agrártársadalom szerkezetében hol helyezkedett el, ha nem is azonos dinamikával és mélységgel, de érzékelte az „ínséges” időket. Az agrárproletárok és egyéb marginális csoportok (munkanélküliek, rokkantak, özvegyek, család nélküliek stb.) pedig már a válság és a háború előtt is alacsony életszínvonalon éltek. Hajdú vármegyében az 1930-as években, ebben a gazdaságilag és szociálisan veszélyeztetett időben az inségakciók működtetése mellett döntöttek, országos mintára. A válság enyhítése érdekében inségmunkát vezettek be, inségbúzáat, ruhasegélyt osztottak és népkonyhát üzemeltettek.

A vármegyei kezdeményezésű népkonyha megítélésem szerint zárt szegénygondozási rendszer volt, melybe a rászorulóknak döntően a tárgyalta társadalmi milióból: az egyre szegényedő agrárretegéből kerültek be. Mellettük szegény vagy szegényedő munkások, gyermekek, özvegyek, fizikai vagy szellemi állapotukból kifolyólag cselekvésképtelen lakosok szintén részesei lehettek ennek a gondozásnak.

Népkonyha

Az intézmény átfogó leírásához a báró Vay László által 1933 júniusában kiküldött, a kor politikai narratíváját tükröző füzet szolgál forrásul. Ez a füzet lényegében summázása az 1932–1933. évi népkonyhák útján lefolytatott inségakciónak. A főispán kifejti, hogy a válság³⁷ hatása alatt élő falusi és városi lakosság körében megnőtt az „*elesett existenciáknak a száma*”,³⁸ melyek megsegítése közös hatósági és társadalmi feladat, aminek legjobban a népkonyhák által lehet megfelelni. A legnehezebb kérdés a rászorulóknak téli ellátása volt. A kísérletek Bihar vármegyében kezdődtek, és az 1929–1930. években felállított népkonyhák hatásosnak bizonyultak a „*legelemibb szükséglet*”³⁹ biztosításának céljára. A községek vagyoni helyzete, a birtokviszonyok, a kereseti lehetőségek és a társadalmi tagozódás figyelembevételével Hajdú és Bihar vármegyék lakossága átlag 4%-ának – mely igénytől függően emelkedhet 6%-ig – lehetett szüksége a segélyezésre. A szükséglet felmérésének tárgyalása után a dokumentum kitér a finanszírozás módjára. Kifejti, hogy Józsa – mint legszegényebb község – kivételével a települések az anyagi finanszírozást meg tudják oldani a községi háztartási költségek 3-7%-ának megfelelő

³⁷ Itt gazdasági válságra utal, amelyért azonban nemcsak (nem elsősorban) a világgazdasági válságot teszi felelőssé: a következő oldalon az országban fennálló gazdasági és pénzügyi válság okaként a háború mellett a békeszerződést és a rossz terméseredményeket említi.

³⁸ Vay 1933. 1.

³⁹ Vay 1933. 2.

összegegel. A népkonyhák fedezetének biztosításául minden község háztartási alapjának a 3%-át kalkulálták, és hogy ez ne csak hitel formájában létezzen, báró Vay László felterjesztésére Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter községi segélyalap útján folyósította az összegeket. Az 1932-es évben a rozsdagomba és aszály okozta rossz termés ugyanakkor megnövelte a segélyesek számát. Ez egy nem várt fordulat volt a kalkulációt tekintve. A keletkezett különbözetet végül „államsegély kiutalásával a m. kir. kormány vállalta”.⁴⁰

A továbbiakban kifejti, hogy a segélyesek helyzete december 15-e és április 15-e között, lényegében a téli és a kora tavaszi hónapokban volt a legrosszabb. Valószínű, hogy ekkorra már elfogyott – ha volt – a tartalék, és ezen idő alatt munkalehetőség sem akadt a bőséggel. Vay, mielőtt rátér a népkonyhák kapcsolatos utasításokra, önmagát igazolva bizonyítja annak szükségességét, említi az intézménnyel kapcsolatos pozitív visszajelzéseket, és a pozitív hatást a helyi iparra és társadalomra. A füzetben többek közt olvasható, hogy „az ellátásnak módjáról és az ebédek kielégítő voltáról a legnagyobb megelégedéssel nyilatkoztak s az intézmény minél tovább való fenntartásáért könyörögtek”; továbbá „[...] a tanítóságnak az a meglepő tapasztalata, hogy az iskolás gyermekeknél a mulasztások a népkonyhák működésével egyszerre megszűntek, mert hiszen az iskolából való elmaradás – orvosi igazolt betegség kivételével, – az ebédek elmaradását is jelentette.”. Végül „a népkonyha élelmiszer anyagának helyi termelőkötől való közvetlen beszerzése és azoknak az érdekelt szegények bevonásával való feldolgoztatása” is hangsúlyt kapott a főispán részéről.⁴¹

A dokumentum első számú melléklete utasításokat fogalmaz meg a községi népkonyhák felállítására és vezetésére. A vezetőség feladatairól szóló rendelkezések és az ingyenyhító bizottság hierarchikus ábrázolását lásd az 5-6. táblázatban.

<i>Községi eljárás hatásköre és feladata⁴²</i>
Íngyenyhító bizottság megalakítása, javaslatétel.
Gondoskodás a segélyezés fedezetéről, gyűjtés bevezetése.
Segélyezendők összeírása.
Segélyezés módjának, mértékének megállapítása.
A jegyzők, az esküdtek, az orvos és egyéb községi alkalmazottak munkakörének meghatározása.
Számadások felülvizsgálata.
<i>Íngyenyhító bizottság feladatköre</i>
Összeírásnál való segédkezés, helyszíni és környezettanulmányozás.
Javaslatétel a segélyezés módjáról és lefolytatásáról. (Termény-, élelmiszer-, ruha-, tűzelő- és tejellátás, pénzsegély, stb.)
A segélyezésre jelentkezők egyénenkénti elbírálása.
Segélyek kiosztásánál ellenőrzés.
Összeírásnál való segédkezés, helyszíni és környezettanulmányozás.

5. táblázat

⁴⁰ no. 2.

⁴¹ no. 11.

⁴² Vay 1933.

A füzet a pénzügyi helyzetre utalva kéri a rászorultak pontos és szigorú osztályozását. Ahol az érintettek száma és az anyagi erőforrások engedik, nem szükségszerű népkonyhát felállítani, alternatív módon is megoldható a segélyezés. Ámbár hangsúlyozza, hogy a készen kapott étel elfogyasztása kizárja a visszaéléseket.

A segélyezésre szoruló vagyontalan lakosság és gyermekeik összeírását helyszíni vizsgálat, vagy abban az esetben, hogyha már létezett összeírás, felülvizsgálat és ellenőrzés útján egy 3 főből álló bizottság végezte. A bizottságot egy-egy tisztviselő (vagy annak alkalmazottja) és esküdt, valamint az ínségnyhító bizottság egy tagja alkotta. A tanítók végezték a gyermekek összeírását, melyet a bizottság felülvizsgált. Az adatokat egy külön erre a célra használt naplóba kellett vezetni folytatólagos sorszámmal, hogy a későbbiekben jelentkezett egyének is bevezethetők legyenek.

<i>Ínségnyhító bizottság</i> ⁴³
Vezetőjegyző – központilag irányít, mindenkit ellenőriz
Községi orvos – véleményezi a segélyre jelentkezők egészségügyi viszonyait, valamint a segély minőségét; ellenőrzi a népkonyhán az ebéd minőségét; konzultál a vezetőjegyzővel
Esküdtek – összeírják a segélyeseket; helyszínen ellenőrzik a népkonyhát; beszerzik a népkonyhára szükséges anyagokat, eszközöket; a számadás és a leltár mellett kezelik a népkonyha élelmiszereit és vagyontárgyait
Adóügyi-, segédjegyző
Adminisztráció

6. táblázat

A népkonyhák rendszerét 100 személyes napi, illetve heti ellátás alapján dolgozták ki.⁴⁴ Célként a napi egy adag meleg étel és 15 deka kenyér biztosítását tűzték ki. A közölt adatok szerint a Zsákán berendezett népkonyha 3-4 hónapon át tartó működése alatt 1-1 iskolás gyermek a természetes súlygyarapodáson túl 4-5 kg-ot hízott.

A nyersanyagokat elsősorban helyi termelők útján kellett beszerezni. Az utasítás szerint a népkonyhát egy világos, tágas konyhában kell berendezni és 100 fő ebédjének megfőzésére egy darab 60 literes üst áll rendelkezésre. (Tehát az üstök számát megkapjuk, ha elosztjuk a rászorultakét 100-zal.) Az üstházakat – lehetőleg – téglából kellett készíteni. Szükséges volt még egy pince a zöldségfélék és a burgonya tárolására; egy nagyobb helyiség (kamra), melyben búzát, lisztet, zsírt stb. tudnak tárolni és a kenyeret felszeletelni; s egy faskamra a tüzelőanyag tárolásához. A torlódások végett egy helyiségben 300-400 embert ellátó népkonyha rendezhető be. „A felszerelési tárgyak: két darab félliteres merőkanál, minden üstre egy fakanál és egy villa, egy levestűző, egy szita, egy vaslábos, rántáskészítéshez, 3-6 gyűrődesszka fával, egy tál vagy teknő burgonyatisztításhoz, 4-6 konyhakendő, néhány törülköző, egy kenyérvágókés.”⁴⁵ Az evőeszközök, tányérok beszerzését egyénileg, illetve helyi adakozás útján kellett megoldani, a bútorzattal együtt.

A főzés naponta, a kimutatott létszám szerint működött. Egy esküdtnak kellett kiadni a szükséges anyagokat a jegyző által előző nap megállapított létszám alapján. A kiosz-

⁴³ Vay 1933.

⁴⁴ „[...] legkisebb községünkben is 100 [...] a támogatásra szoruló szegényeknek és iskolás gyermekeknek a száma [...]”

⁴⁵ Vay 1933. 16.

tás ebédjegyek⁴⁶ útján történt, melyek a családfő nevére szóltak és különböző színekkel jelölték a kiosztandó adagokat a családok számának függvényében. Ezeket a jegyeket néhány nappal a nyitás előtt kiosztották, miközben tájékoztatást adtak a nyitva tartás időpontjáról. A betegek és a „nyomorékok”⁴⁷ hazavihették ebédjeiket, a többi szegénynek az intézményben kialakított helyen kellett azokat elfogyasztania. Az iskolás gyermekeknek tanári felügyelet alatt külön csoportban kellett étkezniük. Jegyük nem volt, étkeztesük a fentebb említett iskolai jelenlét alapján történt. Akik elhagyták a jegyfűzetüket, másikat nem kaptak.

A következőkben mintát közöltek a heti étlapról és tájékoztatást adtak az ételekhez szükséges anyagokról és azok költségéről (7. táblázat). A feltüntetett árakat az utasítás keletkezésének időpontjában a debreceni forgalmi és piaci árak értékéhez igazították, boletás és lisztforgalmi adóval terhelt búzából vagy rozsából őrölt liszt árának figyelembevételével. Egy heti élelmezés a tájékoztatóban feltüntetett számítások alapján 62,47 pengőbe, egy ebéd 8,9 fillérbe került.⁴⁸

Étlap 100 személyre egy hétre ⁴⁹			100 személyes krumppléves ⁵⁰		
Nap	Étel	Pengő	Összetevők	Szükséges mennyiség	Pengő
Vasárnap	juhhúsos kása	10,81	krumpli	20 kg	1,40
Hétfő	bableves	7,70	zsír	1 kg	1,80
Kedd	krumplileves	8,60	liszt	1 kg	0,28
Szerda	lencse vagy borsóleves	8,70	só, paprika		0,50
Csütörtök	gulyás	10,36	tűzifa	15 kg	0,42
Péntek	bableves	7,70	kenyér	15 dkg x 100	4,20
Szombat	krumplileves	8,60			

7. táblázat⁵¹

Az élelmiszerekről és a népkonyhán használt eszközökről anyagszámadást voltak kötelesek vezetni, melyet kéthetente vagy hetenként a vezetőjegyzőnek kellett átadni, hogy egyeztesse az adatokat a raktárkészletben lévővel.

⁴⁶ 100-150 folyószámozott lapos füzet.

⁴⁷ Vay 1933.

⁴⁸ kb. 890 forintnyi összeg

⁴⁹ Vay 1933.

⁵⁰ *uo.*

⁵¹ A heti menü nem igazán felel meg a táplálkozásra vonatkozó mai tudományos ajánlásoknak (például a részletezett krumppléves esetében a kalóriaérték felét a kenyér biztosítja), de a korban – a kortársak leírásai alapján – változatosságnak mondható. Szabó Zoltán – korabeli terminussal – a parasztság törzsének az 1–5 holdas birtokosokat jelölte, akik étrendjében pl. a bableves változatosságot jelentett. Megjegyzendő még, hogy az 1990-ben, a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete által kiadott *Falurajzok, 1935* című mű több tanulmányában, valamint a már hivatkozott korabeli szerzők műveiben is előjönnek a nők gasztronómiai hiányosságai, s inkább a férjét segítő dolgozó asszony képe jelenik meg. A művek alapján a főzés praktikáiban, sokoldalúságában a városokban, illetve vonzáskörzetükben megfordult nők jártasabbak.

A továbbiakból megtudjuk, hogy az intézmény vezetése elsősorban a községi előjáróság feladata, de „bizonyos előfeltételek fennforgása esetén más szerv is megbízható a népkonyhák vezetésével”.⁵² Az előfeltételeknek élénk társadalomjóléti tevékenységet kifejtő intézmények felelnek meg; példaként megemlíti a MANSz-t,⁵³ a nőegyleteket, melyek a hatóság felügyelete, ellenőrzése mellett vállalkozás-ként vagy kiadhatók Hangya szövetkezetnek, az előbb említett feltételekkel. S végül bevonhatók a vérkeringésbe a helyi jótékony egyesületek, valamint – a főispán gondolatait idézve – „a község intelligens hölgyei is bevonandók, akik nem csak értékes tapasztalatokkal és útbaigazításokkal szolgálhatnak, a beszerzendő anyagok forrása, minősége és alkalmas volta kérdésében, hanem a személyzetre való főzéstechnikai felügyelet és az egész intézmény avatott, szakszerű irányítása tekintetében nyújthatnak igen értékes támogatást, nem is szólva arról, hogy már pusztán megjelenésükkel egy kis meleget és az otthonosság érzését viszik be a rideg ebédlő helyiségeibe”.⁵⁴

A főszolgabírók és a községi előjáróság felé megfogalmazták az ínségnyhító mozgalom számadásainak vezetésével kapcsolatos elvárásokat. Az ínséges időszak és a bürokrácia egyaránt megkívánta, hogy mindennemű segélyezést egyedileg vezessenek. Külön nyilvántartást kívántak például a segélyként kiosztott ruhaneműkről, s külön számadást kellett készíteni a népkonyhákban felhasznált élelmiszerekről, alapanyagokról, konyhai eszközökről, tüzelőről is.

Kabai Népkonyha

Az alábbiakban az 1933. január 4-től április 30-ig és az 1935. január 14-től április 23-ig működött kabai népkonyhákra lesz szó. A főispán által kiküldetett füzetben leírtak alapján a népkonyhák, ha egyes településeken nem is, de térségi szinten bizonyosan új típusú intézménynek számíthattak az érintett vármegyékben. Erre utalnak a mellékletekben megfogalmazott részletes utasítások, melyek a községek előjáróságához már előző évben eljutottak. Ennek ismeretében feltételezem, hogy Kabán 1933 előtt, ínségakció keretében nem állítottak fel népkonyhát. Megerősítésként szolgál az 1933-ban felállított népkonyha kimutatása, melyben a felszerelések részletezéseinél (lásd a 8. táblázatban) olyan tételek szerepelnek, mint az üstök és a beépítési költség. Valószínű, hogy ha nem is beépítve, de egy korábbi hasonló „akcióból” fennmaradtak volna ezek az eszközök.

⁵² Vay 1933. 20.

⁵³ Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (Bp., 1918. november – 1946. július 20.), „*keresztény nemzeti szellemben szervezett asszonyszövetség*”. MKL, MANSZ szócikk.

⁵⁴ Vay 1933. 21.

<i>Eszközkiadás az 1933. évben működött népkonyhán⁵⁵</i>	
<i>Eszközök</i>	<i>Pengő</i>
üstök	42,65
merőkanál, kés, villa	8,20
szita, levesszűrő	–
gyúródeszka és kellékei	–
vaslábos és egyéb	31,20
beépítési költség	78,56
vegyes kiadások (társadalombiztosítási járulék, szappan, papír, súrolókefe, törülőruha, seprők stb.)	60,68
Összesen	221,30

8. táblázat

1934-ben a község elöljárói és az ínségnyhító bizottság vezetői⁵⁶ nem létesítettek népkonyhát, a rászorulóknak segítségnyújtásának alternatív módját választották, melyről bővebben lesz szó. A vizsgált időszak utolsó, 1936. évi népkonyhájának ismertetése az azévi akció forrásanyagának csekély mennyisége miatt további kutatásokat kíván.

1933, mint feltételezett kezdet

Pósalaki Bertalan kabai mészáros 1932. december 14-ei levelében ajánlatot tett a népkonyhára felvett személyek ellátására. Az ételek alapanyagát a személyzettel együtt biztosítja, napi 16 fillér/fő összegért. A községnek erre a célra szolgáló helyről, illetve a főzéshez szükséges üstökről és tűzhelyről kell gondoskodnia. Három nap elteltével készült el a szerződés, mely a főispán beleegyezése után életbe léphetett. Az egyezményben a feladatkörök és a köteleességek minden részletére kitértek. A község az ajánlatnak megfelelően elvállalta, hogy helyet ad az intézménynek és biztosítja a főzéshez szükséges berendezéseket, felszereléseket. A községi orvos munkakörébe tartozott az ételek napi rendszerességgel történő ellenőrzése, hogy azok az „*emberi élvezetre*”⁵⁷ alkalmasak-e.⁵⁸ A vállalkozónak az előjárósággal minden nap kötelessége volt tudatni, hogy másnapra hány emberre szükséges főzni. A főispáni utasításokhoz köteles volt alkalmazkodni. Abban az esetben, hogyha el akart térni az adott étrendtől, szüksége volt az előjáróság és a községi orvos beleegyezésére. (Ilyen eljárásra sor kerülhetett, mivel az

⁵⁵ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/1933. sz. Inségakcióra vonatkozó iratok. MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/1933. sz. Inségakcióra vonatkozó iratok. Kimutatás Kaba község 1932/33 évben működött népkonyhájáról. (Válasz a püspökladányi járás főszolgabírájának 1925/1933. sz. alatt kelt levelére.)

⁵⁶ Két külön testület, de átfedés volt a kettő között. A hierarchikus táblázatból is nyomon követhető, illetve az 1931. december 5-i képviselőtestületi gyűlésről készült jegyzőkönyvben a 159. ügyszám alatt olvasható a megválasztott segélybizottság tagjainak névsora, beosztása. A bizottság fele képviselőtestületi tag.

⁵⁷ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz. Pósalaki Bertalannal kötött szerződés, Kaba, 1932. december 17.

⁵⁸ Ellenkező esetben az élelmiszert pótolni kellett. Tényleges pótlásra azonban valószínűleg nem került sor, legalábbis a források nem utalnak ilyen jellegű eseményre.

utasítás tájékoztató jellegű kimutatásában juhhúst tüntettek fel, emellett Kabán általában marha- és disznóhúst használtak.) Az ellátottaknak hetente kétszer, fejenként 10 dkg húst volt köteles juttatni, melynek 10%-a lehetett csontos. A kenyeret búzából vagy rozsból kellett készíttetnie és a kiőrölt búza tartalmazhatott 30% kukoricalisztet. A sütéshez szükséges termények után boletta- és őrlési adót volt köteles fizetni. A készterméket egy nap pihentetés után lehetett lemérni, és ha az orvos szerint fogyasztható az áru, akkor adhatták ki az ínségesek részére. A szerződésben szerepel, hogy önköltségen vehet fel segédszemélyzetet (amire valószínűleg igényt is tartott volna).⁵⁹ Valószínűleg alku tárgyát képezte a napi, személyenkénti fizetség összege, mivel az ajánlatában leírt 16 fillér/nap/fő a szerződésben már 13 fillérként szerepel, melyet hetente fizetett az eljáróság. Tudatták a vállalkozóval, hogy az ellátott felnőttek jegy,⁶⁰ az iskolás gyermekek létszámkimutatás alapján étkeznek. A fizetés a beszedett jegyek, illetve a létszámkimutatás alapján történt. A helyi aktuális piaci árak alapján készítettek egy összesítést, amiben a 100 fő heti étkeztetéséhez szükséges alapanyagok mennyiségét, értékét (lásd 9. táblázatban) tüntették fel. A szerződésbe foglalták, hogy – legyen az csökkenés vagy növekedés – 20%-os mértékig mindkét félnek lehetősége van az egy-ségár megváltoztatására.

100 személy ellátásának egy heti költsége az 1932. december 17-i, helyi piaci árak szerint ⁶¹			
Alapanyag	Heti szükséglet (kg)	1 kg ára (Pengő)	Összköltség (Pengő)
kenyér	105	0,26	27,30
burgonya	55	0,05	2,75
zsír	5	1,8	9,00
kása	5	0,18	0,90
liszt	5	0,33	1,65
bab	10	0,14	1,40
lencse vagy borsó	5	0,22	1,10
hús	20	0,8	16,00
túzifa	105	0,032	3,36
fűszerek, hagyma			3,50
		Összesen:	66,96

9. táblázat

A felsorolt köteleességek és szabályok megszegésével a szerződést a község megszüntethette, illetve mindkét félnek joga volt hozzá, indoklás nélkül két héten belül. Az

⁵⁹ „Teljesen a magam élelmiszereit adom, elkészíttetem és kiosztatom.” MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz. Pósalaki Bertalan 1932. december 14-i levele.

⁶⁰ A kimutatásban „blokkrendszerként” van feltüntetve. MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/1933. sz. Ínségakcióra vonatkozó iratok. Kimutatás Kaba község 1932/33 évben működött népkonyhájáról. (Válasz a püspökladányi járás főszolgabírájának 1925/1933. sz. alatt kelt levelére.)

⁶¹ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz. Pósalaki Bertalannal kötött szerződés, Kaba, 1932. december 17.

egyezség 5. pontja megbízza Pósalaki Bertalant a „népkonyhára felvett egyének ellátásával”, míg a 9. kimondja, hogy az „Alispán úr jóváhagyásával válik kötelezővé”.⁶²

Rásó István alispán levele a kabai népkonyhára kötött szerződés tárgyában december 20-án kelt. Ebben a főispán közli, hogy a 13 fillér/fő/nap költséghez semmi esetben sem tud hozzájárulni, mivel az indokolatlan többletköltség a megállapított 9 fillérnyi fejadaggal szemben.⁶³ A népkonyháról készült kimutatásban 49 902 kiosztott ebéd látható, melyeknek átlagára 8,4 fillérbe került, összesen 4192 pengőbe a község irányítása alatt. A 13 filléres árral 6487 pengőnyi összeg fedezte volna az adott ebédszámot. A két adat különbsége 2295 pengő, ami nem csekély összeg.

Pósalaki Bertalan ajánlata és a tényleges költség ⁶⁴	
Pengő/fő/nap	Összesen
0,13	6487,260
0,084	4191,768
154,76%	154,76%

10. táblázat

A népkonyha vállalatba kerülésének elmaradásával a hatóság feladatává vált a működtetése. Rásó István leveléből kiderül, hogy az előző évi inségenyhítő akció maradványaként fennmaradó 493,58 pengő a népkonyha céljára igénybe vehető, továbbá a járás főszolgabírójának a főispánhoz tett jelentése alapján a szükséges burgonyamennyiséget leszállították, és ha kell, a vállalkozó tud árajánlatot adni további alapanyagokról. Az anyagi finanszírozást illetően lehetőség volt igénybe venni forgótőkét, míg „a költségvetésbe inségakció céljára beállított bitelek be nem folynak”.⁶⁵

Az alapanyag-beszerzések árajánlatok alapján történtek. Az eljáráság törekedett helyi keretek között lebonyolítani a szükséges termékek beszerzését. Az intézmény felállítása előtt írásban kérték az árajánlatokat kereskedőktől, iparosoktól, hogy azokat összegyűjtve, adott időpontban megvitassák és alapanyagonként kiválasszák a legkedvezőbbet. A kérelmek között olvasható: „Kaba község előjárásága a létesítendő népkonyha kenyérszükségletét a süítő iparosok útján szándékozik biztosítani.”;⁶⁶ „A községi előjáráságnak a népkonyha céljára szüksége lesz a következő élelmiszerekre: [...]”.⁶⁷ Az ezekre a felkérésekre érkező válaszok között többségében a kabaiak árajánlatai szerepelnek. A vezetőség a

⁶² MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz. Pósalaki Bertalannal kötött szerződés, Kaba, 1932. december 17.

⁶³ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 53/1932. sz. Inségakció. Rásó István alispán levele, Debrecen, 1932. december 20.

⁶⁴ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz. Pósalaki Bertalannal kötött szerződés, Kaba, 1932. december 17.; 53/1932. sz. Inségakció. Rásó István alispán levele, Debrecen, 1932. december 20. Az összköltség a kiosztásra került 49902 adag ebéd alapján végzett saját számítás eredménye. Vö. 40/1933. sz. Inségakcióra vonatkozó iratok. Kimutatás Kaba község 1932/33 évben működött népkonyhájáról. (Válasz a püspökadányi járás főszolgabírójának 1925/1933. sz. alatt kelt levelére.)

⁶⁵ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 53/1932. sz. Inségakció. Rásó István alispán levele, Debrecen, 1932. december 20.

⁶⁶ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz. Vezetőjegyzői ajánlatkérés, Kaba, 1932. december 15.

⁶⁷ *uo.*

népkonyhára szükséges köleskását, tarkababot, lencsét, szeges borsót Frank Zoltán helyi lakossal szállíttatta, a vételárat számla alapján az alispáni hivatal azonnal fizette. Az első tételre december 24-én írta meg igényét a vezetőség;⁶⁸ a szállító egységeiraival összevetett májusi kimutatás alapján az egész mennyiséget Frank Zoltán szolgáltatta. Az évre vonatkozó kimutatásból és a korábban említett alispáni levélből kiderül, hogy a burgonyaszükségletet közvetett módon, nem helyi beszállító által fedezték, a többi terméket viszont Kabán vásárolták. A szükséges húsról nem beszerzéssel gondoskodtak, hanem a község tulajdonában levő marhákat és sertéseket vágatták le – vélhetően – a népkonyhán dolgozókkal, és értékesítve az állatok bőrét, valamint húruk egy részét,⁶⁹ a marhahús kilogrammját 45 fillérért, a sertését 52 fillérért tudták biztosítani. A mészárosok által ezt az árat nem garantálhatták volna, mivel ők 60 fillérért vállalták volna a beszerzést.⁷⁰ A kenyérszükséglet fedezéséhez rozst vásároltak, melyet a helyi malomban megőröltettek,⁷¹ majd szintén helyi pékekkel történt megállapodással 100 kg rozslisztért 120 kg kenyeret sütöttek.⁷² A szakács munkakört 1933. február 4-i szerződés alapján Molnár Imre töltötte be.⁷³ A feladatai közé tartozott az élő állatok levágása,⁷⁴ feldolgozása, továbbá az alapanyagok ellenőrzése és az étel megfőzése.

A népkonyhának a királyi tanfelügyelő engedélye ellenében a községi óvoda egyik terme adott helyet. Az ebédlő berendezését (asztalokat, lócákat) a település és a helyi kaszinó kölcsönözte, a tányérokra és az evőeszközökre minden ínségesnek magának kellett gondoskodnia.

A szegénység mértékét mutatja a népkonyhán ellátottak létszámának növelésével kapcsolatos kérelmek sorozata. Az indításnál 300 főre volt tervezve az intézmény, de az alispán által kiadott rendeletmódosítás által már felvehették a kereset nélküliek még iskolába nem járó gyermekeit is, így Simon Pál vezetőjegyző az alispánhoz írt január 15-i levelében a rendelkezésre álló készlethez igazított, 450 főre kalkulált kimutatást küldött (lásd a 11. táblázatban).

⁶⁸ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz. Frank Zoltán részére szóló megrendelőlevél.

⁶⁹ Az 1935. évi népkonyha kimutatásának „házi példányában” az ebből befolyt bevétel 180,4 pengő. MNL HBML V.636.c 97. cs. Ínségnyhító iratokhoz irattárba 1935. V. 9. cím alatti szám nélküli irat, Kaba, 1935. április 15.

⁷⁰ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 53/1932. sz. Ínségakció. Rásó István alispán levele, Debrecen, 1932. december 20. vö. MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/1933. sz. Ínségakcióra vonatkozó iratok. Kimutatás Kaba község 1932/33 évben működött népkonyhájáról. (Válasz a püspökladányi járás főszolgabírájának 1925/1933. sz. alatt kelt levelére.)

⁷¹ 1933. február 23.-i levél: Bagi és Társa Hengermalma a községi előljárásának: „*Kívánságokra igazoljuk, hogy a népkonyha részére f hó 18 án 50 q (ötven m) rozst vettünk át örlés céljából és ezen örlési művelet f hó 20 án délutáni órákban nyert befejezést.*” MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz.

⁷² Haas Simon 1933. január 1-jén küldött ajánlata, mely kedvezőbb volt, mint H. Tóth István pék ajánlata, aki 100 kg rozslisztért cserébe 98 kg kenyeret szállított volna. MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz.

⁷³ MNL HBML V. 636.c 97. cs. Szám nélküli, csatolatlan irat.

⁷⁴ 1642 kg marhahús, 182 kg sertéshús szerepel a kimutatásban. Ha a marháknál középserűen hizlalt (élő súly 55%), átlagosan 350 kg vágósúlyú állatokkal számolunk, akkor kerekítve kb. 9 marhát és 2 sertést vágathatott le. MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/1933. sz. Ínségakcióra vonatkozó iratok. Kimutatás Kaba község 1932/33 évben működött népkonyhájáról. (Válasz a püspökladányi járás főszolgabírájának 1925/1933. sz. alatt kelt levelére.)

<i>Kimutatás 450 főre, 1933. január 15.⁷⁵</i>			
<i>Alapanyag</i>	<i>Készlet (kg)</i>	<i>Heti szükséglet (kg)</i>	<i>Készlet kitar (hét)</i>
kenyér	2418	472,5	5
burgonya	3293	247,5	13
kása	239	22,5	10
bab	462	45,0	10
lencse	55	22,5	2
borsó	148	22,5	6
hús	0	90,0	0
fa	3014	472,5	6
zsír	64	42,0	1,5
liszt rántásnak	162	22,5	7
készpénz	358 P		

11. táblázat

A kimutatásból látható, hogy további folyósítások nélkül a népkonyha nem lett volna képes ellátni a rászorulókat. A vezetőjegyző előleget kért levelében az előrelátható költségek fedezésére (elsősorban zsírra és hústermékekre), továbbá megemlíti, hogy társadalmi feszültségeket szül, hogy egyes családok munkaképes tagjainak munkaalkalomra, illetve népkonyhai ellátásra sincs lehetősége, így a család egyik fele étkeztetésben részesül, a másik pedig éhezik. Felveti ötletként, hogy a munkaképes szegények a népkonyhai ellátásukra fordított összeget hitel formájában megkapják, melyet törlesztenek, amikor lehetőségük lesz rá.

A sorozatos jelentkezések és a magas létszám anyagi nehézséget vont maga után. Februárban az előjáróság 448 főt említ a főszolgabírónak, és kiadásait a hónap elején utalt 1000 pengőből nem tudták fizetni. A növekvő árak (főleg a zsír és a kenyér) és az inségesek emelkedő száma miatt a népkonyhának nem volt fedezete és a beszerzések összegét a községi pénztár előlegezte meg. Ezek alapján 460 fős kalkulációval számoltak és ennek április 15-éig történő fedezésére 1252 pengőre volt szükségük. Egy későbbi, április 20-i levélből kiderül,⁷⁶ hogy az intézményt május elsejéig szeretnék fenntartani 434 fős létszámmal, és az erre szóló kimutatás alapján a továbbiakban 434 pengőre van szükségük. A sorozatos létszámgyarapodás és a szűk anyagi keretek mellett 1933. január 4-től április 30-ig a következőképpen alakultak a költségek:

⁷⁵ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/2-1933. sz.

⁷⁶ MNL HBML V. 636.c 97. cs. ad40-9/1933. sz. Vezetőjegyzői jelentés a főszolgabíróhoz.

Az 1933. évi népkonyhára tett összes kiadás ⁷⁷			
Termék	Mennyiség (kg)	Egységár (pengő)	Összköltség
kenyér	7443	0,25	1860,46
liszt	425	0,37	157,25
zsír	360	1,50	540,00
marhahús	1642	0,45	738,90
disznóhús	182	0,52	94,64
bab	705	0,13	95,18
borsó	366	0,16	58,56
lencse	96	0,19	18,72
kása	286	0,16	45,76
káposzta	1053	0,02	20,50
burgonya	3500	0,05	175,00
só	262	0,40	104,80
hagyma	258	0,07	18,06
paprika	15	0,017	24,82
tűzifa	55 [mázsa]	2,3	126,18
ecet	62	0,64	38,72
szakács			72,00
felszerelés		221,90	
Összesen:			4411,45

12. táblázat⁷⁸

Az előjáróság kedvezőnek ítélte meg a népkonyha hatását a „nyomor és éhség levezetésére”, főleg az alapján, hogy lehetőség nyílt 6 éves korig a gyermekek felvételére. Az intézmény megnyitása előtt a nagyobb családok koldulásból tartották fent magukat. A jelenséget a népkonyha valamelyest ugyan visszaszorította, de azért az nem szűnt meg. Ideiglenesen csökkent a gyakorisága, az akció befejezésével viszont ismét nagymértékben jelentkezett.⁷⁹

A napi egyszeri étkeztetés nem volt teljes mértékben kielégítő, de a kukorica bőségének és alacsony árának köszönhetően, főképp pedig a „tengeri különböző alakban való felhasználásával” aki tudta, pótolta szükségleteit.

Az iskolások testi fejlődésére kedvező hatással volt a népkonyha, és bizonyos mérések alapján súlyban gyarapodtak. Állítólag jó kedéllyel érkeztek, és ennek alapján úgy vélik, kihatással volt szellemi, fizikai fejlődésükre is. Ahhoz, hogy részt vehessenek az

⁷⁷ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/1933. sz. Éhségakcióra vonatkozó iratok. Kimutatás Kaba község 1932/33 évben működött népkonyhájáról. (Válasz a püspökladányi járás főszolgabírájának 1925/1933. sz. alatt kelt levelére.)

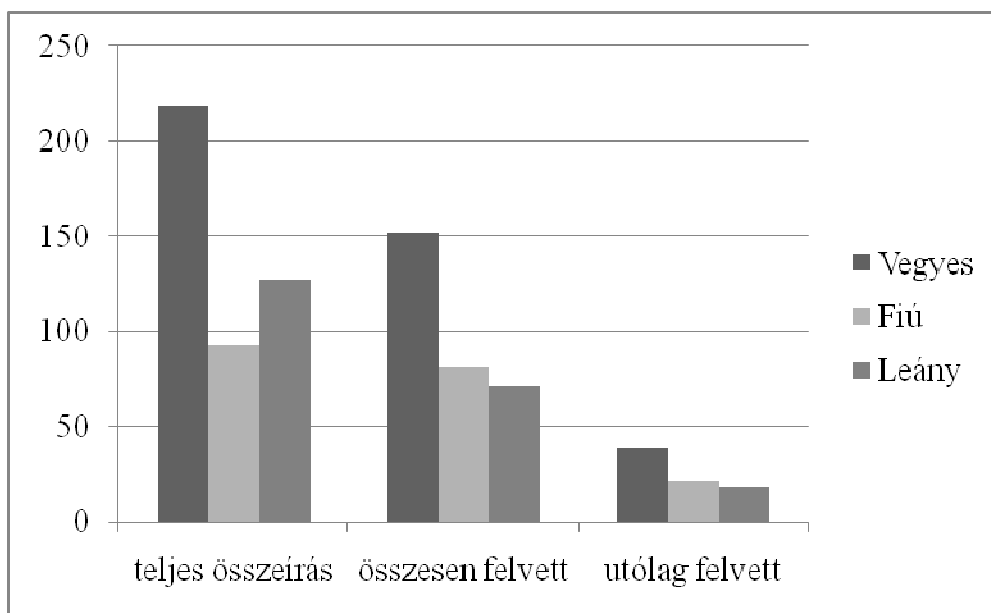
⁷⁸ Átlagban 718 Kcal/fő/ebéd, nemtől és kortól függetlenül.

⁷⁹ A koldulás kérdése felmerül Darvas József munkájában is. Miközben – szavaival élve – a „nyomorúság csapatai rohamszökőkút” (tehát a község háztartásait éhségcsigolyt), addig gyermekeiket házról-házra koldulni küldik. Darvas 1987.

étkeztetésen, pontosan feljártak az iskolába. A népkonyha bezárásával azonban egyesek időszakosan, mások teljesen elmaradtak, arra hivatkozva, hogy koldulniuk kell, mivel máshogy a család képtelen megélni.

A népi étkeztetésben részt vett ínségesekről egyéni adatokat tartalmazó elbírálási jegyzőkönyveket, kartonokat nem őriz a kutatott állomány, ezért az elemzés következő része az iskolás növendékekről szóló *kimutatás* és az 1933. májusi *szegénységi nyilvántartás* adataira épül.

A konyhán élelmezett gyermekek legalacsonyabb száma a kimutatás szerint 135 fő, míg a legmagasabb 160 fő volt. A vezetőség és Fábián István iskolaigazgató közötti levelezésből tudható, hogy a gyermekeket két csoportban étkeztették. Akik délelőtt végeztek, délre kellett menniük, míg akik délután, azoknak 1 órákor, tanári kísérettel. Valószínű, hogy egyszerre nem tudták a felnőtteket és gyermekeket a helység véges kapacitásából kifolyólag ellátni. A tényezőkről és az evőeszközökről egyénileg kellett gondoskodni, a rászorulóknak ugyanakkor lehetőségük volt felcímkézett tárgyaikat a népkonyhán hagyni. A tanítók által a gyermekekről készült összeírásokban összesen 219 fő szerepel, ebből 64 neve mellett volt a „nem adja” megjegyzés, 5 iskolás mellett a „*bi-zottság elvetette*”. Az előbbiből arra következtettek, hogy a szülő döntését jelzi, míg az utóbbi egyértelműen jogosulatlanságára vonatkozik.

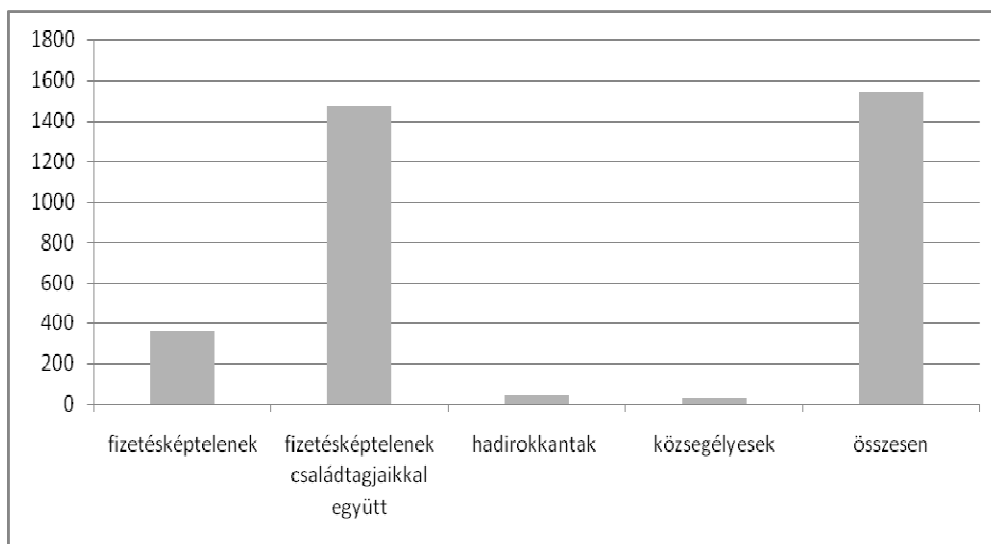
1. diagram. Gyermekek nem szerinti megoszlása az 1933-ban felállított népkonyhán.⁸⁰

A népkonyha megnyitása előtt január elején utólag felvettek 39 főt. Az összeírásokban szereplő jogosultak és az utólag felvételt nyertek 189 főt tesznek ki. A kimutatásban

⁸⁰ A kiindulópontot a kabai református lelkész számára készült névjegyzék adja. MNL HBML V.636.c 97. cs. 40/2-1933. sz. Kaba, 1932. december 30.

leírt maximális 160 fő⁸¹ és az összeírás alapján számolt 189 fő eltéréséből arra következtetnek, hogy nem volt olyan alkalom, amikor a növendékek teljes létszámban jelen lettek volna az étkezésen.

A kimutatás alapján a felnőttek legalacsonyabb létszáma 40, a legmagasabb 305 fő volt,⁸² de róluk az iratok közt nem maradt fent részletes összeírás. A szegények száma és csoportok szerinti megoszlása a község 1933 májusában készült szegénykatasztere alapján a következőképpen alakult:

2. diagram. Szegénynek minősülők az 1933. évi szegénykataszter adatai alapján.⁸³

Az említett társadalmi feszültség – miszerint a család egyik fele éheznek, míg a másikat ellátják a népkonyhán – lehetséges bázisai az olyan nagycsaládok, melyeknek családfelei keresőképtelenek, gyermekeik pedig még iskolások. A képviselőtestületi ülések jegyzőkönyveiben található közsegélyezési elbírálásoknál a szempontok között szerepelt a gyermekek keresőképessége is. Akadt olyan eset, amikor az illető azért esett el a segélytől, mert két fia rendelkezett jövedelemmel, így az ő feladatuk volt ellátása, segélyezése. Ez valószínűleg a népkonyhán, az ínségesek jogosultságának elbírálásánál is szempontként szerepelt.

⁸¹ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/1933. sz. Inségakcióra vonatkozó iratok. Kimutatás Kaba község 1932/33 évben működött népkonyhájáról. (Válasz a püspökladányi járás főszolgabírájának 1925/1933. sz. alatt kelt levelére.)

⁸² *uo.*

⁸³ MNL HBML V.636.c 97. cs.

1934, alternatívák

Az első forrás, ami az 1934. évi népkonyhával foglalkozik, a főszolgabíró 1933. december 30-án kelt levele, melyben közli, hogy a jó termésnek köszönhetően a mezőgazdasági munkások helyzete javult, és ennek következtében nem lehet olyan volumenű inségakcióra számítani, mint az előző volt. Olyan községekben kellett népkonyhát felállítani, ahol az iskolás gyermekekkel együttvéve a rászorulóok száma meghaladta a 100 főt. A postafordultával érkezett válasz szerint Kabán március 1-je előtt nem szükséges megnyitni. Az előjáróság figyelmeztette a lakosságot, hogy a szokottnál több keresetből mindenki gondoskodjon téli ellátásáról. A vezetőség úgy látta, hogy mivel még senki nem jelentkezett és előző évben már decemberben tömegesen jelentkeztek, nem indokolt a tervezettnél korábban beindítani a népkonyhát.⁸⁴

Január 5-én körvonalmazódott, hogy az inségesek számára leginstabilabb három hónapban – március, április, május – fogják azt felállítani, mert ekkorra már a télire gyűjtött élelmiszerek elfogynak, tavasszal pedig kevés a munkalehetőség a mezőgazdaságból élők nagy száma miatt. A számítások 300 fős ellátást biztosítottak és a tavalyi akcióhoz hasonlóan árajánlatokat vártak a termékek beszerzését illetően. Az ajánlatokat február 23-án délután három órakor bontották fel, és azok mérlegelése után leszerződtek. Haas Simon az előző évben küldöttekhez képest eltérő hangnemben fogalmazta ajánlatát: „*Átérezve a népkonyha emberszereteti nemes cselekedetét ezért a kenyér árát oly minimálisra szabtam meg, hogy ezen éppen csak a rezszi költségem térül meg.*”⁸⁵ A kutatott anyagban az első forrás, mely érzelmi és nem üzleti oldalról közelít a kérdés felé.

Az intézkedések ellenére a népkonyhát mégsem üzemelték be. A főbíró tárgyalta az ügyről a főispánnal, aki nem ragaszkodott a felállításhoz. Az üzembe helyezésére a tervezett szükségek szerint 800 pengőt kapott a község. Ezt az összeget viszont előnyösebbnek találták inségmunkák keretében felhasználni, mert kedvezőbb az adott körülmények között. A konyhán az inséges család 1-2 tagja kaphatott ételt, míg a munkából befolyó kereset az egész család ellátására szolgált. Az inségmunkások általában erdősírtést, legelői gyomirtást, községi útjavítást, belvízlevezetést végeztek. Egy átlagos hónapban egy napszamos 8-10 pengőt keresett a munkaalkalmakból kifolyólag, míg a népkonyhán egy személyre egy hónap alatt 2,5 pengő összeget költöttek. Az inséges számára feltételezhetően jobb körülményeket teremtett a napszámmal járó inségmunka, mint a napi egyszeri meleg étel. A munkaalkalmak migrációt is elindítottak. A forrásokban pusztacsegei, bucsai, gödöllői munkákról lehet olvasni.⁸⁶ Elgondolkodtató, hogy az országos szinten demoralizálónak, illetve – a korban és visszatekintve egyaránt – érdemtelennek tartott inségmunkát preferálta a lakosság egy része. Feltehető a kérdés a véleményeket megosztó szegénykonyhával szemben is.

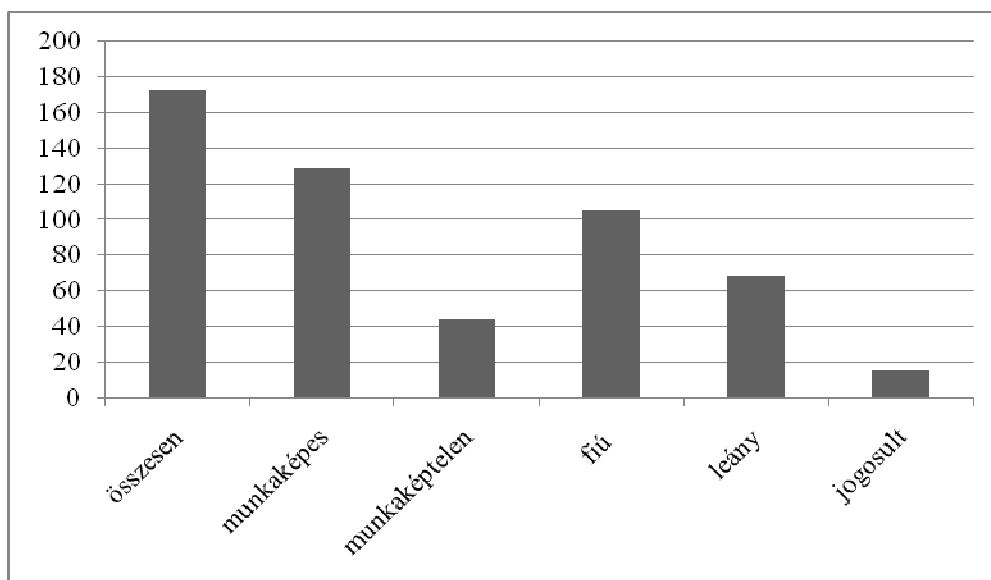
⁸⁴ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/23-1933. sz. Levélváltás a püspökladányi járás főszolgabírája és a kabai vezetőjegyző között 1933. december 30-31-én.

⁸⁵ MNL HBML V.636.c 97. cs. 344/11-1934. sz. alatt.

⁸⁶ Ezek közül mezőgazdasági, pontosabban aratómunka Bucsatelepen volt, ahol 60 főt alkalmaztak. Pusztacsegen és Gödöllőn az inségesek kubikos munkákat vállaltak, ahol a munkásnak magának kellett gondoskodnia a szerszámáról. A pusztacsegei ármunkálatokra 33 munkásnak adódott lehetősége elmenni. A 33 munkásból 29-nek a munkásalapból finanszíroztak „kölcson taligát”. A munkából 1 hét leforgása alatt 22 hazatért, mivel a napi keresetük 7 fillért tett ki. A gödöllői vasútépítésnél hasonlóképpen eszközhiány és az alacsony anyagi juttatás indokolta a visszatérést.

A belső feszültségeket tükrözi a dr. Herpay Gábor vármegyei főlevéltárnokhoz Kabáról érkezett névtelen levél, melyben kifejtették, hogy a községben nagy a nyomor és szükség van a népkonyhára, de az előjáróság nem akarja megnyitni, akik pedig jelentkeznek, azok durva elutasításba ütköznek. A levélről a vezetőjegyző számolt be a március 3-án a főszolgabíróhoz írt levelében. Az eset ismertetése után kifejtette, hogy a népkonyha megszervezésének előkészületei megvoltak, és március elsejére fel tudták volna azt állítani, de a lakosság közül senki nem jelentkezett. A tanítókkal összeírtatták az iskolás jelentkezőket, akik „nem úgy néznek ki, mint akik éhezés miatt szenvednek”.⁸⁷

A bizottság vizsgálata során 173 tanulóból 15 olyan tanköteles gyermek van, akiknek a népkonyhára való felvétele indokolt lenne. A többinek abban az esetben nincs rá szüksége, ha a családfő keresethez jut (lásd a 3. diagramban).⁸⁸

3. diagram. Tanulók 1934. 03. 18-i összeírása, és elbírálás utáni jogosultsága népkonyhára.⁸⁹

A jegyző az említett levélben arról is beszámol, hogy akadt „néhány szórványos” eset, akik támogatásra szorúlnak, de a munkaképeseknek adtak visszatérítendő segítyt, a munkaképteleneknek pedig a szegényalpból támogatást. A következőkben azzal szemlélteti a lakosság helyzetét, hogy a község télire biztosított nagyobb mennyiségű szalmát, illetve 5 szekérnyi tüzelőt, melynek az egy hónapos kemény téli idő alatt „jó része” megmaradt. A gondolatmenete utolsó részében közölte, hogy tartottak inszignyhító bizottsági gyűlést, melyben magasabb arányban voltak jelen a munkásrétegből, és véleményük

⁸⁷ MNL HBML V.636.c 97. cs. 344/2-1934. sz. A kabai vezetőjegyző jelentése a püspökladányi járás főszolgabírájához, 1934. március 3.

⁸⁸ MNL HBML V.636.c 97. cs. 344/2-1934. sz. Tanulói összeírás, 1934. március 18.; Jelentés a püspökladányi járás főszolgabírájához, 1934. április 5.

⁸⁹ A munkaképes/munkaképtelen minősítés a gyermek apjára vagy gondviselőjére vonatkozik.

szerint is a keresethez jutás kézenfekvőbb módja az ínségmunka, ezért a népkonyha költségeire kiutalt összeget a munkák fedezésére szeretnék felhasználni.

Az ínségmunkák mellett az 1934. év első két havában lezajlott a községben egy ruhaakció. A népkonyhákhoz hasonlóan ennél az akciónál is prioritást élveztek a helyi iparosok, kereskedők. A községi előjáróság a ruházati cikkek beszerzésével Tóth Ede kabai lakost bízta meg, akinek a korabeli Piac-téren volt az áruháza.⁹⁰ A termékeket a lábbeliket leszámítva (melyeket Budapestről vásároltak) helyi iparosok készítették. Tóth Ede áruháztulajdonosként valószínűleg rendelkezett olyan kapcsolati hálózattal, melyen keresztül megfelelő áron hozzájutott a szükséges nyersanyagokhoz, amikből azután a helyi szakemberekkel legyártatta a késztermékeket.

A segély kiosztása nominális szinten zajlott, végbemenetelét egy február 28-án keletkezett kimutatás igazolja. 126 embernek juttattak 194 ruhaneműt és 37 pár lábbelit. Az akció keretein belül 82 gyermek és 44 felnőtt részesült segélyben. A szegénykataszter, továbbá az 1930-as és az 1935-ös mintaévek lakosságszámának átlagával (6709 fő) számolva a község 23%-a minősül szegénynek, akiknek 8%-a részesült ruhasegélyben.

A számadatokból látható, hogy sok esetben egy személynek több típusú öltözékre is szüksége volt. A nominális szintű lebontás alapján kitűnik, hogy a gyermekeknél több esetben fordult elő a különböző létfontosságú cikkek egyidejű hiánya. A jogosult fiú és leánygyermekek létszáma fele-fele arányban oszlott meg, és mindkét nem közel negyede (10 fő) szenvedett halmozott ruha-, illetve lábbelihiányban a téli hónapokban.

1935

Az 1934. év nyarának gazdasági tényezői már előrevetítették a népkonyha igényét. A rossz terméskilátásokból kifolyólag a birtokosok, hogyha teheték, mellőzték a mezőgazdasági munkások alkalmazását. Ezek az információk Simon Pál június 8-ai,⁹¹ főszolgabírónak címzett leveléből származnak, melyben a jelentkező munkanélküliség orvoslására szeretné a népkonyhára kiutalt 800 pengőből megmaradt pénzt további ínségmunkákra fordítani, az aratás kezdetéig.

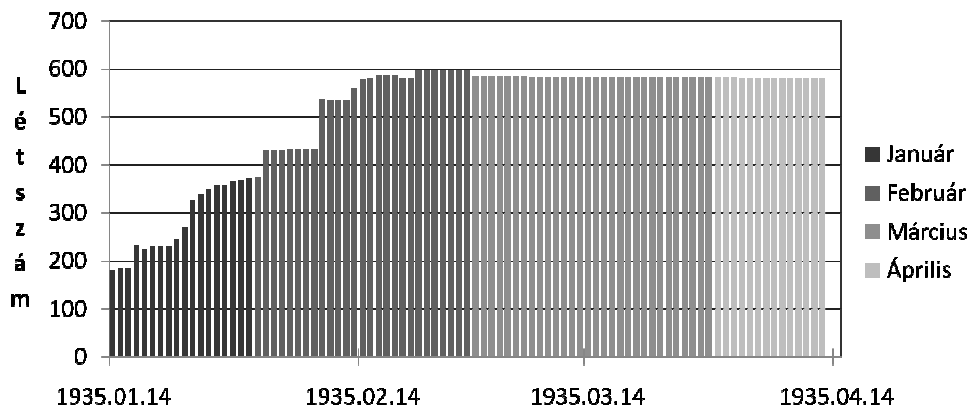
A szervezés az 1933. évi akcióhoz hasonlóan árajánlatokra történő felhívással kezdődött. A nyitás az évre vonatkozó kimutatás és a Fábíán István igazgatónak írt levél szerint (melyben közlik vele az 1933-as évhez hasonló technikai jellegű tudnivalókat⁹²) február 14-ére esett. Az előjáróság levelezéséből kiderül, hogy március 5-én 600 főre, április 8-án 588 főre tervezték a költségvetést. A pontos látogatási adatok a község házi példányú kimutatásában szerepelnek (lásd a 4. diagramban).

⁹⁰ A cikkekről kiállított számlán szerepelt vállalkozásának cégére, adatai. Ennek alapján áruházában lehetett vásárolni: női és férfi szöveteket, női és leány felöltőket, férfi és fiú öltönyöket, kabátokat, nadrágokat, kalapokat, cipőket, illetve csemege- és fűszerárut. A kalapok, valamint a cipők kivételével feltehetően valamennyit Kabán készített. MNL HBML V.636.c 97. cs. 344/9-1934. sz. alatt. A számla kelt: Kaba, 1934. február 24.

⁹¹ MNL HBML V.636.c 97. cs. 344/2-1934. sz. csatolmányai között.

⁹² Az ellátottak két csoportban érkezzenek, hozzanak magukkal tányért, kanalat stb. MNL HBML V.636.c 97. cs. 344/11-1934. sz. Kaba, 1935. január 12.

A népkonyha látogatottsága 1935-ben

4. diagram⁹³

A létszámok alakulása alapján megfigyelhető, hogy február végétől egészen április első feléig közel 600 ínséges szorult a népkonyha ellátására. A február végi tetőzés oka egyrészt, hogy a lakosok február végére felérték a maradék készletüket és a munkaképesek egészen a tavaszi munkák megkezdéséig rá voltak szorulva. Másrészt a főispán – amint arról egy levélben a főszolgabíró értesíti az előljáróságot – hozzájárult a létszám 600-ra emeléséhez, és étkeztetésre jogosulhatnak 6 éven aluli gyermekek is. A levél keletkezésekor a létszám 430 főt tett ki, rá egy hétre már 535 volt.

A népkonyhák statisztikai adatait összevetve látható, hogy az 1933. évi fél hónappal tovább tartott nyitva, és a napi fejadag csekély mértékben magasabb költséggel járt. A kiadásokat párhuzamba állítva a nyitvatartási napok számával, a két pénzösszeg között 4 pengő eltérés van, ami arra utal, hogy a beszerzési árak stagnáltak.

Az 1933. és 1935. évi népkonyhák statisztikája ⁹⁴		
	1933. január 4.–április 30.	1935. január 14.–április 23.
fő/nap/ebéd (pengő)	0,084	0,079
kiadások (pengő)	4411	3774
kiadott ebédek (adag)	49902	47190
nyitvatartási napok száma (nap)	117	100

11. táblázat

Az 1935. évi népkonyháról azonban a vizsgált források között nem volt olyan szintű kimutatás (a napi rászoruló kimutatásától eltérően), mint amilyen 1933-ból fennma-

⁹³ MNL HBML V.636.c 97. cs. Inségyenhitő iratokhoz irattárba 1935. V. 9. cím alatti szám nélküli kimutatás (Kaba, 1935. április 15.) a naponta kiadott ebédekről.

⁹⁴ MNL HBML V. 636.c 97. cs. 40/1933. sz. Inségakcióra vonatkozó iratok. Kimutatás Kaba község 1932/33 évben működött népkonyhájáról. (Válasz a püspökladányi járás főszolgabírájának 1925/1933. sz. alatt kelt levelére.) 1935-re vonatkozóan részletes kimutatás: MNL HBML V.636.c 97. cs. Inségyenhitő iratokhoz irattárba 1935. V. 9. cím alatt.

radt. A hivatalos levelezések, árajánlatok és egyéb jellegű források terjedelme jóval kevesebb, mint az 1933-ra vonatkozóké, ezért az intézmény 1935. évi üzemelésének ismertetése további kutatást igényel.

Összegzés

Elmondható, hogy a kabai népkonyha működtetése a főispán által kiadott füzetben megfogalmazottakhoz igazodott. Az ínségesek valóban hozzájutottak a téli és kora tavaszi hónapokban a „*legelemibb szükségleteikhez*”, de az sem tekinthető részletkérdésnek, hogy milyen mértékben. Az utasításokban ugyan nem utalnak arra, hogy az ellátott személyek korukhoz képest kapták-e fejadagjukat, de a kalkulációk és a kiosztott ebédek alapján nem tettek különbséget egy tanuló és egy felnőtt között. Az 1933. évi kimutásból az látható, hogy a napi egy adag meleg étel nem bizonyult százszázalékos, csak átmeneti megoldásnak. Igaz, az iskolai mulasztások csökkentek és állítólag súlygyarapodás is tapasztalható volt a tanulóknál, de a konyha bezárásával egyes családok csak úgy érték el a létminimumot, hogy gyermekeiket koldulni küldték. Az 1934. évi iratokból látszik, hogy a leghatásosabb megoldás az ínség csökkentésére a munkaalkalmak biztosítása.

A sorozatos létszámemeléssel feltehetően nem számoltak a költségek kalkulálásánál. A községi háztartási alap 3-7%-ának ráfordítása az intézmény fenntartására egyik évben sem volt elegendő, mivel a levelezésekben több helyen olvasható pénzháány.

Bizonyos szemszögből a konyha nemcsak a társadalom ínséges rétegének nyújtott segítséget, hanem a munkalehetőség révén az ott dolgozó személyzetnek, illetve az alapanyag-beszállítóknak is. A dr. Herpay Gáborhoz érkezett névtelen levél ugyanakkor tükrözi, hogy megítélése nem volt egységes a helyi lakosságon belül.

Összességében kijelenthető, hogy az ínségakció keretében megvalósult népkonyha intézménye hozzájárult a rászorulóknak bizonyos fokú csökkentéséhez, de csak átmeneti megoldásként, érdemben aligha.

Ádám Magyarosi

The Institution of the Soup Kitchen in Kaba at the Era of The Great Depression (1933–1935)

The study examines the soup kitchen of Kaba in the 1930s, which was established by the dearth of action. The study outlines the operation and functions of the kitchen, as well as its failures and social background.

In the life of the population, the occasionally appearing kitchen for the poor was the county-organized institution of the social care which temporarily helped to decrease the poverty of the needy by some degrees in the pauper years of the global economic crisis.

Források

Levéltári források

- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.
V. 636.c Kaba Nagyközség iratai. Közigazgatási iratok.
97. cs. Írásak 1932–1936.
- TtREL Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár.
I.31.e Debreceni egyházmegye iratai. Egyházlátogatási iratok.
9. d. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek egyházközségenként.
Kaba-Monostorpályi 1861–1950.

Könyvtári források

Gonda Ferenc Városi Könyvtár (Kaba), Helytörténeti gyűjtemény:

- Szegénykataszter 1933. Kaba Község szegénykatasztere az 1933. évre.
- Tájékoztató 1925. 1925-ös Közigazgatási tájékoztató lap.
- Vay 1933. Vay László: Községi népkonyhák Bihar-Hajdú vármegyékben 1932–1933. években. Debrecen, 1933.

Szakirodalom

- Darvas 1987. Darvas József: A legnagyobb magyar falu. Bp., 1987.
- Falurajzok, 1935. Falurajzok, 1935. Faluszociológiai dolgozatok a 30-as évekből.
Szerk.: Torkos Veronika, Bp., 1990.
- Gunst 1998. Gunst Péter: A magyar agrártársadalom a két világháború között. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk.: Gunst Péter. Bp., 1998.
- Gyáni 2006. Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Magyarország társadalomtörténete. Bp., 2006.
- Gyáni 2011. Gyáni Gábor: Közmunka a Horthy-korban. Az állami szociálpolitika megoldási kísérletei. In: História, 33. évf. (2011) 7. sz. 30–33.
- Honvári 2006. Honvári János: XX. századi magyar gazdaságtörténet. Bp., 2006.

- Kerbolt 2006. Kerbolt László: A beteg falu. In: Hivatalos falukutatók. A vidéki Magyarország leírása 1930 és 1940 között. Társadalomtörténeti forrásgyűjtemény. Szerk.: Bíró Judit. Bp., 2006.
- Kiss 2004. Kiss László: Egészség és politika – Az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. In: Korall, 5. (2004) 17. sz. 107-137.
- Mendöl 1940. Mendöl Tibor: Hajdu vármegye és Debrecen földrajza. In: Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. (Vármegyei szociográfiák.) Szerk.: Csobán Endre. Bp., 1940.
- MKL Magyar Katolikus Lexikon
<http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Asszonyok%20Nemzet%20Sz%C3%B6vets%C3%A9ge.html>
(Utolsó letöltés: 2013. szeptember 23.)
- Romsics 1999. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999.
- Standeisky 2012. Standeisky Éva: Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő évei a rendszerváltozás utáni történetírásban. In: Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. Szerk.: Erős Vilmos – Takács Ádám. Bp., 2012.
- Szabó 1986. Szabó Zoltán: A tardi helyzet; Cifra nyomorúság. Bp., 1986.

Papp Rita

Beszámoló a Bihar-kutatás 2014 konferenciáról

2014. november 11-én negyedik alkalommal került megrendezésre a Bihar-kutatás konferencia, melyet a Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár, a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára közösen szervezett. A helyszín a Bihari Múzeum épülete volt, ahol a számos érdekes szakmai és tudományos előadás mellett sor került a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület éves közgyűlésére. A megjelentek csatlakoztak a Háborús Emlékhelyeket Gondozók Társasága kezdeményezéséhez is, és 11 óra 11 perckor mécseseket gyűjtöttek az I. világháború hősi halottainak emlékére.

A konferenciát *Kállai Irén*, a Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár igazgatója nyitotta meg, köszöntve a jelenlévőket. Őt *Bulcsú László*, a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés alelnöke követte, aki köszöntőjében a kutatás fontosságára hívta fel a figyelmet, majd *Muraközi István*, Berettyóújfalu polgármestere is kiemelte, mekkora örömmel tölti el, hogy ilyen sok, szakmáját szerető, fiatal kutató van az országban, s hangsúlyozta annak szükségességét, hogy közülük minél többen kerüljenek bevonásra Bihar, illetve Berettyóújfalu kutatásába. *Dr. Papp Klára*, a DE BTK dékánja és a DE Történelmi Intézetének igazgatója is köszöntötte a résztvevőket. Többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy a történeti Bihar vármegyét egységében kell szemlélnünk. Úgy értékeli, az eddigi kutatások ebbe az irányba haladnak, s reméli, hogy a fiatalok is folytatják ezt az irányvonalat.

Az első szakmai előadást *Kállai Irén* tartotta meg, bemutatva a Bihari Múzeum járási mintaprojektjét. Beszámolt az előzményekről, a kitűzött célokról, tervekről, valamint az eddig elért eredményekről is. Az elmélet után a gyakorlati megvalósításról is többet tudhatott meg a hallgatóság *Dr. Krajczárné Sándor Mária* muzeológus-múzeumpedagógustól, aki előadásában több gyűjteményt is bemutatott, s a Múzeum Digitárt, ezt a műtárgyak közzétételére szolgáló oldalt, illetve új internetes múzeumi nyilvántartási rendszert is alaposan ismertette. *Kolozsvári István* etnográfus az 1915 februárjában született néprajzkutató és néprajzi fotós, Molnár Balázs életét, munkásságát ismertette, s beszélt a centenárium alkalmából tartandó emlékév részleteiről, terveiről is. Az utána következő *Török Péter* osztályvezető (Budapest Főváros Levéltára) a 2012-ben indult biharkutatas.hu honlapot mutatta be. Beszámolt a létrehozásáról, a kitűzött célokról, az eredményekről, s a további tervekről. Azt is kiemelte, hogy szükség volt egy olyan felületre, amelyen megjelenhetnek a helytörténeti munkák. E célból indult 2014 januárjában egy online folyóirat, az Új Nézőpont, amelyet a következő előadó, a folyóirat főszerkesztője, *dr. Brigovác László* levéltáros (MNL HBML) mutatott be részletesen. Hangsúlyozta, hogy igyekeztek egy tudományos találkozási pontot létrehozni, ahol a különböző tudományágak érintkezhetnek.

Az ebédszünet után a konferencia a tudományos előadásokkal folytatódott. A jelenlévők a nap korábbi részéhez hasonlóan most is érdekes és változatos előadásokat hallhattak. *Seres István* történész például a berettyószentmártoni betyárokról és betyárvilágról, valamint Osváth vagy O'sváth Pálnak, a Sárréti járás első csendbiztosának életéből, munkásságából tárt izgalmas részleteket a hallgatóság elé.

Bulcsú László magisteris hallgató Körösszakál falu román lakosainak közösséggé formálódását és a közösség önmeghatározását, identitás-változását részletezte. *Csarkó Imre* történész muzeológus az I. világháború centenáriuma kapcsán három bihari katona kéziratos naplóját mutatta be, melyek akár több ezer sorsot is lefedhetnek. Megismerhette a közönség Tisza Istvánt, a magánembert is, *Kiss László* középiskolai történelemtanár előadásából. *Kulcsár Beáta* tudományos segédmunkatárs (MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport) pedig egy családtörténeti kutatást mutatott be, s ezen keresztül azt, hogyan élt egy asszimilált zsidó Nagyváradon, s hogyan lehet az ő történetén keresztül vizsgálni az egész nagyváradi elitet. A konferencia utolsó szakaszában *Lisztes Nikolett* PhD-hallgató ismertetett egy adatbázist, melyet a mezőtelegi Miskolczy család irataiból készített, majd *Székla Gergő* igazgatóhelyettes (MNL HBML) következett egy projekt- és DVD-ismertetővel az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában folytatott közigazgatás-történeti kutatásokról. Végül *Kovács Gergely* levéltáros (MNL HBML), PhD-hallgató tekintette át a bihari termelészövetkezetek történetére vonatkozó legfontosabb levéltári forrásokat.

Az eseményt *Dr. Szendrei Ákos*, a DE Bölcsészettudományi Doktori Tanács titkára zárta le, s ezután kötetlen beszélgetéssel, vitával ért véget a nap.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF-,
ILLETVE JPG-FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT
E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES
EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOL-
JÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI
NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A
KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE
ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN
FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZ-
TRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.BIHARKUTATAS.HU](http://ujnezopont.biharkutatas.hu)